

BÁLINT GYÖRGY

**JÉGTÁBLÁK
KÖNYVEK
KOLDUSOK**

AZ ATHENAEUM KIADÁSA

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-31-7 (online)
MEK-12482

TARTALOM

Előszó helyett.

UJÉV.
VILÁGÍTÓ JEGYZETEK.
ELMÉLKEDÉS A HALRÓL.
ZENE.
AZ IDEGEN HALÁLA.
EGY ELMEBETEG NAPLÓJÁBÓL.
CSELEDEK.
EGY PERC.
PÉNZ.
MÉRLEGEK.
ESIK.
DADA.
AZ ÓRA.
JÉGTÁBLÁK.
REND ÉS SZABADSÁG.
VIRÁGOK.
TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZ.
FILM (I.)
FILM (II.)
FILM (III.)
KÖNNYEK ALKONYA.
BÚNÜGYI REGÉNY.
MENEKÜLÉS?
CSONTVÁRY.
JÓSÁG?
LEVÉL.
TALÁLKOZÁS.
MESÉK.
ÉJJELI ÉLET.
MŰVÉSZ.
PÓTLÁS DARWINHOZ.
NARKÓTIKUM.
RABELAIS.
TÁVOL-KELET (I.)
TÁVOL-KELET (II.)
TÁVOL-KELET (III.)
THOMAS MANN FELOLVAS.
LEVÉL AZ INTERNÁLÓTÁBORBÓL.
IZGALMAS OLVASMÁNY.
TÁVOLBALÁTÁS.
HASZNÁLT FÖLDGÖMB
WILDE PEREI.
HALÁLRAITÉLTEK.
KÉT GENGSZTER.
KÖVEK.
ATHÉNI MÁGLYA.
JAPÁNOK.
AZ ELMÉLET DICSÉRETE.
LEVELEK
KÖD.
PÁRBESZÉD.
PETŐFI.
SZERGEJ ATYA PÉLDÁZATA.
HALÁL.

Utóhang.

Előszó helyett.

Harmincas vagyok és korszerűtlen. Nem mintha nem érteném ezt a kort, - ó nagyon is értem. Éppen ezért állok vele szemben, ezért tudom egyre kevésbé elfogadni. Azt hiszem, sokat vétkezem ellene - hála Istennek. Vannak törvényszékek, melyek előtt dicsőség vádlottnak lenni.

Nem hiszek abban, amiben ez a kor hisz, nem élvezem azt, amiért lelkesedik, nem vetem meg, amit elítél. Nem, osztozom legfőbb erényében: a mult feltétlen tiszteletében. Nem volt még kor, mely ennyire lemondott volna önállóságáról, mely ennyire a mult felé fordult volna, hogy létjogosultságát hagyományokkal igazolja. Lázás igyekezettel keres ősokeket, hogy mítoszuk kódéba húzódva űzze homályos játékait. Ősi mítoszok folytatójaként tetszeleg, hősi pózokban. Más korok is kerestek már támaszt a multban, de nem így. A francia forradalmárok szívesen hivatkoztak Brutusra és Cassiusra, Napoleonnak Cézár volt a mintaképe, Petőfi Marat és Desmoulins utódának vallotta magát. De ők nem hátralépések igazolásához keresték e mintaképeket, hanem az előnyomulást tanulták tőlük. »Korunk hősei« azért tisztelik a multat, mert csak a mult segítségével tudnak tiszteletet szerezni maguknak. Nem tudok résztvenni e lelkes és népes tisztelet-olimpiáson. André Gide szavára gondolok, amit képzelt tanítványához intézett: »Akkor követsz a leghívebben, ha elhagysz.« Ezt a tanítást igyekszem mindig követni. Ez egyik főbűnöm a korral szemben.

De van még több is. Csak a legsúlyosabbat említem: nem vagyok babonás. Nem hiszem, hogy komoly bajokat kézrátevással, vagy kézfelemeléssel lehet gyógyítani. Az olvasás híve vagyok és nem a ráolvasásé. Irtózom a varázsszavaktól. Szeretem az egyszerű, világos szövegeket. Nem szívesen törődöm bele, hogy bizonyos jelenségek egyelőre megmagyarázhatatlanok - és az utolsó perzig tiltakozni fogok az ellen, hogy korunk nagy varázslói megmagyarázhatatlanná avassanak nagyon is egyszerű összefüggéseket. Felháborít az ok és okozat felcserélése, nem ismerem el, hogy a jobbra és balra ágazó utak egy célhoz vezetnek és soha, semmilyen inkvizíció előtt sem fogom kijelenteni, hogy a nap forog a föld körül.

Visszautasítom azt a kényelmes gondolkodást, mely ellentétes tartalmú politikai rendszereket egy kalap alá vesz, mert bizonyos módszereik hasonlítanak. Nem akarom most megnevezni a leggyakrabban »azonosított« politikai rendszereket, melyek a valóságban csak annyira azonosak, mint amennyire az asztal azonos a számmal azon a címen, hogy mindkettőnek négy lába van.

Igen, korszerűtlen vagyok és nyilván sokszorosan szentségtörő. Nem veszek részt a nagy örömnépeken - és gyászünnepeimet is teljes magányban ülöm meg, egészen más gyászolva, mint a többiek. Azt hiszik ezért, hogy tömeggyűlölő vagyok? Súlyos tévedés. A tömeggyűlölet, a »csorda« megvetése korunk egyik kardinális erénye. Sajnos, a tömeg egy része e pillanatban azokat követi, akik lenézik és csak fegyelmezésre és gyarmatosításra méltatják. Ez azonban nem változtatja meg érzéseimet a tömeg iránt. Nem gyűlölöm és nem tartom távol az »alacsony tömeget.« Csak addig alacsony, míg parancsolóit tiszteli, amíg másban hisz, nem önmagában. Hatalmas teremtmény erőket sejtek benne - ezek majd akkor bontakoznak ki, ha mer és tud hinni önmagában, ha nem a mult folytatását, hanem a jövő megteremtését tartja feladatának.

Harmincas vagyok, nemzedékem lassanként »uralkodó« nemzedékké lép elő. Min uralkodik majd? Valószínűleg csak magán, mint jólnevelt nemzedékhez illik. Alig van kapcsolat az ezzel a generációval. Az idősebb természetszerűen idegen tőlem - nem marad más számomra, csak a legújabb, a húszévesek légiója. Növekvő érdeklődéssel és féltéssel fordulok feléje. »Ifjúság, bolondság« - szokták mondani. Aggódva lesem; tud-e még bolond lenni ez az ifjúság, tud-e még forrongani? Mernek-e még ezek a fiúk az apákkal harcolni, mint ahogy apáik merték, a

maguk ifjúkorában? A mai harmincasok is harcoltak annakidején az apákkal, de csak azért, hogy a nagyapák és még régebbi ősök tekintélye mögé menekülhessenek. Hogy éreznek, mit akarnak a mai húszévesek? Megvallom, már csak ők érdekelnek. Mult vasárnap fiatal turistákkal találkoztunk a hegyekben, egészen fiatal fiúkkal és lányokkal. Szép és új dalokat énekeltek a szabadságról - és néhányat a régiékből, melyeket mi is énekeltünk valamikor. Pár percig keresztezték erdei útunkat és ezek nagyon szép, nagyon biztató percek voltak.

Egyébként jámboran, ártalmatlanná téve járok az emberek között. Középeurópai »közíró« vagyok 1937-ben, tehát a légynek sem tudok ártani vagy használni. Gyakran sétálok magánosan a körutakon, kissé görnyedten, hátra tett kézzel, lassan, majdnem ünnepélyesen. Ilyenkor úgy érzem magam, mintha nyugdíjban volnék - a közvélemény nyugalmazott lelkiismeret-furdalása. Egyelőre kevés reményem van, hogy újra hivatalba léphessek. Minthogy ezt sokan nem tudják, ezúton is közlöm, hogy mindaz, ami ma zajlik, jóváhagyásom és beleegyezésem nélkül történik és érte semmi néven nevezendő felelősséget nem vállalhatok.

ÚJÉV.

Január elsején délután három óra harminc perckor félrehúzódott egy dunaparti ablak függönye. A táj, melyet még tavaly néztek meg utoljára az ablakból, gyors és meglepő változást mutatott, meggyőzően példázva a tételt, hogy a természet nemcsak fokozatos, hanem ugrásszerű fejlődést is ismer. A parkot, mely előző délután még friss zöldjével tüntetett az évszak szívós terrorja ellen, most egyenletes hóréteg vonta be. Szabályosan fehér volt a parti raktárházak lapos teteje is, zuzmara vonta be a mozdulatlan emelődarú csúcsát, hidegen, zöldesszürkén csillogott a víz üveges felülete. A sziget, a szigeten túl a dombok láncja és a dombokon túl az ég tompafehér volt, tiszta, fagyos és ünnepélyes.

Élőlény nem látszott ezen a területen, melyet az ablakfák kereteztek be szabályosan és lelkiismeretesen. Hang sem hallatszott és a túlsó part dombjain nem égtek még a lámpák. A szemlélőt a látvány inkább tájképre emlékeztette, mint tájra, kissé hűvös, új-tárgyilagos festményre, mely nagy felületekkel dolgozik, kerülve az aprólékos részleteket. A perspektíva nem volt túlságosan mély és irracionálisan nyugtalanító, a fakó égbolt takarékosan és szigorúan lezárta a kilátást. A valóságnak nem nagy kiterjedésű, de megbízhatóan megszerkesztett darabja állt itt, mely nem hagyott sok teret a fürkésző gondolatnak és az elemzési kedvnek.

Sokáig lehetett nézni ezt a tájat. A változás, mely az esztendőfordulás hajnalának valamelyik meg nem állapított időpontjában bekövetkezett és az őszi-sokszínű képet téli-egyszínűvé alakította át, végérvényesnek tűnt. A mozdulat, mely az átalakulást hozta és hirtelenségével a szemlélőt megdöbbsentette, megfagyott és tökéletes mozdulatlanságot hagyott maga után. A hang, mely maga is a mozdulatnak egy fajtája, teljesen hiányzott ebből a világból. Közeli és távoli lakásokból sem rádió, sem beszédhang nem szűrődött át e kísértetiesen rezgésmentes percekben. Lent az uccán egyetlen lépés sem kopogott. Az élet szünetelt, az idő, mely szintén csak mozgás, megrekedt és nem zavarta a tér egyeduralmát. A maradandóság, a józanság, az egyöntetűség néma és kristályos diadala volt ez, mintha a világ ismét szervetlenné változott volna vissza és megszüntette volna a keringést. A halak láthatatlanul és ismeretlenül húzódtak meg valahol a sötét víztömeg mélyén. Egészen messze, az Egyenlítő táján, négerek építettek vasutat a megvadult hőségben és dupla adag korbácsot kaptak az újév örömeire - ez azonban nem látszott és nem hallatszott idáig. P., a fiatal olasz munkanélküli, aki júniustól szeptemberig gyümölcsöt árult Forte dei Marmi strandján és ebből a keresetéből él egész télen négytagú családjával, az újév első napjának ebben az órájában papírdarabka fölé hajolt és költségvetéselőirányzatán dolgozott. Valamivel közelebb, behavazott falvakban magyar parasztok ültek csendben, komoran, görnyedt vállal és az általános agrárválság érdekes következményei fölött tépelődtek.

A szemlélő mozdulatlanul állt az ablakban és a kezdődő évre gondolt. A lehetőségekre, melyek szerények és a korlátozásokra, melyek kimeríthetetlenek. A dermedt változatlanságra, mely nem megnyugtató és az esetleges változásokra, melyek még nyugtalanítóbbak. Lényének határait is gondolt, testének, vágyainak, gondolatainak és szavainak szűkreszabott hatóerejére. Merész és bizonytalan kimenetelű vállalkozására, hogy megismerje és megváltoztassa önmagát és a világot. Eszébe jutott néhány ténymegállapítás, melyeket az új évben épűgy nem szabad hangosan kimondani, mint eddig. Eszébe jutott a kisebb-nagyobb megalkuvások hosszú sorozata, melyek állítólag elviselhetőbbé teszik az életet. Egy ideig kíváncsian tündökött, hogy rákban fog-e meghalni, vagy haslövésben. Hirtelen, átmenet nélkül az angol külügyminiszterre gondolt, aztán egy társadalomkritikai regényre, melyet a múlt év utolsó napján kiolvasott, aztán a saját regényére, melyet az idén sem fog megírni. Aztán még sokáig állt az ablaknál, minden gondolat nélkül. Egészen egyedül volt, a lakás másik lakója, a fiatal nő,

akivel olyan jól tudnak együtt töprengeni és együtt hallgatni, most nagyon messze volt, a szomszéd szobában feküdt az álom feneketlen, sötét szakadékában.

Később, este, lent az utcán sár volt, nyirkos hideg és nagy forgalom.

Igy múlt el az első nap.

VILÁGÍTÓ JEGYZETEK.

Ügyes találmányt hoztak nemrég forgalomba: világító noteszt. Ha a hozzávaló kis ceruzát kihúzzuk pihenőhelyéről, apró villanykörte gyullad ki és megvilágítja a lapokat. »Kitűnő találmány, - mondta kollégám, aki karácsonyra kapta a noteszt - ha az embernek éjszaka hirtelen eszébe jut valami, rögtön feljegyezheti.« A találmány csakugyan kitűnő, beleillenek egy Huxley-regénybe. Aldous Huxley egyik hőse feltalálja a pneumatik-ülésű nadrágot, melynek előnyei nem is szorulnak méltatásra. Ugyanez a hős felveti a gumilapokra nyomott, vízhatlan regény ötletét is, melyet fürdőkádban lehet olvasni. A világító notesz felveheti a versenyt ezekkel az elgondolásokkal. Működése egyszerű és biztos, fényerőssége kielégítő. Elhatároztam, hogy okvetlenül veszek magamnak ilyen készüléket. Éjjel ritkán írok ugyan, de a notesz sok más helyzetben is remekül használható. Lehetővé teszi például, hogy barlangokban írhassek, esetleg szekrényben, vagy a tenger mélyére lebocsátott ládában. Nem is szólva a napfogyatkozásról, mely esetben - különösen, ha véletlenül éppen akkor rövidzárlat támad a lakásban - a világító notesz pótolhatatlan. Minden eshetőségre fel kell készülni: az ember sohasem tudhatja, mikor jut valami eszébe.

Kérdés: érdemes-e jegyzeteket készíteni. Ez a kérdés tulajdonképpen a szakma alapvető kérdése most, az újságírásé, sőt sok tekintetben általában az írásé. Érdemes-e feljegyezni, ami eszünkbe jut? Az anyag, amit leírunk, hosszú utat tesz meg, amíg a notesz lapjaira kerül. Jöhet kívülről és jöhet belülről, vagy jöhet (ez a leggyakoribb eset) nagy kerülőkkel, mindkét terület, a belső és a külső érintésével. Ami nagyon belülről jön, az magánügy. Nem tudom, okvetlenül szükséges-e ma feljegyezni magánügyeimet. Erős a gyanúm, hogy nem érdekelnek senkit (bár engem se érdekelnének!). Csak én használhatom őket és én se mindig. Mennél kevesebb maradandó nyomuk marad, annál jobb.

Fontosabbak, »közérdekűbbek« azok a jegyzetek, melyek a másik világról, a külső világról számolnak be. Szakmai szempontból ezek értékesíthetők leginkább. Megállapítások és vélemények a világról, megjegyzések az egyetemesről; az emberiség nagy, közös magánügyéről. Ez volna a publicista dolga, a »közíróé«. (Ettől a divatos, mesterséges szótól különben mindig irtóztam és mindig egy másik szó jut róla eszembe: »közveszélyes.«) Aki az utóbbi időben ezt a mesterséget űzi, egyre kínosabban érzi a munka mindinkább szűkülő esztétikai lehetőségeit. A »közíró« az egész világon egyhangúságra, egyszínűsége kényszerül. Egyre kevesebb lesz a témája, egyre kevesebb tényt állapíthat meg és egyre kevesebb megjegyezni valója van róluk. Mindenki, aki rendszeresen ír a világ dolgairól, előbb-utóbb banalitásokat ír. Csak egészen nagy témák vannak már, csak egészen nagy sérelmei és fájdalmai vannak már a világnak. És ezért csak egészen nagy igazságokat lehet velük kapcsolatban megjegyezni. Az egészen nagy igazságok pedig végeredményben banalitások. Nincs laposabb közhely, mint például ez: »milliók éheznek«. Ezt már minden lehető módon elmondták, nem lehet többé variálni, színessé, érdekessé tenni. És mégis elmondják, elordítják újra meg újra. Banálisan hangzik, túl van minden esztétikai lehetőségen. Ugynevezett »elcsépett téma«. És az élet ma csupa ilyen elcsépett témával van tele. Emberek nagy tömege elcsépett helyzetekben vergődik, elcsépett témákról jajgat, elcsépett igazságokba vagy igazságtalanságokba pusztul bele. A magyar gyermekhalandóság növekedésének egy közhely az oka és a spanyol munkások egy közhelyért áldozzák életüket. Véres közhelyek merednek ránk minden oldalról és ha éjjel felriadva, verejtékesen, elakadó lélekzettel a világító notesz után nyúlunk, nem jegyezhetünk fel mást, mint az iszonyat frázisait. A segélykiáltásnak nincsenek stiláris változatai. Az érdekes fordulatok kedvelői elfintorítják tőle az orrukat.

Érdemes ilyen unalmas, folyton ismétlődő, konvencionálissá vált szöveggel teleírni a világító notesz sápadt lapjait a szorongó éjszakában? Érdemes örült módjára ismételni az élet és halál rettentő általánosságait? Ezt mostanában minduntalan megkérdezzük magunktól. És a felelet: igen, igen, ezerszer és százezerszer igen!

ELMÉLKEDÉS A HALRÓL.

Régóta tudom már, hogy minden egyformán fontos, mindennek elvi jelentősége van. Tudományos könyvekben egy-egy lábjegyzetnek néha döntőbb szerep jut egy egész fejezetnél - és az életnek is vannak ilyen lábjegyzetei. Sohasem éreztem ezt olyan erősen, mint legutóbb, a szárazra tett hal esetében.

Néhány nappal ezelőtt pillantottam meg ezt a halat egy élelmiszerkereskedés kirakatában. Az egész találkozás nem tartott egy-két másodpercnél tovább, meg sem álltam a kirakat előtt, de a látványt sohasem fogom elfelejteni. Meglehetősen mindennapi kép volt: a szárazra tett hal lélegzeni próbált, kerek ponty-szája kétségbeesetten tátogott. Ilyet már sokszor láttam. De volt ennek a helyzetnek egy egészen különleges tragikuma. A fuldokló hal közvetlen közelében víz volt. Nagy haltartály fölött vergődött, egy felfüggesztett, láncokból font mérlegben. Alatta nagyszámú hal uszkált az éltető vízben. Láthatta ezeket a boldogabb lényeket, hallhatta a víz csobbanását, érezhette szagát - halálos kínjában az élet közelségét. Nyilvánvaló volt, hogy nem csupán pillanatnyi megpróbáltatás érte ezt az állatot, nem csak azért emelték ki, hogy valamelyik vevőnek megmutassák. Senki sem volt a közelében, látszott, hogy kiemelése végérvényes. Ezt a halat halálra ítélték, lassú és gyötrelmes halálra. Amint a kirakat előtt elmentem, tekintetem találkozott az övével. Most itt ülök az íróasztal mellett, kínzó tehetetlenségben és újra meg újra felvetem a kérdést: mit kellett volna tennem?

Jól tudom, hogy a többi, látszólag boldogabb hal sem örökéletű. Bármikor megvehetik őket és nem sokkal később megdicsőülten foglalnak helyet a tálban, különféle rejtélyes nevek alatt, melyeket csak az előkelő éttermek látogatói értenek. A halak élete is mulandó és a zsúfolt tartályban nem is nagyon kényelmes. De mégis csak élet és a víz mégis csak víz. Kétségtelen, hogy a kifogott halat végzetes kegyetlenség érte. Vádoló, üvegesedő pillantását örökké látni fogom. »Ki felelős ezért?« - kiáltott fel egyszer Tolsztoj, mikor megnézte a vágóhidat. Én most nem kiáltok fel és nem érintem az általános felelősség kérdését. Csak a magam felelőssége érdekel e pillanatban.

Igen: mit kellett volna tennem? Bemehettem volna az üzletbe és felszólíthattam volna a tulajdonost, hogy a fuldokló halat azonnal tegye vissza a vízbe. Bizonyára visszautasította volna az illetéktelen beavatkozást és eltanácsolt volna az üzletéből. Legjobb esetben, a béke és a reklám kedvéért, visszadobta volna a vízbe, hogy azután, amint elmentem, ismét kiemelje, eredeti szándéka szerint. Hogy ennek elejét vegyem, megvásárolhattam volna a halat. Most tovább kínlódott volna a hónom alatt egy papirosban, amíg a Dunához nem értem volna vele, ahol visszakaphatta volna szabadságát. Valószínű, hogy nem is bírta volna ki a hosszú utat. De ha véletlenül sikerül is ily módon megmentenem, ki biztosít, hogy másnap egy másik halat nem fenyeget-e ugyanez a sors. Sőt, sokszáz halat sokszáz üzletben. Járjam sorra a halkereskedéseket, töltsen napjaimat fuldokló halak megsegítésével, míg végül tébolydába visznek, vagy esetleg börtönbe, felforgató törekvéseim miatt? Vagy igyekezzem általános elvi rendezést elérni, a kereskedelmi kamarával tárgyalni, esetleg néhány képviselőt megkönyözni, hogy a parlamentben hozzák szóba a dolgot? Sok víz fog lefolyni a Dunán és még több hal fog víz nélkül megfulladni, amíg ilyen módon eredményt érhetek el.

Tudom, hogy nem tehettem semmit és mégsem tudok beletörődni a helyzetbe. Ne értsen senki félre, nem gyengédségből és szentimentalizmusból. Az ilyesmi idegen tőlem, minden vonatkozásban és szent meggyőződéseim, hogy hamis az a humanizmus, mely szükség esetén nem meri az öklét használni. Sokkal többről van itt szó, mint egy vagy száz, vagy tízezer hal megszánásáról. A rendről van itt szó, arról a magasabbfokú rendről, mely nem tűrheti, hogy egy halnak meg kell fulladnia néhány centiméternyire a víztől. Akár százezer hal pusztulásába is

nyugodtan beleegyezem, ha egy tavat kell lecsapolni, vagy egy folyónak kell új medret ásni: de a legmagasabb fajta rend, az értelem rendje nevében tiltakozom az ellen, hogy egy ponty víz után kapkodjon reménytelenül és pokoli kínok között adja ki a páráját, mikor egyetlen mozdulattal meg lehetne menteni. Tragikus érzés, hogy nem tehetem meg ezt a mozdulatot. Nem tehetek egyebet, mint hogy irok a dologról. Nincs más lehetőségem, nincs más vigaszom. Szűk lehetőség, sovány vigasz! Az életben - érzem - ez a végérvényes és visszavonhatatlan szerepem. Nem főszerep és nem is hálás. Valószínűleg sohasem lesz eredménye. Mégis, ez az egyetlen létjogosultságom és az egyetlen eszköz, ami még elviselhetővé teszi a világot. »Szavak, szavak« - mondom néha megvetően Hamlettel, de közben tudom, hogy a szavakon kívül már semmi sincs.

ZENE.

»A zene kardot ránt«
(Szabó Lőrinc)

Estélyiruhás férfiak és nők egy katalánt figyelnek a budapesti hangversenyteremben.

Előbb ádáz harcokat vívtak a ruhatárban, még előbb ugyanilyen harcokat irodáikban, lakásaikban és ki tudja hol még. Hangverseny után újra kezdődik minden, előbb a ruhatárban, aztán a többi helyen. Közben két és félóra fegyverszünet a katalán varázsló intésére. Hátra-dőlnek üléseiken, fejüket félrehajtják és feszülten figyelik az alacsonytermetű, kopasz, boltozatos koponyájú, kissé pufókarcú katalánt. Ő is estélyi öltözkében van, nyugodtan, szinte mozdulatlanul kezeli hangszerét. Alig mozduló vonójával érzéseket kavar és megcsillantja az értelmet; fájó sebekbe dőf és nyugtatóan símogatja őket; égiháborút idéz elő, majd hirtelen csendet teremt, váratlan és ijesztő csendet, melytől elakad a lélekzet. Bachot, Beethovent és Boccherinit játszik, amihez, sajnos, egyáltalában nem értek, csak szerény és tájékozatlan áhítattal figyelem, megbabonázottan, mint a görög állatok Orfeusz énekét. (Milyen jó volna igazi görög állatnak lenni, ha Orfeusz már nem lehetek!)

A karzatról látom a hallgató emberek sorait. A katalán a kis dobogóról megnyitja a hangulatok szabad áramlását - a közönség mereven és ünnepélyesen ül, kissé szigorú arccal. Megrendíti őket az érzések és gondolatok felszabadult zajlása, de mintha félnének is tőle és bizonyos fokig rosszalnák. A katalán vonója veszélyeket áraszt köréjük. Hol nagyon sötétén, hol nagyon világosan nyúlnak feléjük a gordonkahangok; érzéki mélységekből és értelmi csúcsokról érkeznek egyszerre, koncentrált támadással, »átkaroló mozdulattal.« Résen kell lenni, védekezni kell, mert a lélek könnyen beleszédül. Nem engedheti át magát egészen, nem lehet könnyelmű, nem viheti túlzásba sem az érzéseket, sem az értelmet, nem vetheti fel a végső kérdéseket és nem keresheti meg a végső feleletet. A zene hamar elmúlik, a hangok meghalnak, de az embernek tovább kell élnie. Kint vár a ruhatár, aztán a lakás, aztán az iroda. Vigyázni kell. Meg kell állnunk a helyünket. Ehhez pedig nem használható sem az érzések kavargó sötétje, sem az értelem vakító fénye. Az egyszerű, óvatos gyakorlati ész mérsékelt villanyvilágítására van szükség. A katalán varázsló azt akarná, hogy emberek legyünk - nekünk viszont polgároknak kell lennünk.

Évekkel ezelőtt beszélgettem egyszer a boltozatos homlokú, alacsony katalánnal. Elmondta, hogy hazájában ingyen zeneakadémiát nyitott a nép számára. Örömmel és szeretettel beszélt erről a munkájáról: dicsérte egyszerű tanítványait és hallgatóit, dicsérte zenei fogékonyságukat. Most elképzelem őket, amint gordonkáját hallgatják, fénylő szemmel, öklükre támasztott állal, a Rambla valamelyik mellékutcájában. Néhány hónappal ezelőtt egy politikai gyűlésen láttam ezeket a latinokat. Munkából jöttek fáradtan, de nem csüggedten. Komolyan, mozdulatlanul figyelték a szónoklatokat, majd hirtelen felpattant valamelyikük és maga kezdett szónokolni. Mindegy, miről volt szó, már alig emlékszem rá, részletkérdések voltak. Csak egy ragadott meg: ezek az emberek minden idegszálukkal ott voltak, maradéktalanul átadták magukat a pillanatnak, fenntartás nélkül résztvettek az ügyben. Azt hiszem a zenét is így hallgatják, ilyen féktelen odaadással, az érzésnek és az értelemnek ilyen tökéletes, ilyen latin egybeforrásával. Így hallgatják a gordonka zenéjét és így hallgatják az ágyuk zenéjét. A ruhatárra nincs gondjuk és a holnapra sem. A holnap még titokzatosan formálódik a tettek és az indulatok kohójában.

A katalán a dobogón látszólag mit sem tud erről. Szemét behúnyja pápaszeme mögött, pufók arca sápadt a villanyfényben. Úgy tesz, mintha nem érdekelné a hatása, úgy tesz, mintha

egyedül volna, önmaga fölé hajol és észrevétlenül küldi szét a világba veszélyes hangjait. Ez éppen a félelmes benne, hogy önmagának játszik. A dobogón ül, mint a lírikus az íróasztala mellett és költ. A végső igazságot keresi a maga számára és ő elég erős ahhoz, hogy el tudja viselni. Hogy mások is itt vannak, akik kevésbé erősek, akik megrettennek a váratlan felismerésektől - erről úgylátszik nem vesz tudomást.

Vagy talán mégis?

(A katalánt egyébként, mint a fentiekből sejthető, Casalsnak hívják, barcelonai lakos, még most is és néhány évvel ezelőtt Pablo-ról Pau-ra katalánosította a keresztnévét.)

AZ IDEGEN HALÁLA.

Kurt Tucholsky halálhíre úgy hatott rám, mint egy közeli rokon elvesztése. Sohasem láttam még a fényképét sem, nem tudom, milyen lehetett az arca. Írásaiból igyekeztem arcára következtetni: ilyenkor mosolyra kellett gondolnom, gúnyos, de jókedvű mosolyra. Talán halott arcára is valami furcsa mosoly fagyott. Ámbár, nem lehet tudni, mérgezésnél rendszerint eltorzulnak a vonások. Kurt Tucholsky mérget vett be a svédországi Göteborgban, december 20-án. Előbb egy cédulára felírta, hogy ne hívjanak hozzá orvost. Karácsony előestéjén temették el. A világlapok alig foglalkoztak az esettel. Tucholskynak volt egy súlyos hibája az utolsó három évben: nem volt állampolgár. »Európában az idegen teljesen jogfosztott«, - írta már évekkel ezelőtt. Később ő is idegen lett, mint általában az igazi európaiak. Emigrációban élt, kisebbségben és magányban.

Mégis meglepett, hogy öngyilkos lett. Éppen róla nem képzeltem volna el, aki apró regényében, a »Schloss Gripsholm«-ban annyi zavartalan és egészséges életörömet mutat. Hihetetlenül tudott örülni egy svédországi rövid nyaralásnak, a víznek, a levegőnek, a csinos nőknek, a baráti beszélgetéseknek, test és a lélek apró kellemességeinek. A politikus írónak ez a könyve kivételesen politikamentes volt és a pihenésről szólt. De azért, hogy öröme teljes legyen a tétlenség e derűs heteiben, valamit mégis tennie kellett. Nagyobb és fontosabb teendő híján megmentett egy kisgyereket egy szörnyű internátus rabságából. Felháborodás nélkül, tiltakozás nélkül és segítség nélkül még a nyaralást sem bírta ki. Egyébként könyve után ítélve, ez volt a legszebb nyara. Még néhány évet élt, azután ott halt meg, ahol legszebb nyarat töltötte. Negyvenhatéves volt. Egy régi, különös, fanyar írásában tréfásan leírta jövőendő temetését és a gyászbeszédet. »A végsőkéig kitartott. Nem hitt az összeomlásban«, - így írt magáról akkor, előlegezett multidőben. Később eljött az összeomlás és Tucholsky nem tudott a végsőkéig kitartani.

Sokat írt. A »Weltbühne« legnépszerűbb cikkírója volt. Annyit írt, hogy munkáinak egy részét álnevek alatt adatta ki: Theobald Tiger, Peter Panter, Ignaz Wrobel, Kaspar Hauser - ez mind ő volt. Egyszer egy előfizető levelet írt a szerkesztőhöz, megdicsérte Theobald Tiger írásait, de kérte, hogy Peter Pantertől, attól a vén számártól ne közöljenek többé semmit. Később már csak az igazi nevével jelezte írásait. Nagyon sokat írt, mert nagyon sok támadni valót talált. Kis karcolatai és nagyobb cikkei ragyogó politikai és társadalmi satírák voltak. Nagyszerű humorú, csípős gúnyolódó volt, de a gúnyt nem tekintette öncélnak, mint sok mai író társa, aki arra büszke, hogy jobbfelé és balfelé egyformán nagyokat üt és sehová sem tud csatlakozni. Tucholsky nem volt ilyen, nem tartozott azokhoz, akiknek »elfogulatlansága« a meggyőződés hiányát takarja. Tucholsky hitt valamiben és azért harcolt. Fölényesen harcolt és rendíthetetlenül hitt. Sokszor cinikusnak látszott, de nem volt az. Tudott szeretni, mélyen és feltűnés nélkül. A népet szerette elsősorban, a szegények nagy tömegét. Gyűlölt mindenkit, aki a népet be akarta csapni. Általában gyűlölte azokat, akik a népből éltek. Ez a gyűlölet és ez a szeretet tette könnyed írásait különösen súlyosokká, akár berlini kávéházakról írt, akár párizsi vágóhidakról. Minden műfajt ennek a szolgálatába állított: elbeszélést, kabaréjelenetet, vezércikket, karcolatot, riportot, verset és aforizmát. Egyszer statisztikával is megpróbálkozott. Adóügyi kimutatások alapján kiszámította, hogy egy berlini munkás évente hány napot dolgozik a rendőrséget, a börtönök karbantartásáért és hasonló célokért.

Ezt a statisztikát a »Deutschland über alles« című könyvében közölte. Itt új műfajt teremtett: fényképeket illusztrált írásban. Kiválasztotta egy császári herceg, egy csapat acélsisakos, egy nyomortanya, egy utcai jelenet fényképét és kellő magyarázó szöveget írt hozzá. John Heartfielddel, a híres grafikussal fényképmontázsokat készített a könyvhöz. Találunk benne olyan embert, akinek óriási futballabda van a feje helyén, egy másik viszont hatalmas paragra-

fust tart a nyakán. Egyszer meg lefényképezte egy öreg munkásasszony kezét és arról írt. Különösen szerette az öntudatos és értelmetlen nyárspolgárcsokát, ezekhez tudta a legjobb feliratokat készíteni. Ezzel a módszerrel csodálatosan gyilkos körképet épített 1929 Németországról. Mindenki benne van, a türelmetlen jobboldali különítményesektől a türelmes republikánus rendőrfőnökökig; a weimari tragikomédia minden típusa és minden intézménye. És mindez pátosz nélkül, élesen, sokszor zseniálisan. A kötet végén pedig kis lírai cikk. »Kétszázhuszonöt oldalon nemet mondtam - nemet mondtam szánalomból és szeretetből, nemet mondtam gyűlöletből és szenvedélyből. Most pedig végre igent akarok mondani - igent mondani a német tájnak és a német földnek.« Azután forró szerelmi vallomás a német szülőföldhöz.

Három évvel ezelőtt útlevél nélkül hagyta el ezt a földet Tucholsky. Azóta nem írt. Egyideig össze-vissza bolyongott Európában, az egyre barátságtalanabb világrészben, ahol jogfosztottak az idegenek és ahol egyre több az idegen. Végre Svédországban húzódott meg. A lap, melybe egykor dolgozott, most Prágában jelenik meg néhány oldalon és szomorúan. Valószínűleg nem tudta, kinek írjon és miért. Fölényét elvesztette, jókedve elmúlt. Szeretete, úgylátszik, elfáradt és gyűlölete tehetetlen undorra enyhült. Magányosan élt Skandináviában. »Und eine leise, tiefe Stimme spricht: Wir sind allein«, - írta egy régi versében. Most azután magára maradt ezzel a halk és mély hanggal, mely néha olyan kérlelhetetlen kitartással sodor az örület felé. Svédországban ilyenkor sötét van, december második felében már alig látni a napot.

Tucholsky nem akarta megvárni a legrövidebb napot, december 21-ét. Egy nappal előbb bevette a mérget, amit három év óta hordott magánál. A legsötétebb év legsötétebb napja már nem találta itt.

EGY ELMEBETEG NAPLÓJÁBÓL.

Éjszakánként, ha nagyon hideg van, exotikus szárnyasok gágognak a folyón. Ismeretlen vidékről úsznak ismeretlen vidékre. Nem tudom, vadludak-e vagy vadkacsák. Ibsen iránti tiszteletből remélem, hogy az utóbbiak. A »Vadkacsa« volt számomra az első Ibsen-dráma. Tizenötéves koromban olvastam. Mindenki tart magának egy fogoly vadkacsát, - így szólt a szimbolikus színmű alaptétele - melyről elhitei magával, hogy... Másszóval mindenkinek kell valamilyen »élethazugság«, valami alaptalan, de reménykedő elképzelés, hogy az életnek különösebb értelme van. Mindez különben közismert. A »Vadkacsát« már hosszú idő óta nem játsszák. Most, hogy megint hallok a rejtélyes gágogást az éjszaka nyomott csendjében, eszembe jut Ibsen és az »élethazugság«. Gyerekkoromtól kezdve mostanáig mindig tartottam magamnak vadkacsákat. Nem lehet »élethazugság« nélkül élni - hirdette Ibsen. De közben csendesen, szinte szótlánul beismerte, hogy »élethazugság«-gal sem lehet. Most már belátom, hogy ebben volt igaza.

Meg kellett tanulnom, hogy a hazugság sem használ. Nem elég teherbíró már a hazugság. Az is lehet, hogy a korom teszi: szerény és ügyetlen hazugságaim nem tudnak többé ellenállni a valóságnak. Már semmit sem tudok komolyan elhiteitni magammal. Utolsó hazugságaim talán csak néhány napja roppantak össze a tények súlya alatt. Már csak néhány szilánkjuk van meg, ezek fájdalmasan hatoltak belém. Idővel ez is elmúlik. Ugyáltszik, most már csakugyan felnőtt vagyok.

Mert senki sem felnőtt addig, amíg hazugsággal igyekszik enyhíteni életét. Senki sem felnőtt addig, amíg tovább akar érni a tényeknél, amíg az élet »értelmét« keresi, amíg rejtett szépségeket és értékeket magyaráz helyzetekbe és emberekbe. Lelke mélyén kiskorú mindenki, aki így vígasztalja magát: »kell, hogy valami mélyebb értelme legyen az egésznek, mert különben nem lehetne kibírni«. A felnőtt már tudja, hogy nincs semmi értelme, de valahogy mégiscsak kibírja. Abban a pillanatban válik felnőtté az ember, amikor nem érez többé csalódást.

Nyílt tekintettel néz körül ebben a döntő, mondhatnám, történelmi pillanatban és igyekszik megállapítani a valóságot. Ez a pillanat váratlan, bármikor, bárhol bekövetkezhet, mondjuk délben két órakor az Oktogon téren. A felnőtt, aki most született meg, egyszerre másképp nézi a körülötte levő embereket, házakat, járműveket és összefüggésüket. Semmit sem ad beléjük önmagából, nem »öltözteti fel« a meztelen tényeket, mint Pirandello mondaná, nem képzel beléjük semmi magasabbrendűt, vígasztalót, vagy megnyugtatót. Egyáltalán nem *képzel* többé, csak *tudomásul vesz*. A képzelet a gyávaság és gyengeség jele. Tulajdonképpen *kérés*, amit a valósághoz intézünk: legyen jobb, barátságosabb, engedékenyebb hozzánk. A felnőtt nem kérleli többé a valóságot. Tudomásul veszi és ha kedve tartja, harcol vele. A valóság üt, a felnőtt visszaüt. Igyekszik a valóságot a maga szükségletei szerint formálni, a maga szolgálatába kényszeríteni. Vagy, ha ehhez nincs bátorsága és ereje (a felnőtt is lehet gyáva és gyenge), elfogadja. De semmi esetre sem akarja »megszépíteni«.

Már én is felnőtt vagyok. Bátor-e vagy gyáva, erős-e vagy gyenge: majd elválík. Tudomásul veszem a világot és a sorsomat. Látom lehetőségeim határait. Ne értsen senki félre: nem elragadtatással. Erre igazán nincs okom. Nagyjából sejtem, mi vár még reám. Hozzávetőleg kiszámíthatom: még ennyi leírt szó és elolvasott könyv, még ennyi szeretet és harag. Az autónál is, ha egy bizonyos kilométerszámot már lefutott, aránylag könnyen kiszámítható, mennyi út van még előtte, a természetes halálig. Közbejöhethetnek ugyan hirtelen akadályok is. Sok lehetőség, nagy meglepetés itt sem akad: keskeny skála a rák és a gépfegyver között. Előfordulhat, hogy időközben, szerény eszközeimmel, tehetek valamit az emberiség érdekében is.

Ehhez mindenesetre erő és elszántság kell, mert most már bizonyosnak látszik, hogy az emberiséget még a szabadságra is ökölcsapásokkal kell rákényszeríteni. Az emberiség többsége ugyanis nem felnőttekből áll. Egyszer már ezt is tudomásul kellett venni.

Ilyen derűs és bölcs gondolatokkal töltöm felnőttiségem első napjait. Bennem és körülöttem csupa igazság. Most ismerkedem meg közelebbről a valósággal. Amikor behoztak, az egyik orvos egy pohár vizet mutatott és megkérdezte: mi ez? »Egy pohár víz« - feleltem szerényen. Az orvosok jelentősen néztek egymásra. Egyikük szomorúan mondta: »Teljesen elvesztette hallucináló képességét. Pohárnak tartja a poharat és víznek a vizet. Reménytelen eset.« Állapotom e körülményekhez képest tűrhetőnek mondható. Nem érzem magamat sem jól, sem rosszul. Vagyok. Éjszakánként néha még felriadok a vadkacsák hangjára. De már nem akarom megfejteni jelentését. Egyre elhalóbban, mind távolabbról hallom. Nemsokára egészen eltűnik majd, mint egy szó, amit nagyon halkán mondtak sűrű ködben.

CSELÉDEK.

»Mindenek, kinek udvarlója nincs, felvételik« - közli egy apróhirdetés. Természetesen a címet is megadja és nagyon valószínű, hogy néhány órával a lap megjelenése után egymás kezébe adták a kilincset a mindenek, akiket a csábító ajánlat a megadott címre vonzott. Mennyi lehetőség a mai nehéz világban! A mindenek, mint neve is mutatja, mindent csinálhat, teljesítménye elé nem emelkednek féltékeny korlátok. Főzhet, takaríthat, moshat, vasalhat, foltozhat, gyereket és kutyát sétáltathat, esetleg a kertben is tevékenykedhet, időnként kifutószolgálatokat végezhet, - csak egyetlen csekélyiségről kell lemondania: nem lehet udvarlója. De ezért az apróságért igazán bőven kárpótolja a gazdag munkakör, különösen ha a család népes. Itt nincs lélektelen racionalizálás és munkamegosztás, a mindenek valóban mindent csinál és a kellemes, hosszantartó súrolással és mosogatással olyan jól elszórakozik, hogy valószínűleg nem is gondol udvarlóra, meg más effélékre. »Nem is tudják, milyen jó dolguk van« - mondogatják a háziasszonyok a mindenekről. Valóban, nem is tudják!

Az apróhirdetés egyébként gondolkodóba ejti az embert. Arra a képzettársító játékra csábítja, aminek ez a lényege: »Mi lenne, ha...« Például mi lenne, ha nagyvállalat igazgatót szerződtetne, akinek mindent szabad, csak éppen barátnője nem lehet? Nagy felháborodás lenne szakörökben, sokat beszélne a magánélet jogáról és a szabadságról? Vagy, mondjuk, mi lenne, ha ilyen hirdetés jelenne meg a lapokban: »Ország honatyát keres, akinek nincsenek közgazdasági érdekeltségei?« Vagy egy ilyen: »Meghitt népszövetségnél tagok felvételnek, akiknek nincsenek fegyverkezési terveik?« Igen, mi lenne, ha ilyen hirdetések jelennének meg? A kérdés, azt hiszem, fölösleges, a játék csak játék marad. Ilyen hirdetések sohasem jelenhetnek meg. Kikötésekkel csak az állhat elő, aki erősebb, aki tudja, hogy szabadon diktálhatja a feltételeket. (Ez az, amit általában szabadságnak neveznek.) A mindeneknek mindent elő lehet írni és mindent meg lehet tiltani. Mint Bernard Shaw mondja, a mai kisembernek még a legliberálisabb országban is előírhatja a főnöke, hogy milyen színű ruhát viseljen. A mindenek mindenkinél kisebb. Van egy kisember, akinek a hivatalban csupa főnöke van, akinek mindenki parancsol. Mikor azután hazamegy a hivatalból, végre van valaki, akinek ő parancsolhat: a felesége. A felesége viszont, aki olyan kicsi, hogy még ő is parancsolhat neki, szintén talál valakit, aki még nála is kisebb. Ez a mindenek. Társadalmunkban tehát a mindenek fontos szerepet tölt be: ő enyhíti a legkisebb kispolgár kisebbségi érzését. Ő az egyetlen, akinek főnöke megtilthatja, hogy udvarlója legyen.

Ő az, akinek egyáltalában nem lehet magánélete. A legnyomorgóbb munkás is hazamehet a gyárból, miután meghozta áldozatát Bedeaux oltárán: a mindenek viszont egy hétig nem hagyhatja el munkahelyét és egyheti munka után is csak egy félnapra. Egyébként bent él a családban - bent és mégis egészen kívül. Szobája (mely gyakran csak konyha) gettó a család zárt falain belül. Ő a benszülött, aki csak dolgozni járhat be az európai negyedbe, mely az előszobából nyílik. Ő az, aki előtt a régimódi családok németül vagy franciául kezdenek beszélni. Titkolják előtte magánügyeiket, ami sokszor elég kínos nekik, - néha meg kedélyesen és bizalmasan beavatják, ami viszont neki kínos. Általában az érintheti a legkínosabban, amikor egyes, nagyon szabadelvű helyeken »nem éreztetik« vele; amikor feltűnően és erőltetetten igyekeznek tudtára adni, hogy »azért ő is ember« és amellet természetesen gyakorlati kérdésekben éppen úgy kezelik, mintha nem volna az. Meglepő, hogy elméletben felvilágosult, úgynevezett modern szellemű munkaadók milyen keményen ragaszkodnak apró, filléres jogokhoz a mindenekkel szemben. Meglepő? Nem is. Az sem volt meglepő, amikor az angol munkáspárti kormány keményen bánt a gyarmataival és Kínával. A polgári családban a mindenek képviseli a gyarmatokat. Együttélésük torz, hazug és megalázó. Kölcsönös megértés, együttérzés, egyes homályos esetektől eltekintve, szinte lehetetlen. Sok munkaadó azt

mondja, hogy a cseléd fizetett ellenség. Valóban az, még hozzá legtöbbször rosszul fizetett. Igaz, hogy néha tűrhető ellátást kap, sőt egyes helyeken még az udvarló fölött is szemet húnyanak, ha éppen jókedvük van, - de mit változtat ez a kapcsolat lényegén és az arányokon? Megértés csak egyenrangúak között lehetséges: a kölcsönös megértés alapfeltétele a kölcsönös kabátfelsegítés. Amíg mindig csak az egyik fél segíti fel a másik fél kabátját, addig minden megértés csak utópia vagy hazugság.

Az utóbbi évtizedek egyik legszebb magyar regénye a mindenesekről szól: Kosztolányi Dezső »Édes Anná«-ja. Olyan csodálatos erővel és finomsággal írta meg Kosztolányi a magyar mindenes tragédiáját, hogy azóta is mindig eszembe jut egy kicsit a könyve, ha cselédet látok. Fellebbezhetetlenül bizonyítja be, hogy a cselédkérdésnek mennyire nincs megoldása. Többek között ez is olyan kérdés, melyre nincs felelet: magának a kérdésnek kell megszűnnie. Addig csak apróbb enyhítések történhetnek, de erre sincs sok kilátás. A magyar mindenesnek, kinek udvarlója nincs, legfeljebb csak munkaköre bővül.

EGY PERC.

Három óra harmincnégy. Kattogva járja apró körét az óra percmutatója. Egyenletesen lép vonalról-vonalra, járása biztos és kérlelhetetlen. Annak a Duna-szakasznak jobbszélén, melyet ablakom keretez, feltűnik egy hajó orra. Lent az utcán egy férfi és egy nő találkozik és kezet fog. Beszélgetni kezdenek. A hajóból egyre több látszik, orra előrenyomul. Így kezdődik egy perc.

Az élet patakozásának mérőegysége a perc, szorozható és osztható, kisebb az óránál és nagyobb a másodpercnél. Az első pillanatban ártalmatlannak tűnik. Azt a látszatot kelti, mintha nagyon sok volna belőle, mint a folyó cseppjeiből. De ha időm volna, kiszámíthatnám, hány percet éltem eddig. Pontos számadatot kapnék és vége volna a végtelenség illúziójának. Egyenletes tempóban jöttek a percek milliói, mindegyik egyformán és gépiesen, mint a katonák. Nem változtak soha, legfeljebb én változtam. Számomra nem is voltak mindig egyformák. Voltak egészen hosszúak, éveknek tetszők: a rémület vagy az undor percei. És voltak villámgyorsan felvillanók, melyek rövidebbnek tündek egy másodpercnél. Ezek az öröm percei voltak. Végeredményben mindegyik ellenség volt, mert nagyon sokáig tartott vagy nagyon is kevés ideig.

Sok minden történhet egy perc alatt. A pulzus körülbelül nyolcvanat ver és egy jó repülőgép négy kilométert tesz meg, míg a percmutató a 60-astól visszaérkezik a 60-asig. Statisztikusok tudják, hogy ezalatt mennyivel növekszik Sir Henry Deterding, az olajkirály vagyona és a magyar gyermekhalandóság. Van, aki egy fél fillért keres ezalatt és van, aki tíz pengőt. Courths-Mahlerből két oldalt lehet elolvasni és James Joyceból két sort. Míg a sárga mutató egy kört leír, egy ügyesebb diktátor három gyújtó mondatot tud a rádióba mondani és egy szurony háromszor kényelmesen megfordul egy katona mellkasában. Általában sokan halnak meg egy perc alatt. Maga a halál jóval rövidebb: a percben már benne vannak az agónia végső pillanatai is, az egész drámai átmenet a léttől a megszűnésig. A mutató most a 20-as és a 30-as között jár. Aki a 20-asnál még volt, azóta megszűnt. Érverése megállott, politikai és tulajdonjogai elenyésztek. A 20-asnál még férj volt, apa, esetleg nagybácsi, főbérlo, gázfogyasztó, hírlapelőfizető, adóalany, alperes és ebtulajdonos. A 20-as utáni vonásnál már csak egyszerűen »megboldogult« vagy előnyösebb esetben »örökhagyó.« Sokan születnek is ezalatt. Aki a 20-asnál még magzat volt, melynek érdekeit a társadalom szigorúan védte, a 30-asnál már régen állampolgár, lényegesen lanyhább védelemmel. Sorsdöntőnek mondható percek ezek.

A hajó orra most félúton van a két ablakkeret között. Apró, fekete emberek mozognak a fedélzetén. Vele párhuzamosan, a parton autó fut bele az ablaknégyyszögbe és rögtön el is tűnik. A férfi és a nő még mindig beszélget. Élénken mozgatják fejüket, időnként kezük is megmozdul és figyelmesen néznek egymás arcába. Innét messziről olyan az egész, mint valami kevésbé érthető exotikus szertartás. Ők nyilván tudják, mit csinálnak, ismerik az értelmét. Valószínűleg nem is figyelik a perc múlását: egészen másra figyelnek. Talán hosszú órák vagy akár évek tartalmát zsúfolják drámaian egy percbe. Lehet, hogy nagy és végzetes áldozatokat hoznak ezért a percért, melyre sok millió perc elmúltával is emlékezni fognak. Egy fiatal férfi viszont, ki a part korlátjára könyököl, észrevétlenül ejti el ezt a percet, mint egy kavicsot. Soha többé nem fog eszébe jutni, végkép kiesik életéből és esésével magával visz belőle egy darabot.

A hajó lassan fodrozza a vizet. A fényes, acélos felszín alatt halak élnek néma, de intenzív életüket. Apró mozdulatokkal lövelik magukat előre és pillantásuk rendíthetetlen nyugalommal hatol a félhomályon át. Esznek, párzanak és néha verekszenek nagyobb vagy kisebb halakkal. Nekik nincsenek perceik: egész életük egyetlen hosszú perc a végtelen két határa

között. Nem emlékeznek a múltra és nem jut eszükbe a jövő. Csak jelen van a számukra, a pillanat örök gazdagságában fürdenek. Ezért minden élményük felfokozott. Míg más emlékezik vagy számít, ők azalatt is csak élnek. Minden pillanat egészen új a számukra; megnem-történtté teszi az előzőt és elképzelhetetlenné a következőt. Megriadni tudnak talán, de félni soha. Erősek, tökéletesek és valószínűleg boldogok.

A hajó már majdnem teljesen betölti az ablaknégyyszöget. A férfi és a nő még mindig beszélget, változatlan taglejtésekkel és titokzatosan. Egy felhő elmegy a nap elől, erősen csillog a víz. A percmutató befejezte a kört. Egy perccel idősebb lettem. Három óra harmincöt.

PÉNZ.

A szirakuzaiak Arethusát, a nimfát vésték ezüstpénzeikre, Krisztus előtt 500 körül; a korinthusiak Pegazust, a szárnyas lovat és az érem másik oldalára Athénét. A knidoszi drachma egyik felén hímoszslán bömböl, másik felén Afrodité mosolyog. Heraklesz díszíti Kamarina szicíliai város ezüst négydrachmását 410 körül. Akragasz pénzén ugyanakkor négyes versenykocsi lovai vágtatnak és valamivel később komor Zeusz-fej néz a pénzről, amit macedóniai Fülöp veretett, Nagy Sándor apja. Egy szép német könyv lapjain nézem ezeket a szép görög pénzeket (L. M. Lanckoronsky: *Schönes Geld der alten Welt*). A legszebb pénzek, amiket valaha láttam; szebbek még a mai ezerpengős bankjegynél is, (igaz, hogy azt nem láttam sohasem). Gyönyörű istenek és gyönyörű állatok szépítették a görögök pénzét. A görög művészet egész emelkedését és hanyatlását végigkísérhetjük a hellén pénzen, mely különben szintén emelkedett és hanyatlott. A legrégebbi ezüstökön archaikus Apollók mosolyognak rejtélyesen és mereven. Az emberiség ébredező öntudatának hajnali félálom-mosolygása ez és e titokzatos Apollók talán még Dionizoszhoz vannak közel, az ősi mámor istenéhez. Később a perikleszi virágkorban finomak, harmonikusak és elegánsan méltóságosak az istenfejek és az állatok élethűek, aprólékos részletábrázolás nélkül is. Végül a hellenisztikus epigon-korszakban istenek és állatok már nem méltóságteljesek és a felesleges részletezés elrontja a kompozíciót. A pénz ebben a korban már nem olyan szép, mint azelőtt, de még mindig szívesen gyűjtik. Ha a minőség már nem is, a mennyiség még mindig fontos. Sok gyenge Athéné sokra megy és erőssé teszi tulajdonosát.

Nézem a szép régi pénzek fényképeit és a görögökre gondolok. Nemcsak a világ legszebb szobrait és tragédiáit alkották, hanem a világ legszebb pénzeit is. Miért törődtek, egészen a hanyatlás koráig, a drachmák szépségével? Gyakorlati emberek voltak, pontosan tudták, mennyit ér egy drachma, mennyi búzát, mennyi rabszolgát, mennyi vért és mennyi becsületet. Tudták, hogy egyetlen vékával több árut sem vehetnek a drachmájukért, ha áhitatosan szépek rajta Arethusa vonásai. És mégis úgy ügyeltek erre, mintha fokozná a pénz értékét. Talán azért, mert nagyon is tudták, mit jelent a pénz. Nietzsche mondja, hogy a görög színpadon a tragikum enyhítette a félelmet és a kómikum az undorítót. Nyilván a pénz igazi értelmét is enyhíteni akarták az istenek szép arcélével. Később egy római császár klasszikusan kinyilatkoztatta, hogy a pénznek nincs szaga. A görögöknek finomabb orruk lehetett; ügylátszik, megéreztek valamit. Athénével és Apollóval szagtalanították a pénzt.

Most már csak a szépsége maradt meg az antik valutának. Itt ragyog előttem Athéné szűzies-hűvös profilja és szigorú sisakja, melyről a megközelíthetlenség sugárzik. Telt, erős ajka és komoly szeme két és fél évezred alatt semmit sem veszített fiatalságából, - csak csereértéke hullámozott alaposan ezalatt. Ma megint nagyon sokat ér, többet, mint fénykorában, - de ez már nem számít. Most már csak azért ér sokat, mert kiment a forgalomból és kibocsátói nemcsak megbuktak, hanem ezerszer elporladtak. Igazi értéke akkor volt ennek az Athénének, amikor halat és olajbogyót lehetett érte kapni az agorán. Általában mindent lehetett kapni a megközelíthetlenségért, csak meg kellett szorozni. Ebben az esetben előkelő hölgyeket is meg lehetett vele közelíteni, Aspasiákat, akik sok mindenhez értettek, még filozófiához is. Gyakran a politikusok sem tudtak neki ellenállni. A háborúnak már akkor is ez volt az eszköze, sőt a végcélja is. Az ezüst Athénét a hadvezérek és a kereskedők épúgy tisztelték, mint a papok. Csak Szokratesz nem tisztelte. Amikor azzal vádolták, hogy nem tiszteli az isteneket, valószínűleg a kis, kerek, fényes istenképekre gondoltak. Meg is halt hamarosan sziklabörtönében, a Dionizosz-színház fölött.

Jól tudták a görögök, miért kell művészettel enyhíteni a pénzt. De ma más világ van; ma nem a pénzbe csempésznek művészetet, hanem a művészetbe pénzt. A pénz ma már nem szép, de

annál őszintébb. A görögöknél még nem voltak rajta számok: nagyságáról és rajzáról ismerték meg az értékét. Ma a szám a fontos rajta, a rajz háttérbe szorul. Nem kell Zeusszal jelképezni az erejét, hiszen aki eleget szerez belőle, azt Zeusszá teszi minden jelkép nélkül is. Nem szemérmes többé, mint a görögök korában. Lehet, hogy ma sincs szaga, de ha esetleg mégis volna és valaki finom műgonddal szagtalanítani akarná, az érdekeltek viharosan tiltakoznának. Nem engednék, hogy megfosszák őket a legkellemesebb illat élvezetétől. Szépíteni a pénzt? Hogyan lehetne szépíteni az egyetlen, amit még szépnek tartanak?

MÉRLEGEK.

Nem lehet tudni, hogyan szaporodtak el a mérlegautomaták az utcán. Gyorsan szaporodtak az bizonyos. Ma már ott vannak minden utcasarkon. Automaták szerényebb mennyiségben mindig akadtak nálunk, de ezek nem mérlegek voltak. Emlékszem, gyermekkoromban erősen érdeklődtem ama nagy, piros és sokoldalú automaták iránt, melyek a legkülönbözőbb édes-ségeket adták szerény díjazásért. Csokoládén és többféle erőscukron kívül bajuszpedrőt is adott a figyelmes készülék. Az ilyesmi már kiment a divatból, főképp a bajuszpedrő. Egy-időben illatosítóautomaták is voltak. Ezek kellemetlen parfümöt fecskendeztek. Oly gyorsan tűntek el, ahogy jöttek. És most mindenütt a vadonatúj, lakkozott, önműködő mérlegek virítanak.

Szerepük, mélyet a társadalomban betöltenek, kissé rejtélyes. Hatásuk kétségtelenül nagy. Mind sűrűbben használják őket a járókelők, még hozzá nemcsak a nők, akiknél ez az érdeklődés érthető. Egymásnak adják e mérlegek fogantyúját a legkülönbözőbb emberek, korra, nemre és társadalmi állásra való tekintet nélkül. Megvallom, néha magam is fellepek. Nem mintha különösebben érdekelné a súlyom, melyet nagy vonásokban úgyis ismerek. Nálam alkalom szüli a mérést. Egyszerre csak ott áll előttem a csinos, ízléses mérleg, csillogó fémalkatrészeivel. Két fillérért megtudhatok valamit magamról. Miért ne, gondolom könnyelműen és már húzom is a fogantyút. Kapok egy számot és azt hiszem, hogy most már többet tudok. Néhány perc múlva újabb mérleg következik. Természetes, hogy az ember szeretné ellenőrizni a frissen szerzett információt. Végre is módszeresen kell eljárni. Az új mérleg is megmondja súlyomat: az eltérés sohasem több nyolc-tíz kilónál. Most már komolyan utána kell járni a dolognak. Az igazság valahol a középén lehet. A harmadik mérleg azután kideríti, hogy az igazság még a középén sincs. Mi az igazság? - kérdezik évezredek óta a filozófusok. Meg kell nézni még egy-két mérleget. Így folyik tovább a játék, melyet nem lehet abbahagyni. Azt hiszem, nem is egészen veszélytelen, könnyen szenvedéllyé fajulhat, mint a szerencsejátékok.

Gyakran észreveszem a mérlegen, hogy már várnak rám újabb, türelmetlen kíváncsiak. Gyorsan félreállok és elnézem őket. Komoly, aggódó arccal figyelik a mutató lengését. Ha tükör is van a mérlegen, mérés után gondosan megnézik magukat. Láttam egy embert, aki bizonytalanul vont vállat, mikor a mérlegről leszállt, néhány lépést tett előre, gyanakodva visszanézett, azután töprengve ment tovább. Ez az ember nem volt sem kövér, sem sovány, szabályos testalkatú és egészséges súlyú lehetett. Mi nyugtalaníthatta vajjon?

Általában a nyugtalanság készülékei ezek az automaták. A nyugtalanság küldi felénk az embereket, akik azután nyugtalanul hagyják el őket. Az élet, sajnos, bizonytalan - erősítik meg az automaták az emberek lappangó gyanúját. El kellene igazodni a jelenségek között, meg kellene ismerni a világot. Le kellene mérni a dolgokat, megbízható mértékegység szerint. Itt van például a politika. Az ember szeretné kiismerni magát. Azután itt van az egész világ, itt van minden egészen közel, kínosan közel. Világesemények kopognak egyszerű kisemberek ablakán, benyúlnak a szobájukba és rendetlenséget csinálnak az asztalukon. Mi értelme az egésznek, hol az eleje és a vége és mennyit nyom tulajdonképpen? Sajnos, ezt lehetetlen megállapítani. És ha valamit mégis sikerül néha megtudni, ez rosszabb, mint a bizonytalanság. A bizonyosságok, melyek olykor kiderülnek, cselekvést követelnek a kisembertől, megkívánják, hogy állást foglaljon velük szemben. Ez a legtöbb ember számára kibírhatatlan. Ezért inkább lemondanak az ilyen megismerésekről és befelé fordulnak, önmaguk felé. Azt hiszik, hogy ez könnyebb és megnyugtatóbb.

Homlokráncolva, kimeredt szemmel követik a mutató mozgását és aggódva várják, hol áll meg. Homlokráncolva, kimeredt szemmel néznek a tükörbe: keresnek valamit. Valami bizonyosság kellene nekik, ha más nem, a legprimitívebb bizonyosság, az egyetlen, ami matematikailag is kifejezhető: a súly. És még ez sem pontos. Megméretnek és bizonytalannak találtnak.

ESIK.

»Esik, esik, hisz az a dolga.«
(József Attila: »Esik«.)

Az esős időszak különösképpen esővel kezdődött. Következétesen felülről lefelé esik az eső, ami szintén figyelemreméltó. Vannak ugyan szociológusok, történelemfilozófusok, esztéták és közírók, akik ezt kétségbevonják és mindnyájan be akarják bizonyítani, hogy az eső alulról felfelé esik. A jelek szerint azonban nincs igazuk, bár ezt nem látják be és még mindig lenézik az idejétmúlt, dogmatikus felfogást és a materialista esernyőket. Sok vita folyik erről és közben esik az eső.

Esik az eső, halk zizegéssel gombolyítja végtelen szürke fonalát. Szürke a világ és egészen szűk; nedves falak veszik körül a testet. Piszkos csíkok csurognak végig a házakon és az ázott felöltők rossz szagot árasztanak. Lehet, hogy ezért is húzódoznak egymástól az emberek. Mert esős időben mindenki visszahúzódik egyénisége nyirkos börtönébe. A kánikula heve sokszor megolvasztja az egyéniség határait, felszabadítja a nyájöszönt és az emberek felelőtlenül és kissé részegen öszekeverednek. De esőben mindenki elkülönül és dideregve hajol problémái fölé. Élesen és megoldhatatlanul merülnek fel ilyenkor a problémák. Reménytelennek és amellet még egy kissé szennyesnek is látszik minden. Sokat gondolunk a multunkra, főképpen a kellemetlen órák jutnak eszünkbe és nem tudjuk elképzelni, hogy valaha is sütött a nap. Egész multunkat elönti a szürke víz és egyetlen esős nappá változtatja. Cuppog a sár a cipő alatt és kételyeink vannak minden iránt. Az élet sötét, kínos és vontatott. Nem véletlen, hogy Ibsen Bergenben kezdett írni, Bergenben, ahol mindig esik az eső. Az eső nagy költője lett, a csapadék Shakespeare-je. Naphosszat ült egy bergeni gyógyszerárban, kinézett a szürke utcára és felfedezte a polgárság lelki betegségeit és a mindennapi élet tragédiáit.

Bergenben nyáron is zuhogott az eső, mikor ott jártam a faházak között, a fjord bejáratánál. De ott ismertem meg az eső szépségeit is, a finom vattás ködöket és az egyenletesen hulló víz lemondó nyugalmát. Itt a mi égövünk alatt nem szép az eső. Különben is, vannak helyek, ahol semmi sem szép. Az Angyalföldön például még a napfény sem szép, hát még az eső. De azért az Angyalföldön is esik, ugyanúgy, mint a Lipótvárosban, vagy a Rózsadombon, csak más eredménnyel. Tetőkön és cipőkön csurog be a víz, kisgyerekek köhögnek. Egyesek, ruházattól eltekintve, olyanok, mint átszellemült bambinók koraolasz festményeken. A bambinóknak hőemelkedésük van és pozitív köpetük, de erről nem tudnak.

Zuhog rájuk az eső, zuhog a taxikra, a villanyórákra, a sínekre, az Operára és a parlamentre. Zuhog az állatkertre, ahol az éltes páviánok borzongva húzódnak össze és a magános, duzzogó orrszarvú melegházában megkövülten néz maga mellé, - mert maga elé nézni, sajnos, nem tud, túlságosan oldalt fekvő szemeivel. Zuhog az eső a kórházakra, a betegek hátukon fekszenek a stráfos ágyneműben és órákon át szótlanul nézik a víz reszkető, szürke stráfcit. Zuhog az eső a börtönökre is. Megint egy esős évszak, mondják a foglyok, akik évszakokban számolnak, úgy, mint mi napokban. A fiatal fogoly, aki már egy éve van bent, talán már beletörődött. Napjai végtelen, ólmos sorokban hullanak, mint az esőcseppek. Sokezer napja van még hátra. Lassanként kezdi elfelejteni ismerőseinek arcát. Fel és alá sétál, a cseppek koppanását hallgatja és hirtelen megáll. »Milyen orra is van B-nek?« - gondolja tehetetlenül, azután vállatvon és tovább sétál.

Zuhog az eső a budai hegyekre, melyek eltűnnek a színtelen fátyol mögött, zuhog a néptelen mezőkre, zuhog az apró fehér házakra, zuhog a didergő parasztszerepekre. Zuhog a Dunába, a Szajnába, a Temzébe és az Atlanti-óceánba. Zuhog Spanyolországra, illetve nem, oda nem

zuhog, ott most bombák zuhognak. De zuhog Rómára, zuhog a Piazza Venezia köveire és zuhog Berlinre, a Wilhelmstrassere, zuhog Genfre és zuhog Párizsra, zuhog a versenypályákra és a koncentrációs táborokra, zuhog a zakatoló vagonokra, a temetőkre, a golfklubokra, a tébolydákra, a vásárcsarnokokra és a tanintézetekre. Vaskosan és alacsonyan lebegnek az egymásba olvadó esőfelhők és ami alattuk van, ami reszket és ázik: az a világ, az az élet, a mi világunk és a mi életünk. Ennyi az egész: amennyi elfér az esőfelhők alatt. Amennyit egy kiadós őszi eső nyakon tud önteni.

DADA.

Pár éves francia folyóirat került a kezembe és így tudtam meg, hogy a dadaizmus már húsz esztendő. A folyóiratban Ribémont-Dessaignes francia dadaista költő közölte visszaemlékezéseit a nevezetes szellemi irány keletkezéséről. Már akkor is »visszapillantott« erre a »legmodernebb« művészi és irodalmi mozgalomra és azóta is elmúlt egy kis idő. A dadaizmus ma húszéves, illetve pontosabban húsz éves, két hónapos és három hetes. Február 8-án volt a dadaizmus huszadik születésnapja, melyről mindenki megfeledkezett, elsősorban maguk az egykori dadaisták. A születés körülményeiről az egyik szülő, Hans Arp elzászi író feljegyzéseiben találunk figyelemreméltó adatokat.

- Ezennel kijelentem, - írja Hans Arp - hogy Tristan Tzara találta ki a »dada« szót 1916 február 8-án este hat órakor. Jelen voltam 12 gyermekemmel, amikor Tzara először mondta ki ezt a szót, mely jogos lelkesedést váltott ki belőlünk. Ez a zürichi »Terass« kávéházban történt és én egyik orrlukamban egy kalácsot viseltem. Meggyőződésem, hogy ennek a szónak nincs semmi értelme és hogy csak a hülyék és a spanyol tanárok törődnek a dátumokkal.

Ez az adat meglehetősen hitelesnek látszik és nem nélkülözi az irodalomtörténet-írói komolyságot. Hogy a »dada« szó mit jelent, ez kissé bizonytalan. Eredeti jelentése: »vesszőparipa«. Tristan Tzara, a román származású francia költő találta a Larousse-ban és az új irány jelzőjéül választotta. Miért? Nem lehet tudni. A dadaizmussal kapcsolatban általában semmit sem lehetett tudni. Egy másik dadaista, Richard Hülsenbeck őszintén meg is mondta: »Az élet macskazene és akik megértik, azok a dadaisták«.

Háború volt, amikor egy nemzetközi kis írócsoport Svájcban megszülte a dadaizmust. Hamarosan nagy sikere lett. Annyi hadüzenet után a dadaisták is hadat üzentek. A valóságnak üzentek hadat, annak a valóságnak, mely 1916-ban már régen elvesztette értelmét. Minden céltalan, minden humbug, - hirdették a dadaisták. Bizonyára hatással volt rájuk André Gide ragyogó regénye, a »Vatikán pincéi« is, melynek ifjú hőse értelmetlen cselekedettel egy céltalan gyilkossággal tüntet a polgári erkölcs ellen. A dadaisták egész működése ilyen »*action gratuite*«-ek, ilyen tüntetően céltalan cselekedetek sorozata volt. Ebben a céltalanságban azután teljesen céltudatosak voltak. Kiadtak egy folyóiratot, melynek címlapján a Mona Lisa díszlett, hatalmas kipödört bajusszal. Néha - mint Ribémont-Dessaignes írja - múzeumlátogatásokat vezettek. Nagy csoport érdeklődőt vittek a Louvre-ba; a vezető megállt az egyes klasszikus alkotások előtt és ünnepélyes hangon felolvasta a legújabb tőzsdei árfolyamokat. Néha az életbe is átvitték a dadaizmust. Egyikük az autobuszon kilopta egy pincér zsebéből a pénztárcát, mert a pincér papra emlékeztette. Később megbánta bűnét és három nap múlva visszaadta a tárcát egy ismeretlen embernek, aki véletlenül hasonlított a pincérre.

Igy éltek és működtek a dadaisták, köztük néhány értékes író is, mint például Cocteau és Aragon. Sokáig természetesen nem lehetett ezt a játékot folytatni, mert unalmassá vált. Megszülettek a dadaista sablonok, melyeket egy idő múlva nem lehetett többé variálni. Végre is nincs túlsok lehetőség az arc-szörzet terén. Mona Lisának a pödört bajusz után legfeljebb még pofaszakállat, vagy esetleg kecskeszakállat lehet adni és ezzel körülbelül ki is merül a műsor. A dadaizmus néhány év múlva már csak a kabarék dadaista-vicceiben virágzott. Egy ideig még népszerű volt az anekdótabeli kopasz úr, aki spenót helyett metéltet tett a fejére, de ezt már nagyon kevesen vették komolyan. A jobb dadaista írók és művészek önállósították magukat és más utakra tértek. Ma, húsz év után a közönség már alig emlékszik a dadaistákra.

Azt hiszem, a társadalom fejlődése ártott nekik a legerősebben. Az a valóság, melytől a maguk játékos módján elfordultak, rohamosan hozzájuk dadásodott, még hozzá halálosan

komolyan. Az utolsó tíz év alatt tökéletesen elvesztette az értelmességnek még a látszatát is. Hogy csak az elcsépett példával éljünk: mozdonyt fűtenek búzával, míg millió ember éhezik. Ez minden dadaizmus csúcsteljesítménye, megdöbbentőbb, mint Mona Lisa bajusza és valószínűtlenebb, mint a fejre kent spenót. A dadaisták működése teljesen feleslegessé vált, mikor államférfiak és közgazdászok vették kezükbe a dadaista módszereket. Aki ma lázadni akar, az most már csak egy dadaista valóság ellen lázadhat az értelem nevében. Ma az hat elképesztően, ha valaki a búzával mozdony helyett embert akar etetni. Aragon, aki hosszú dadaista és szürrealista kísérletezés után nagyszerű íróvá és a francia baloldal egyik szellemi vezérévé nőtte ki magát, már rájött erre. Egyik legutóbbi cikkében ezt írja: »A valósághoz való visszatérését hirdetem, ennek a valóságnak az átalakításáért!« Ennél szebbet nem mondhatott volna a halott dadaizmus huszadik születésnapján.

AZ ÓRA.

Az órát, mely megállott és dermedt mutatóival mindig ugyanazt az időpontot jelzi, Alfred Polgar tette halhatatlanná, híres és szép novellájában. Az az óra, melyről most megemlékezni szeretnék, közeli rokona a Polgar-énak. Mint általában a közeli rokonoknak, feltűnő közös jellemvonásaik vannak, de majdnem olyan feltűnőek az eltérések is. A két óra megegyezik abban, hogy egyikük sem mutatja a pontos időt. Egyébként pedig az a lényeges különbség köztük, hogy az egyik óra megvan, a másik viszont nincs meg. A megállott óra évekig maradt a kirakatban - az én órám viszont egy reggel minden bejelentés nélkül eltűnt az utcasarokról és azóta nem láttam. Nyomaveszett - mint a rendőri jelentések mondanák. Útépítési munkálatok folynak azon a helyen, ahol a testes, méltóságteljes villanyóra állott és ezért kellett eltűnnie. Nem tudom, örökre távozott-e, vagy egy napon majd ugyanolyan hirtelen tér vissza, mint ahogy elment. Egy bizonyos: már régóta nem látom. Egy hétig vártam rá, azután, mint ahogy az eltűntekkel teszik, holtnak nyilvánítottam.

Nem lennék őszinte, ha azt mondanám, hogy meggyászoltam. Elvesztése miatt nem öltöttem fekete karszalagot és nem fejeztem ki részvétemet a közeli téren álló óra előtt, melyhez, a rossz nyelvek szerint, titkos és szoros kapcsok fűzték. Megvallom: nem szerettem ezt az órát. Inkább féltem tőle és most úgy vagyok vele, mint azokkal a halottakkal, akiket még jóval elköltözésük után is megpillantani vélünk néha az utcán, szorongóbb percekben. Ha befordulok a sarkon, még sokszor nézek önkéntelenül az óra helyére. Aggódva, kényelmetlenül nézek oda, mint ahogy szoktam, aztán megkönnyebbülten eszmélek rá, hogy nincs ott. Amíg ott posztolt a sarkon, mindig feszengve és büntudatosan tekintettem rá, mint valami komor és ünnepélyes rendőrőrmesterre, aki mindent lát és felelősségre von kihágásaim miatt. Általában szigorú volt ez az óra. Mutatói fagyosan és szemrehányóan jelezték, hogy megint elmulasztottam valamit. A mulasztások legsúlyosabbikát szoktam elkövetni: a késést. Általában mindig elkésem egy kicsit, minden vonatkozásban. Nem tudom megtanulni, hogy kell a percekkel takarékoskodni. Könnyelműen pocsékolom őket, öt percet csak úgy mellényzsebemből szórok ki, mint mondani szokás, holott köztudomású, hogy nincs olyan sok öt perc az életben. Abban a hitben ringatom magamat, hogy az idő végtelen - és csak az óra szokott kiábrándítani ebből. Kegyetlenül és kajánul várt rám a sarkon és némán mutatta, hogy az idő zárt kör, melyet kisebb rovátkák osztanak be. Ha rápillantottam, a tizenkét szám köre hirtelen bilincssé változott és néha egészen tisztán hallottam a perc-rovátkák láncszemeinek vészjósló csörgését.

És arra is figyelmeztetett az óra, hogy az idő, mellyel mindig kényelmesen és felelőtlenül szeretnék bánni, nem az enyém. A mutatók könyörtelen logikával intettek kötelességeimre. Naponként többször értesültem tőlük, félreérthetetlen módon, hogy az idő nem az enyém, sőt magam sem vagyok a magamé. A nap különböző óráiban és perceiben pontosan jelezték az óralapok számai, hogy éppen akkor ki a soros: ki tart kizárólagos igényt gondolataimra, szavaimra, a mozdulataimra, a lélekzétvételemre. Figyelmeztettek, hogy ha most valamivel lassabban szedem a lábamat, vagy valamivel kényelmesebben lóbálom a karomat, kit fosztok meg tulajdonjogától, melyet a hármas és az ötös közötti tízpercben fölöttem gyakorol, kit fosztok meg attól az árutól, melyet a hármas és az ötös között pontosan szállítanom kell és mely a kétlábú áruk hivatalos jegyzékében az én nevem alatt szerepel. Mennél többször mentem el a zord és méltóságteljes óra mellett, annál jobban vésődött emlékezetembe, hogy egy sereg embert és intézményt megillet az időm egy része, csak engem nem.

Ezért nem kedveltem az órát. Amióta eltűnt, kissé nyugodtabban élek. Kezdek megint kényelmesebb és szórakozottabb lenni és könnyebben lélekzeni. A napokban nagy öröm ért: elvesztettem a noteszomat, számos fontos bejegyzéssel és tudnivalóval. Most csak egy

kődarab van a kabátom bal oldalzsebében, barnás kis kavics, melyet féltve őrzök, mert semmi szükségem sincs rá és rejtelmes módon került a zsebembe egy nagy hegyen, ahol heteket töltöttem semmittevésben. Noteszom, úgylátszik, végkép elveszett és ezt kedvező előjelnek tartom. Ha így haladok tovább, legközelebb majd talán elfelejtek elmenni valami fontos találkozóra.

JÉGTÁBLÁK.

Időnként, jobb híján, a jégtáblákat irigylem. Napról napra szaporodnak a Dunán, egyes helyeken összetorlódnak, úgyhogy alig látszik közöttük a víz. Maguk is vízből lettek, a dialektika törvénye szerint: a víz átalakult önmaga ellentétévé, folyékonyból szilárd lett, elkülönült önmagától, szinte szembekerült önmagával. Idővel majd a jég elindítja az ellenkező folyamatot és az egység helyreáll. Addig azonban a szürkésfehér táblák a maguk külön életét élik a feketés víztükör fölött. Függetlenítették magukat az anyagtól, melyből lettek és új törvény szerint élnek, a maguk törvénye szerint. Mozognak ők is, mint a víztükör, de mégis szilárdak és formájuk élesen körülhatárolt. Mozgásuk iránya és sebessége csaknem független a folyóétól: elsősorban a saját súlyuk határozza meg. Hangjuk is van: néha érces, tiszta zengéssel ütköznek össze. Hideg fölénnel úsznak Buda és Pest között. Egyfelől dombok, másfelől bérházak, fölöttük hidak, alattuk mélység, félhomály, halak. Néha egy-egy sirály vagy vadlúd telepszik rájuk tapintatlanul, de hamarosan újra felröppen, mert elkedvetlenítette a fagyos fogadtatás. A jégtáblák tovább úsznak, símán, szerényen, de határozottan.

Az élet, mely a partokon zajlik, érzéketlenül hagyja őket. Nem vesznek tudomást a zajról, mely kétfelől jön a Duna felé. Autóduda, telefóncsengés, közbenjárás, vád- és védőbeszéd, ítélet, alku, az üzlet és szenvedély ezer kiáltása és suttogása reménytelenül lepattan üvegszerű és kemény felületükről. Az irodalom nem érdekli őket, még ezek az elismerő sorok sem. Talán ezt becsülöm bennük a legtöbbre. Ha sokáig nézem őket, engem is kezdenek kevésbé érdekelni köz- és magánügyeim. Sajnos, nem tudom őket elég sokáig nézni. Társadalmi helyzetem és emberi kapcsolataim alig hagynak időt jégtáblanézésre. Éjjel pedig, mikor inkább ráérnék, nem látszanak. E nehézségek leküzdhetetlenek. Le kell mondanom a jégtáblák társaságáról. Mást kell nézmem: nyomtatott lapokat, emberi arcokat, festményt, színpadot, mozivásznat, kirakatot, menetrendet és az élet sokszáz gyanus termékének pongyolán fogalmazott használati utasításait. Problémákat kell megoldani, rejtett értelmeket megfejteni. Kérdezni és felelni - illetve a legtöbbször csak kérdezni és feleletet várni. És ami a legfontosabb: érdeklődni vagy legalább is érdeklődést mutatni. Holott már régóta akkor érzem magam a legjobban, ha semmi sem érdekel különösebben. Ezt persze legtöbbször titkolom, mert ez a legsúlyosabb bűn az emberi társadalom ellen. Itt a legszigorúbb érdeklődési kényszer uralkodik, szigorúbb, mint a vételkényszer az üzletekben. Néha, derűs és kiegyensúlyozott perceimben, szeretnék valami nagy áruházba menni, hogy az elárúsítók buzgó kérdésére: »Mi érdekli uraságodat?« boldog fölénnel válaszoljam: »Semmi«. Csodálatos pillanat volna, a legtokéletesebb felszabadulás. Ráérően sétálnék áruk, árusok és árak között és egyik sem érdekelne. Ismerőseimet az utcán lekötelező mosollyal így üdvözlőlném: »Nem érdekel, hogy van«. Az ujságokat könnyed mozdulattal fordítva venném kezembe és mélységes békével az agyamban és szívemben, gyönyörködve szemlélném a tótágast álló sorokat. Alkalomadtán benéznék a parlamentbe, a nyomatékosan szónokló politikust egy pillanatra félrehívnám és felajánlanám, hogy ingyen megtanítom szappanbuborékot fujni. Egyszer talán a BSzKRt irodájába is felmennék és végtelen türelemmel egy tantuszt próbálnék egyensúlyozni valamelyik igazgató orrahegyén. Isteni élet volna, felszabadulva a legsúlyosabb rabság, az érdeklődés alól. Ugy járkálnék végre a világban, mint a jégtáblák a partok között. Valószínűleg én lennék a világ egyetlen boldog embere és hamarosan megválasztanának tiszteletbeli jégtáblának. Sokat gondolok most erre és néha már-már úgy érzem, nem is volna olyan nehéz, csak elhatározás dolga az egész. Aztán hirtelen jön egy kis szélroham és tüsszen-tenem kell, jön egy pillantás és hevesebben kezd keringeni bennem a vér, jön egy spanyol hír és ökölboszorul a kezem. Ugylátszik, még sincs menekvés.

REND ÉS SZABADSÁG.

Az európai embert, Paul Valéry szerint, két súlyos veszély fenyegeti: a rend és a rendetlenség. Irígylésreméltó az az ember, aki két veszély között a biztos utat keresheti, irígylésreméltó a kor, mely a nagy ellentétek pörölye és üllője közt kovácsolódik. De vajjon ilyen-e a mai európai ember és a kor, melyben él? Csakugyan egyforma erővel fenyegeti-e a két szélsőség: a rendetlenség és a rend? Félek, hogy Valéry túlzott, mikor egyformán féltette mindkettőtől. Kit és hol fenyeget a rend veszedelme? Amerre nézünk, rendetlenséget látunk: Európában és önmagunkban. »Nincs eszme, melynek nevében több vért ontottak volna, mint a szabadság nevében!« - kiáltott fel a múlt század egyik írója. Kár, hogy nem most él: most láthatná, hogy mennyi vér ömlik a rend nevében, - de csakis a nevében, nem pedig érdekében. A rendetlenség nem válik renddé, ha annak nevezik. Az, amiért most annyi vér folyik, csak névleges rend. Az Európa-szerte terjedő új uralmi formák, melyek a tekintély jegyében fogannak és a rend nevét viselik, végeredményben csak *rendszeresítik* a rendetlenséget és hierarchiájuk segítségével igyekeznek a káoszt lerögzíteni. Egyre több európai országban van »rend« és vasfegyelem - és mégis egyre nagyobb a rendetlenség Európában. Ezt bizonyítja az európai külpolitika épügy, mint az európai regény, vagy az európai festészet.

*

A reneszánsz embere - mint Burckhardt mondja - tárgyilagosan nézte a világot, kötöttségek és előítéletek nélkül. A reneszánsz sok mindennek volt a kezdete: a kapitalizmusé, az individualizmusé és nem utolsósorban a rendetlenségé. De az termékeny és hasznos rendetlenség volt: egy terméketlenné és hasznavehetetlenné vált rendet váltott fel. A reneszánsz alkotó rendetlensége tulajdonképpen magasabb rendet jelentett a bomló feudalizmus tartalmát-vesztett rendjével szemben, mely akkor már alrend volt csak, tehát rendetlenség. A reneszánsz-ember csakugyan tárgyilagosan nézte a világot, melyet újra fel kellett fedeznie. A mai európai ember hasonló feladatok előtt áll, mint reneszánszkori őse: mégsem tudja tárgyilagosan nézni a világot. A régi világképet nem használhatja többé, de nem tud magának újat teremteni helyette. Egységes, konzervatív világnézet nem gátolja ugyan a világ újrafelfedezésében, - de gátolják a kötöttségek és előítéletek százai, hit-töredékek és meggyőződés-hulladékok, kisebb-nagyobb egyéni, nemzeti, vallási és kasztelfogultságok, melyek annál veszedelmesebbek, mennél »modernebb« mezben lépnek elő. Az új uralmi rendszerek szerződöttetett filozófusai néha tiszteletreméltó ügyességgel kendőzik át új világnézetűvé a régi bizonytalanságot és halandzsát. Sohasem volt ilyen sok világnézet Európában és sohasem hiányzott ennyire az egységes, tiszta világkép. Csak azok merik és tudják ma élesen, tárgyilagosan, valóban kötöttség nélkül szemlélni a világot, akiknek érdeke, hogy megváltozzék. Ezek azonban alig mondhatják el, hogy mit látnak benne. Sokan közülük már régóta rácsos ablakok mögül szemlélik.

*

A világkép rendetlensége mögött áll természetesen magának a világnak rendetlensége. A rendcsináló tekintélyuralmak tökéletes rendetlenséget csináltak Európában. De nagyobb rend van-e határaikon belül, *elrendezték-e* azt a társadalmat, mely kezükbe került? Látszólag igen: viták zaja nem veri fel a csendet és a vonatok pontosan közlekednek. De ez még nem igazi rend. E rendszerek azt állítják, hogy véget vetettek minden rendetlenség főökának, a túlzott individualizmusnak. Eltekintve attól, hogy az okot szokásuk szerint most is felcserélik az okozattal, kissé szkeptikusan kérdezhetjük: csakugyan végetvetettek-e?

Kétségtelen, hogy az egyén mozgási szabadságát csökkentették, de ugyanakkor mintha elfelejtették volna létküzdelseiben jobban segíteni. Megtöltötták, hogy önmagát hathatósan

támogassa, de ennek ellenében nem részesítik hathatósabb támogatásban. A kisember nem védekezhet szabadon az erősebbek ellen, - de az egzisztenciaszerzés és megtartás gondját továbbra is rábízza a hatalom. Egy falat kenyérért továbbra is harcolni kell és az élet ezer értékét és örömét feláldozni. Aki az anyaméhéből, vagy az iskolából kikerül, most is támasz nélkül indul a küzdelembe, hogy egy talpalatnyi földet hódíthasson magának. A hatalom csak arra ügyel, hogy a kisember a maga harcát ne vívja túlságosan következetesen és hódításánál ne legyen szerénytelen. Az individualizmus hátrányai megmaradtak tehát, csak egykori előnyei szűntek meg. Igaz viszont, hogy az államhatalom jóindulattal közvetít a szembenálló erők és gyengék között. Az erők is hoznak egy kis áldozatot és a gyengék is. A nagybirtokos is lemond jövedelme egy hányadáról és a napszámos is. Ez volna a rend?

*

Pedig Európa mind erősebben sóvárog a rend után. Az európai ember mindjobban kétségbeesik, ha egy pillantást vet az újságokba, az utcára, vagy önmagába. Mindenütt zűrzavart lát és anarchiát. Nemzetközi szerződésai éppoly megbízhatatlanok és vésztjósíróak, mint legbelső érzelmei. Egységes világra volna szüksége és egységes világképre. Nagy tömegeknek megint egyöntetűen kellene jónak és rossznak, szépnek és csúnyának ítélniük bizonyos dolgokat. Svédországtól Görögorszáig megint mindenütt egyformán kellene reagálni egyforma behatásokra. Egyesek attól félnek, hogy az igazi rend uralma unalmas. Lehet: de nagy szükségünk van már végre egy kis jótékony unalomra. Kérdezzék csak meg Európát: mikor unatkozott utoljára? Ez az utopisztikus veszély különben sem fenyeget túlságosan. Hiszen nem kényszerített, hanem önként vállalt rendre van szükség, mellyel majd a győzelmes szabadság koronázza meg önmagát. A rabság és a rendetlenség napjaiban élünk és a szabadság és a rend korszakára vágyunk. Csak rabságunk megszüntetésével szüntethetjük meg a rendetlenséget, csak a szabadságon keresztül valósíthatjuk meg a rendet. És csak azok alkalmasak erre a feladatra, akik a legjobban szenvednek a rend és a szabadság hiányától, akiknek már mindennapi panaszává lett Európa új gyászéneke: »*Circumdederunt me gemitus confusionis, dolores servitudinis circumdederunt me!*«

VIRÁGOK.

Budapest esténként kivirágzik. Az Oktogon-téren fehér őszirózsák nyílnak, az Erzsébet-körúton sárgák, a Belvárosban ibolyát árulnak, a Pozsonyi-úton árvácskát. Az Új-Lipótváros mellékutcáin időnként rejtelmes ember suhan át, mint egy kínai árnykép. Hosszú rudat egyensúlyoz a vállán, a rúd két végén nagy csokrokban csüng le a fagyöngy. Minden utca-sarkon feltűnnek a virágok színfoltjai és kisebb-nagyobb csokrok virítanak a hazasietők kezében. Olcsó a virág, mert termelési költségei úgylátszik csekélyek, árusai pedig munkanélküliek, nők, kisgyerekek és volt koldusok, akik most erre tértek át, pedig a rendőrség ezt is szigorúan bünteti. Valóságos virágdömping van, hat fillérért már nagy csokor őszirózsát kapni. Nem drágább, mint a kisszakasz és sokkal kellemesebb.

Esténként tünődve sétálok a virágok között. Nézem őket és nézem vásárlóikat. A virágok nyugodtak és hidegek. Vevőik kezének szorongatását érzéketlenül tűrik és szagtalanul. Ősz van, ilyenkor még az ibolya is szagtalan. Nemrég a Belvárosban a sárba esett néhány csokor ibolya, mert rendőr tűnt fel a sarkon és a virágáruslánynak menekülnie kellett. Később visszatért és vettem tőle egy csokor sáros ibolyát. »Kínos az ilyesmi?« - kérdeztem az ibolyától. Nem felelt és nem látszott levertnek. A sarat époly fölénnel viselte, mint a harmatot. Eszembe jutott, hogy az ibolya szerény. Aztán rögtön eszembe jutott, hogy ez nem igaz. Általában semmi sem igaz abból, amit a növényekre és az állatokra ráfognak. Az ibolya nem szerény, a macska nem ravasz, a muskátli nem meghitt, a liba nem buta és az orgona nem érzelmes. A növények és az állatok távol állnak az ilyen tulajdonságoktól. Egyszerűen csak lélegzenek, emésztenek és szaporodnak. Rejtelmesen néznek ránk és érzéketlenül. Félnek tőlünk, utálnak, esetleg beléinktörődnek és kiszolgálhatnak, idővel talán úgy, ahogy megszeretnek: de semmiesetre sem érdeklik őket.

Ezek az őszi virágok, mint mondtam, nem is illatoznak. A közönség mégis kedveli őket, méghozzá napról-napra erősebben. Mi ez? - kérdezem néha. Azelőtt csak a japánok szerették ennyire a virágokat. Most egész Budapest rajong értük, furcsa, csendes kultuszt űz belőlük. Vajjon miért szeretik egyszerre ilyen hevesen a virágot? Az autbuszon lehet a legjobban megfigyelni a virágokat és kedvelőiket. Elszánt állkapcsú, zömök, detektívkülsejű férfi bársonyos árvácskát szorongat a markában. Színtelen, de mozgékony ügynök-típus kezében pompás, narancsszínű krizantémum. Rikácsoló, bundás nő ibolyát vett. Az emberek összeszorított szájjal néznek maguk elé, vagy hangosan és követelően beszélnek, hogy necsak szomszédjuk, hanem az egész kocsi hallja őket. Aztán leszállnak és gyors léptekkel nyomulnak lakásaikba, kávéházaikba, randevühelyeikre. Tömören, öntudatosan ülik körül az asztalt, a virágot vázába teszik, kinyitják a rádiót, ujságot olvasnak, ítéletet mondanak világ dolgairól, szeretkeznek, villonganak vagy unatkoznak. Feltűnően komolyan vesznek bizonyos dolgokat, könnyen sértődnek, hiúk és rendszerint nem mondanak igazat. Nem hazudnak, kimondják a gondolataikat, de a gondolataik sem igazak: ez a nagyobbik baj. A virágok mindezt némán szemlélik egy ideig, aztán csendes undorral elhervadnak. Másnap újakat vesznek helyettük azok az emberek, akiket a növényvilágból nemrég még csak a főzelék érdekelt.

Az állatokat is szeretik újabban. Kutyát tartanak, madarat és exotikus díszhalakat. A kutyának két előnye van: egyrészt divatos (csak divatos fajtát vesznek), másrészt elnyomható. A kutya tűri a fegyelmet, a kutyának mindent meg lehet tiltani. Mindenki rákényszerítheti a maga akaratát, mindenki a maga egyénisége szerint formálhatja. Egyszóval idomítható. A madár nem idomítható ugyan, viszont rabságban van. Nem jöhet ki a kalitkából, míg tulajdonosa nem engedi, tehát úgyszólván soha. A madarat még egy szerény gabonaügynök is börtönbevetetheti. Ezért érdemes tartani. A hal ezzel szemben érdekes. Állítólag japán vagy kínai szár-

mazású, legrosszabb esetben is braziliai. Ő képviseli az exotikumot. Főképp intellektuálisok tartják, csőbútorok között.

Mindez érthető - de miért szeretik ezek az emberek a virágot? Évtizedekig megvoltak nélküle, csak születésnapra vagy esküvőre használták, vagy szerelem és operáció esetén udvariasan házhozküldték. Most egyszerre mindennapi szükségletüké vált, csokorszámra. Az a gyanúm, hogy sötét dolgokat akarnak vele leplezni. »Aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet.« Erre jól emlékeznek még az iskolából. Úgy látszik ezért kell nekik a virág, alibinek. Szent Isten, mire készülhetnek ezek?

TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZ.

»Mennyi gonddal jár egy ilyen nagy lakás« - mondta mögöttem egy hölgy az autbuszon. Nem fordultam hátra, hogy megnézzem a beszélőt: így is elhittem neki a gondjait. Azután hirtelen eszembe jutott Hunta Mária a Pozsonyi-útról.

Esténként a Pozsonyi-út egy boltajtájának kőküszöbén, a lehúzott redőny előtt kendőbe bugyolált dolgot láthat a járókelő. Olyan, mint valami nagyobb batyu. Szürkés-fekete, formátlan és mozdulatlan. Ez a batyu Hunta Mária. Esőben, szélben épúgy ott van, mint enyhe időben. Nappal is ott van, ilyenkor kissé felemeli fejkendős, apró arcát és hurutos, piros szemével bizonytalanul pislog. Ha valaki rászán két fillért, a hangját is hallhatja. Berozsdásodott, alig hallható hangon motyog valamit a Jóistenről. Hunta Mária hetvenötéves és nem osztzik a nagylakású hölgy gondjaiban, sőt még az enyéimben sem, pedig nekem kis lakásom van. Régen nem érti már az ilyen gondokat. Hunta Mária tudniillik nem lakik.

Ez így furcsán hangzik az első pillanatban. Az ember feltételezné, hogy mindenki lakik valahol, ha másutt nem, hát a hajléktalanok menhelyén. Lakni kell, sőt mi több, illik. Kérdezzünk meg akárkit, aki ilyesmihez ért, nem kaphatunk más választ, mint hogy jobb ember minden körülmények között, feltétlenül lakik. Különösen a városi ember. És legfőképp a tisztés korú ember. Hetvenöt év tisztés kornak számít, de mint minden, ez is relatív. Aki nem lakik, annak még a kora sem tisztés. Ezért Hunta Mária megítélése meglehetősen bonyolult. Az ember nem tudja, milyen rovatba skatulyázza. Csavargónak nem lehet tekinteni, mert mindig egy helyben ül. Koldusnak sem nevezhető, mert sohasem kér senkitől semmit, csak éppen elfogadja a krajcárt. Végeredményben mégcsak nem is lakos.

És ha az ember a családi viszonyai iránt érdeklődik, az eldűnnyögött egyszavas feleletek sem könnyítik meg számára a tudományos rendszerezés nehéz munkáját. Hunta Mária nem feleség, nem özvegy, nem anya és nem nagyanya. Családi állása épúgy nincs, mint társadalmi állása. Legutoljára, egy-két évtizeddel ezelőtt, testvér volt. Három testvére már régen meghalt. Voltak egyidőben szülei is, de azokat hetven évvel ezelőtt elvitte a kolera. Később Hunta Máriát egy bakter nevelte fel. Azután a munka korszaka következett. Hunta Mária fél évszázadon át dolgos tagja volt a társadalomnak. Cselédszobákban és konyhákban töltötte Európa történetének ezt a sorsdöntő fél évszázadát. Erre az időre esett a telefon, az autó, a repülőgép, a film és a rádió születése és feltűnő fejlődése, továbbá a kapitalizmus fénykora, az imperializmus, a világháború és a háború utáni új mozgalmak. Már javában kefélt és mosogatott, mikor Jókai még javában írt. Átélt a századvégi dekadenciát, az impresszionizmust, az expresszionizmust és végül az új tárgyilagosságot. Működésének utolsó éveire esett a modern építészeti irány kialakulása, a korszerű lakásépítés. Erről feltűnő módon nem vett tudomást.

A harmincas évek kezdetén kiöregedett a cselédségből. Különös módon megfeledkezett arról, hogy félszázados működése alatt vagyont gyűjtsön. Ez a könnyelműség azután csunyán megbosszulta magát. Az öreg John D. Rockefeller, aki vagy két évtizeddel idősebb, mint Hunta Mária, aránylag sokkal jobb helyzetben van, mert egész életében takarékoskodott, kuporgatta a petróleumvállalatokat és most öreg napjaira sem kell nélkülöznie. Hunta Mária viszont az utóbbi években alkalmi munkából tengette életét s tömegszállásokon hált. Igaz, hogy soha életében nem volt saját lakása, de azért ez az állapot még nála is hanyatlást jelentett. A harmincas éveket tehát, ha Hunta Mária életét történelmi távlatból nézzük, nyugodtan nevezhetjük a hanyatlás korának. (Ez is azt bizonyítja, hogy minden relatív: a modern építészetnek például határozottan fénykora volt ugyanez az időszak.) Később, mint mondani

szokás, mindjobban megérezte a gazdasági depressziót, melynek sajnálatos következményeképpen egy év óta nem lakik.

Mai élete ilymódon meglehetősen egyhangúnak mondható. Környezetváltozásról nem beszélhetünk vele kapcsolatban. Hálóhelye, munkahelye, sőt sétahelye pontosan egybeesik. Ruhája és cipője egy év óta nem került le testéről, mert a boltajtómélyedésben nincs fürdőszoba. Körülbelül ugyanannyi idő óta nem feküdt: csak az álló és az ülő helyzetet ismeri újabban. Egy bizonyos: gond nélkül él. Akit nagyon elcsüggesztenek a nagy lakással járó gondok, az menjen ki a Pozsonyi-útra és cseréljen vele.

FILM (I.)

A régi filmek pusztulásának híre úgy hatott rám, mint valami pótolhatatlan veszteség. És valóban pótolhatatlanok is az ősrégi filmtekercsek, melyek a minap felrobbantak és elégték a Tisza Kálmán-téren. Egyedüli példányok voltak a hazaiak: a külföldiekről pedig csak múzeumokban akad másodpéldány. Nem láthatjuk tehát többé a Lumière-féle első filmgyárból kiözönlő darázsderekű, sonkajú munkásnőket, az orosz cárt, Fattyt, Max Lindert, Zigotót és Vilmos császárt - legalább is azt a pillanatukat nem, melyet véletlenül éppen ezek a filmek örökítettek meg. Akik halottak közülük, azok most haltak meg igazán. Jaurès, a háború első áldozata, az igazság és az emberség nagy vértanúja, már huszonhét éve halott - de volt egy-két mozdulata, melyet a film halhatatlanná tett. Ezerkilencszáztizenegyben, a berlini szocialista kongresszus megnyitása előtt felment egy lépcsőn és néhányszor megemelte kalapját. E mozdulatait egy perccel később már elfelejtette - de én 1936 májusában még láttam őket, sőt, ami ennél is több, az idő fogalmának teljes megsemmisítésével jelen voltam a történetükénél. És láttam a kedves, kövér Gyárfást is, kit szüleim gyakran emlegetnek, valamint Blaha Lujzát és Nyárayt. Ott álltak, mozogtak, játszottak előttem - fénykorukban. Felém legyintettek, felém mosolyogtak, felém szenvedtek ezerkilencszáztízről. Az ódon film vészesen reszketett, Greta Garbo kortársai hasukat fogták - ime a halhatatlanság.

Örülök, hogy még idejében megnéztem ezeket a mozgóképeket. Bájosnak találtam őket, különösen a megtévedt fogorvost, akit a konferáló pajzánul dr. Igmándinak nevezett és aki öt perc alatt elhagyta családját a grófnéért, hogy további öt perc múlva magábaszálltan visszatérjen. Igmándi csinos, szakállas férfi volt és már a legkisebb lelki válság esetén is borzalmas fintorokat vágott a nézőtér felé. A közönség ájuldozva nevetett a tragikus hősszerelmesen, aki valószínűleg lekapcsolható kézelőt viselt és - ha már akkor is hangos lett volna a film - bizonyára nagysádnak szólította volna a hősnőt. Vajjon így nevetnek huszonöt év múlva Gary Cooper lelki válságain is? A kérdés szomorú és nem egészen indokolatlan. Uglátszik, csak a bohózat hatása örök és változatlan. Max Linder léggömb-bohózata époly primitív és ügyetlen, mint dr. Igmándi szerelmi drámája és mégis élvezhető. A színész időnként leereszkedik léggömbjével az utca felé, egy kampóval felkapja a magasba az első, kezeügyébe eső ujságosbódét vagy kontyos hölgyet - ez ma is úgy hat, mint akkor és ha ezer év múlva még megtalálják másodpéldányát valamelyik filmmúzeum romjai között, akkor is teletorokból nevetnek majd rajta a régészek és europológusok. A különbség csak az lesz, hogy akkor talán majd valami szimbolikus mélységet fognak belemagyarázni.

De, túl minden humoron és művészi szemponton, számomra még valamit jelentettek ezek az antik filmek. Korai élményeket idéztek, úgynevezett első élményeket. Láttam annakidején ilyen mozgóképeket a Diana-moziban, a Visegrádi-utcában. Hatéves koromban láthattam az első filmet. Mielőtt útrakeltünk a mozi felé, szüleim elmagyarázták, hogy most olyan képeket fogok látni, melyek mozognak. Nem tudtam elképzelni a dolgot: azt hittem, falon függő, keretes képek mozognak a zene ritmusára. Kellemesen csalódtam. Első filmem hőse egy medve volt, mely ketrecéből elszabadulva, beugrott egy földszintes lakás ablakán. A szobában hölgy fésülte hosszú haját. Mikor a medvét meglátta, rémülten felugrott és kiszaladt: a medve utána. Ez volt a film. Csodálatos volt. Sokat adnék, ha még egyszer láthatnám. (Általában szeretnék még sok régi filmet látni. Időnként régi ujságokat böngészek, első gyermekéveim napilapjait. Lázás izgalommal lapozom őket, keresek bennük valamit. Azt a légkört szeretném felidézni, ami akkor körülvett. Csak homályos hangulat- és élményfoszlányaim maradtak abból az időből, ami az első eszmélet és az elemi között telt el. Gyötör a vágy, hogy kiegészítsem őket, hogy megelevenítsem akkori napjaimat, mint a felújított ősfilm Jaurès mozdulatait. Döntő dolgok történtek ekkor velem, melyek örökre elmerültek. Csak én tudtam

őket - és most már én sem. Kínlódva igyekszem felidézni őket, régi filmekben, régi lapokon át. Tudom, hogy hiába kínlódok, nem kerülnek elő soha. De ez már magánügy.)

FILM (II.)

Van Budapesten egy majdnem csálhatatlan szabály: amelyik film nagyon megbukik itt, az minden valószínűség szerint értékesebb, finomabb az átlagnál. Klasszikus bukás volt többek között Saljapin Don Quijote-film. Olyan hamar vették le műsorról, hogy a közönség nagyrésze sohasem tudta meg, hogy előadták. Egy másik »klasszikus« bukás áldozata a francia Harry Baur filmje, a »Milliomos«. Egy hétig pergették üres nézőtér előtt, azután eltűnt. Sajnálom, hogy így járt: szívügyem volt ez a film. De azért rögtön tudtam, hogy ez lesz a vége.

Végtelenül kényes tárgyról szólt, kényesebb volt még az »Örvény«-nél is. A pénzről szólt. A pénz, mint a közgazdaságtanból tudjuk, időnként áruvá változik, az áru viszont ismét átváltozik pénzzé. Örök körforgás ez, melyben csak pénz és áru szerepel, ember sohasem. Illetve csak látszólag nem. Mert a pénz és áru, illetve áru és áru viszonya mögött tulajdonképpen ember és ember viszonya rejtőzik. Az emberi kapcsolatok árukapcsolatokban jelennek meg, áru formájában öltenek testet. Ezért van az árunak, egy nagy közgazdász szerint, bizonyos fétisjellege. Úgy testesíti meg az emberi tartalmat, mint egykor az Apolló-szobor az isteni tartalmat. A legkülönbözőbb emberi dolgok ölthetnek áruformát. Még elvont dolgok is: például egy név. Mondjuk Rothschild neve. Ez a név is áru, mely könnyen átváltozik pénzzé. Erről szólt a Harry Baur-vígjáték.

Egy szegény csavargó szerepelt benne, akit véletlenül Rothschildnak hívnak. Igazán nem tehetett róla, ilyesmi a legjobb családokban is előfordul. Nem is törődött sokat a nevével, csendes visszavonultságban élt a hidak alatt és a hajléktalanok menhelyén. Egyszer azután egy másik csavargó felfedezte a Rothschild-név árujellegét és nagy lehetőségeit és kezébe vette Harry Baur-Rotschild ügyét. Így kezdődött a cselekmény. Túlnyomó részében azután arról volt szó, hogyan csinált a csavargó karriert, egy fillér nélkül egyedül a Rothschild-névvel. A név a szemünk előtt változott át áruból pénzzé, még hozzá sok pénzzé. Végül már az egész párizsi pénzvilág kavargott körülötte, szédületes spekulációk és még szédületesebb csalások történtek fejedelmien berendezett irodákban és kastélyokban. Rothschild pénzügyei vad szenvedélyeket kavartak fel, az előkelő emberek, mint mondani szokás, kivetkőztek önmagukból és elárulták titkos aljasságaikat. Rothschild-Baur mindehhez halkan és bölcsen dünnyögött és egyre őszintebben utálta az egészet. Mikor pedig már nagyon únta, leleplezte magát és ócska rongyaiban jelent meg előttük. Végre fellelegzett a rövid, de elviselhetetlen karriér után. Ez volt a film.

Budapesten meg kellett buknia. Egyrészt azért, mert Harry Baur olyan volt benne, mint egy kedves kövér csirkefogó és nem mint egy filmsztár. Másrészt, mert egészen finom és halk karrikatúrajelenetek közben, rongyosan, félénken, elefántszerű bájjal döcögött be a karriér csarnokába, nem pedig ellenállhatatlan mellkassal és hódító fogsorvillogással. Mikor első csekkjét beváltotta a bank pénztártermében, olyan zavartan ült majdnem a szék mellé, mint egy másfélmázsás Chaplin. Ilyesmit Budapesten nem tűrnek el. Itt nem lehet tréfát űzni a pénzből, még vígjátékban sem. Itt a pénz szent dolog és a karriér paradicsom, melyben a vígjátéki hősök a nézőtér meghatott ujjongása közben dicsőülnek meg az utolsó jelenetben. Aki itt kicsúfolja a pénzt, nagyobb bünt követ el, mintha alpári hangon tréfálna az anyai szeretetről. Itt erkölctelennek találják, ha egy filmhős félszeg mosollyal gyűri zsebre a bankjegyeket, ahelyett, hogy a szívéhez szorítaná. Szegény Harry Baur ezt nem tudta. Igazi »tragikus hős« lett belőle Budapesten: összeütközött az erkölcsi világrenddel és annak rendje és módja szerint el-, sőt megbukott.

FILM (III.)

Charlie Chaplin »Aranyláz«-ának egyik jelenete kis fabódében játszódik, melyet a lavina szakadék szélére sodort. A házikó hátborzongatóan hintázik a mélység fölött, minek következtében két lakója, Chaplin és partnere rendkívül kómikusan dülöngél benne. Ellenállhatatlanul nevetséges volt ez a jelenet és közben idegtépően félelmes. Kómikum és borzalom: ez tölti meg most már teljesen a legújabb Chaplin-filmet, a »Modern idők«-et. Ami a régebbi filmekben csak egy-egy jelenetnél érvényesült, az a »Modern idők«-ben már alaphangulat. Soha még ennyire nem tért vissza Chaplin az ősburleszkhez és sohasem töltötte meg művét ennyi borzalom. Az ember végigneveti az egészet és közben valami gyötrő feszültséget és félelmet érez. A munkásetetőgép elromlik és a levessel nyakonönti, a kukoricával szájonvágja áldozatát; az éjszakai áruházban bekötött szemmel görkorcsolyázik a jókedvű Chaplin a szédítő mélység szélén; a gyárban egy munkás a gép kerekai közé szorul és azok szörnyű játékot kezdenek vele; a börtönben Chaplin kokainmámorban vonaglik és fintorog, - hogy csak néhány példát említsek. Csak nagyritkán akad borzalom nélküli humor is, mint például a sült kacsza körülményes felszolgálásának jelenete, vagy a nagyszerű halandzsa énekszám, mely egyébként Chaplin első megszólalása a filmen.

Mindez nem véletlen. A kacagtatónak és a hátborzongatónak ez a furcsa vegyítése, az új Chaplinnek ez a szinte démoni vonása világnézetet jelent. Azt hiszem, nem Chaplin az első, aki így és ilyenek látta a világot. Hasonló démoni hangulat árad egyes régi rövid burleszk-filmjeiből, - sőt a mai népszerű Miki-filmekből is. De régebbi példát is találhatunk: Wilhelm Busch tréfás rajzsorozatait. Angyali humor van a Busch-rajzokban, szívből nevetünk rajtuk és közben kissé szorongva kérdezzük: szadista volt ez az ember? A tréfa mögött mindenütt csupa kínzás, ember- és állatnyúzás, orrbarúgás, fejbeverés, primitív és mégis válogatott kegyetlenkedés. Charlie Chaplin világképe tulajdonképpen sötét és félelmes. Az élet borzalmas és humorral kell enyhíteni, - mondja. És itt (elismerem: merész a képzettársítás) Dosztojevszkij-re kell gondolnom. Chaplinnél a humor enyhíti úgy a borzalmakat, mint Dosztojevszkijnél a jószág. A Dosztojevszkij-emberek a legmélyebb bűnökön keresztül jutnak el a jószág legmagasabb fokára, - Chaplin a legkegyetlenebb borzalmakon keresztül éri el a humor legmagasabb fokát. Kétszer néztem meg a »Modern idők«-et és végül igazat adtam Charlienak. Igen, Charlie, az élet értelmetlen és elviselhetetlen és ha nevetni tudunk rajta, az még a jobbik eset. De ne tévesszen meg bennünket ez a nevetés: Pán groteszk rikoltása mögött a páni félelem reszket. Legyünk őszinték, - a legtöbb dolog hajmeresztő.

Legalább is ebben a társadalomban. Chaplin új filmjében éles társadalomkritikus, - éles, de nem mindvégig következetes. Magában hordozza a kispolgári társadalomkritika minden tulajdonságát. Nagyszerűen lát, de nem mer egy bizonyos határon túllátni. Új filmjével kapcsolatban egyes körökben »marxista tendenciáról« beszéltek. Úgy látszik, nem ismerik sem Chaplint, sem a marxizmust. Charlie már jelmezével is a lecsúszott kispolgárt személyesíti meg, aki makacsul és reménytelenül ragaszkodik a polgári rekvizitumokhoz: az ütődött keménykalaphoz, a viharvert zakkóhoz, a szánalmas kis sétapálcához. A munkások közé csúszott le, az ő sorsukat szenvedí, de szolidaritás még nem fűzi hozzájuk. Lázadozik a Bedeaux-rendszer, a kizsákmányolás, a munkanélküliség, a hatósági képmutatás és kegyetlenség ellen, - de magányosan lázadozik a maga külön útjain. Nem akarja megváltoztatni ezt a rendet, sorstársai nem érdeklik: csak menekülni akar, még hozzá egyedül, legfeljebb kettesben. A híres zászlójelenet mély szimbólum: véletlenül van kezében a vörös zászló, önkéntelenül, akaratlanul kerül a menetelő forradalmi tömeg élére, mint ahogy korunk egyes kispolgári jellegű forradalmaiban is a céltudatos proletártömeg sodorta maga előtt a bizonytalan és passzív kispolgárréteget, melyet csak a látszat tett meg a forradalom vezetőjének.

De megvan Chaplinben a kispolgári kritika egyetlen erénye is: az önkritika. Megsemmisítő ítéletet mond a kispolgári életlehetőségek felett. Nemrégén még minden amerikai munkás a tarsolyában hordta a kispolgári sétabotot, mindegyik megcsinálhatta előbb-utóbb a maga kis karrierjét. Chaplin keserű fintorral állapítja meg, hogy ez ma már lehetetlen. Mindig közbejön valami és az egyszoba-konyhás paradicsom vágyálmából, melyet oly bájosan elevenít meg a lány előtt, a film elején, torz karrikatúra lesz a második rész csodálatosan düledező viskójában. A »meghitt otthon«-ban eltörik alatta a szék és a legszebb pillanatokban mindig fejére esik egy gerenda. Büszkén és optimistán ugrik fejest a mélynek látszó vízbe, hogy aztán fájdalmasan üsse be fejét a sekély pocsolya fenekébe. Csak egyszer van igazi sikere: mikor halandzsázik. De akkor is közbelép a hatóság és Charlienak menekülnie kell a lánnyal. Utolsó jelenet: végtelenbe vesző út, a két ember elindul, reménykedő zene, optimizmus. Annyiszor nem sikerült, talán most az egyszer mégis; most már legalább ketten vannak és szeretik egymást. Régebbi filmjei végén Charlie magányosan vágott neki ennek az útnak. Most már van, aki szereti: de kérdés, megold-e minden problémát a szerelem? És jobb-e a világ ott a hegyeken túl? Megtalálhatja a boldogságot az a mai ember, aki társadalom nélkül próbál élni? Van-e egyáltalán boldogság, akad-e sok pillanat az életben, melyhez így szólunk: »*Verweile doch, du bist so schön*« és ha igen, sokáig fogva tarthatjuk-e az ilyen pillanatokot? Minderre nem ad választ a Chaplin-film, de talán nem is igazságos ennyit követelni tőle. Szép film, elgondolkoztató, groteszk és hátborzongató, - szóval nagyjában olyan, mint az élet.

KÖNNYEK ALKONYA.

Az Amerikából érkező »színes hírek« egy részét fenntartással kell fogadni, - ha a bennük foglalt tényeket nem is, jelentőségüket mindenesetre. Túl gyakoriak és túl érdekesek. Egyik nap Bostonban feltalálják a zenélő öngyújtót, másnap egy ismeretlen nevű minnesotai biológus megállapítja, hogy a kopaszodás főoka a materialista világszemlélet. Ilyen találmányok és tudományos megállapítások csakugyan nyilvánosságra kerülnek valamilyen formában, csak éppen a jelentőségük csekély. Nagyon ritka az olyan amerikai színes hír, mely komolyan elgondolkoztatna. A napokban érkezett egy ilyen. Egy hölgyről szól, akit egy vidéki mozi elősírónak alkalmazott. Ez a hölgy kíváncsi, bármilyen helyzetben oly kitűnően tud sírni, hogy megható filmeknél óriási hatása lehet a közönségre. Sok mozi tart már előnevetőt és most végre van elősíró is. A hölgyet jól megfizetik, úgyhogy könnyeiből vidáman élhet.

Ebben nem annyira maga a pusztán tény figyelemre méltó, mint inkább a háttere. Az előnevetőnek és az elősírónak az ad létjogosultságot, hogy az emberek nehezen nevetnek és nehezen fakadnak sírva. A közvetlen hatás, a kiváltó ok nem elég, még külön biztatás is kell hozzá, mint ahogyan az étvágytalan gyermeknek is szüksége van az előevő serkentő példájára. Valószínű, hogy fokozatosan jutottak el az emberek ehhez az állapothoz: először a nevetést felejtették el, azután a sírást. Az amerikaiak, akik sok tekintetben naiv emberek, egy darabig még kitartottak az európaiak letörése után, de úgylátszik, most már ők is egyre nehezebben kaphatók az egyszerű és spontán érzelmi kitörésekre.

Ez meglehetősen sajnálatos. Ha meggondoljuk, hogy nem is olyan régen, a »Werther« korában komoly felnőtt férfiak és nők délutánonként olyan lelkesen ültek össze sírni, ahogy most bridzsezni szoktak - a visszafejlődés szembetűnően gyors. Akkoriban meglett, pocakos államtanácsosok kimentek a kertbe, megszagoltak egy rózsát és máris könnyen, kellemesen sírtak. Ma serdülő fiatal lányok órákig nézik és hallgatják a moziban Zukor Adolf legszívhezszólóbb alkotásait, egyetlen könnycsepp nélkül. A nevetés ugyanilyen nehezen jön létre. Ma már csak egészen kis gyerekek tudnak gördülékenyen sírni és nevetni. Az érzelmek spontaneitásának kora elmúlt, anélkül, hogy az értelem uralmának kora eljött volna. Ma már a legszerencsétlenebb emberek sem sírnak: a betegek és a rabok sem. Rousseau-nak idült hólyagbaja volt, de még ez a meglehetősen költőietlen betegség sem akadályozta a fájdalmas és szép, mondhatnánk, művészi tökélyű sírásokban. Silvio Pellico, aki tíz esztendőt töltött fegyházban mint politikai fogoly, símán és kiadósan sírt, ha szüleire, nagybátyjára, sógornőire és a pacsirtákra gondolt cellájában. Napjainkban a rabok nem igen sírnak, bár ez az egyetlen, amit még megengednek nekik. A betegek sem hullatnak könnyet, még a legköltőibb lelki bajnak, a neurózisnak áldozatai sem - sőt, ezek a legkevésbé. A könnyzacskó idővel olyan hatáskör nélküli szervvé csökevényesedik majd, mint a féregnyúlvány, melynek egykori szerepét már nem is ismerjük.

Úgylátszik az emberekből kezd kiveszni a vidámság mellett a szomorúság is - és ez nagyon szomorú. Aki szomorú, akit egy bizonyos helyzet megríkat, az tulajdonképpen hisz egy másik, egy jobb, egy derűsebb helyzetben és azért sír, mert ez a jobb helyzet pillanatnyilag elérhetetlen. A kalitkába zárt madár azért szomorú, mert ragaszkodik ahhoz a világhoz, melytől megfosztották, hisz benne, rabságát folyton összehasonlítja vele. Amikor Silvio Pellico a porkoláb társaságában sírvafakadt, nagybátyját sírta vissza, aki úgylátszik, kellemesebb ember volt, mint a porkoláb. Mi most nem sírunk, mert a helyzetünket nincs mihez hasonlítaniunk. Lassanként már el sem tudunk képzelni más világot. Az ember mindig valami után sír - mi után sírhatnánk mi? Ezért nem is sírunk és ezt az időszerűtlen tevékenységet átengedjük a »Szomorú vasárnap« kitűnő szerzőjének. A mi vasárnapjaink és hétköznapijaink nem szomorúak. Sokkal lesújtóbb: kellemetlenek. És nincsenek - sőt a mai nemzedék számára

nem is voltak - olyan vasárnapok és hétköznapiak, melyeknek nosztalgias szemlézése meg-
rízhatna bennünket. Ezért nem ismerjük a szomorúságot, csak az undort, ezért nem könnye-
zünk, csak az orrunkat fitorítjuk.

BŰNÜGYI REGÉNY.

Jóindulattal vettem kezembe az angol bűnügyi regényt. Utóvégre ez is könyv, gondoltam és taláломra felnyitottam. »Hány órákor hagyta el az épületet?« - kérdezte szigorúan Mulholland. Mulholland általában mindent szigorúan kérdez. Bágyadtan csuktam be a könyvet. Lehet, hogy az én hibám, de nem tehetek róla: nem tartom fontosnak, hánykor hagyta el Cobb az épületet? Pedig mennyi izgalmas titok van egy ilyen épületelhagyás mögött! De ezekről az igazi izgalmakról és igazi titkokról nem beszél a detektívregény. Sajnos. Mulhollandnak csak az a fontos, hány órákor távozott Cobb a házból. Csak az időpont számít ebben a vonatkozásban. Ezt kell tudnia Mulhollandnak és ezt kell megjegyeznem nekem is, hogy aztán legombolyíthassam a rejtély fonalát. Adva van néhány ismert adat, kiszámítandók az ismeretlenek. Megjegyzek néhány időpontot és végül az utolsó oldalon megtudom, ki volt a tettes. Néha az ilyen elmesport is jó, de akkor már jobb szeretem a találós kérdéseket és rejtvényeket. Könyvben mást keresek.

Hogy mit? Hát elsősorban azt: *hogyan* hagyta el az épületet Cobb? Ez nagyon fontos. Milyen lelkiállapotban távozott, mit érzett, miközben kilépett a kapun? Milyen képzettársításai voltak ebben a döntő pillanatban? (Az életnek minden egyes pillanata döntő és végzetes.) Milyen élménysorozat vezette odáig, hogy kilépjen az utcára? És egyáltalában miért lépett ki? Mit jelentett számára ez az épület? Munkáját végezte-e benne és ha igen, milyen kapcsolatok fűzték munkájához, kollégáihoz, főnökéhez és rajtuk keresztül az egész társadalomhoz? Megtalálta-e munkájában az erő kifejtésnek, a tevékenységnek azt az örömét, melyre minden felnőtt embernek szüksége van és melyet oly kevesen tudnak elérni? Vagy, hogy kisebb igényű legyen: elég fizetést kap-e munkájáért, biztosították-e az épületben, hogy maga és családja emberi módon élhessenek? Ha már a családnál tartunk: hátha a magánlakása volt ebben az épületben! Micsoda titkok és izgalmak lehetősége! Sürgősen tudnom kell, milyen rejtett és bonyolult belső kapcsolatok fűzik feleségéhez, gyermekeihez, szüleikhez, rokonaihoz és fontosabb bútordarabjaihoz? Hogyan tudja elviselni a családot és ha nem tudja, hogy igyekszik védekezni ellene? Tud-e erősen szeretni és erősen gyűlölni ilyen vonatkozásokban? Vannak-e mozdulatok, melyektől elfelejti napi kínjait; hangok, melyek felháborítják és szagok, melyek gyermekkori bűnökre emlékeztetik?

És ha már a bűnnél tartunk: hátha bűnt követett el az épületben! Milliós lehetősége van a bűnnek és még több a bűnhődésnek. Hogy állunk ezekkel a dolgokkal, Cobb úr? Nem gyilkolt ön ebben az épületben? Ne higgye, hogy engem a gyilkosságok nem érdekelnek. Hihetetlenül izgatnak, csak éppen azzal nem törődöm, hány órákor történnek. Ezzel szemben a nyomozás érdekében sürgősen tudnom kell, milyen élmények vezették kora gyermekkorától a mai gyilkosságig? Milyen egyéni és milyen társadalmi erőknek volt szerepük abban, hogy nadrágzsebéből előhúzza a browningot? Tudni akarom, mennyi része volt ebben első dajkájának és mennyi a nemzetközi petróleumkartel terjeszkedésének. Nem tudom megérteni a bűnt, ha mindezeket a rejtett összefüggéseket nem ismerem. De hátha nem is gyilkolt Cobb az épületben, hátha csak egy szőke nőre gondolt és így esett olyan bűnbe, melynek következményeit évekig fogja viselni? Vannak helyzetek, mikor minden bűn, még egy gondolat is. Szóval Cobb úr, legyen szíves, mondja meg, mire gondolt, amikor elhagyta az épületet?

Azok a könyvek szórakoztatnak, melyek ilyen rejtélyekkel foglalkoznak. Voltak ezenkívül detektívregények is, melyeket szerettem: Edgar Allan Poe bűnügyi elbeszélései és Conan Doyle Sherlock Holmes-sorozata. Ezekben volt »valami«, - ha más nem, hát legalább lélektani és logikai légtornászmutatványok. Szerettem ezenkívül Charlie Chan, a sárga detektív kalandjait - de csak filmen, másfél óra hosszat, jó felvételekkel és tréfás kínai közmondásokkal. Vagy azt az eredeti amerikai dosszié-kiadványt, melyből a regény már tökéletesen

hiányzik, csak egy sereg aktát, okmányt, fényképet, ujjlenyomatot és vérfoltot bocsát rendelkezésre ízléses csomagolásban - és végül zárt borítékban a megfejtést. Ez rokonszenvesen őszinte, nem is akarja a könyv látszatát kelteni. A könyv egészen más. A könyvnél nem előny, hogy »nem lehet letenni«. Az olyan könyvet szeretem, melyet sokszor le lehet tenni - és sokszor lehet újra kézbe venni.

MENEKÜLÉS?

Ilyenkor tavasszal mindig menekülni szeretnék. Évek óta elfog ez az érzés a tél utolsó napjaiban, amikor nedves szagokat kezd hozni a szél. Az idén erősebb ez a vágy, mint máskor. Az előbb erkélyemről a Dunát láttam egészen mély távlatokkal és csillogóan. Szigeteket láttam és hegyeket. Tudom, hogy menekülnöm kellene, távolabbi szigetek és hegyek felé. A folyó útját kellene követni és azután elveszett nyomát keresni a tengeren. Vagy a folyó iránya ellen indulni, a források felé és végül eltévedni a hegyekben. Végeredményben mindegy, hogy merre megy az ember. A fontos csak a menekülés. Talán még nem késő, gondolom ilyenkor. Veszélyek hangtalan gyülekezését érzem. Ha hátat fordítok a tájnak, mozdulatlanul néznek felém a könyvek a polcra. Menekvést hiába keresnek náluk: maguk is nyugtalanok. Ellentmondanak egymásnak, vitatkozásuk villamos feszültséggel tölti meg a szobát. A fehér falról Derkovits Gyula Werbőczije néz rám keményen, míg kalodába szorítja a levert paraszt fejét. A kaktuszok dermedten figyelnek a sarokban, mint sündisznók a közeledő támadás előtt. Az asztalon elszórt folyóiratok szenvedélyesen halált sziszegnek egymás felé, a napilapok betűi kattognak, mint a gépfegyvertűz. Mindez hangtalanul történik és ha megcsendül a telefon, úgy hat, mint valami riadó. A folyosón lépések közeledő, majd távolodó nesze. Most karosszékekben ülök a sötétedő szobában, háttal a víznek és a hegyeknek, arccal a könyvek felé. A multkor egy asszonyról hallottam, aki megőrült és hangosan énekelt a sötét szobában, egyedül. Azt hiszem, ilyen ma az irodalom. A padló megreccsen. Igen, menekülni kellene, amíg nem késő.

*

Menekülni kellene a csend elől és menekülni kellene a fergeteg elől. Talán ha most, azonnal indulnék, még eljutnék valahová. Csomag nélkül kellene menni, mult nélkül és szükségletek nélkül. Óvatosan és mégis merészen elmenni és vissza sem nézni a kanyarodónál. Nem vinni mást, csak egy husángot és egy könyvet, üres lapokkal. Ha nem lesz szerencsém, teleírhatom majd viszontagságaim naplójával, ha szerencsém van, üresen marad. Talán sikerül elvergődnöm egy pusztaszigetre, ahol maguk közé fogadnak az állatok és a fák. Mások is elmenekültek már így, másoknak is sikerült. Még én is megpróbálhatnám, itt az utolsóelőtti pillanat.

Jó volna ez? Jó volna az exotikus sziget napos partján vagy az erdő védett sűrűjében? Félek, hogy kissé unalmas volna. Azt hiszem, nem tudnék már méltó társa lenni állatnak és növénynek. Ehhez már romlott vagyok; korábban kellett volna kezdenem. Nem tudom, meddig bírnám a természet békéjét és szabadságát, a testi, csak testi lét ősi és gondtalan derűjét. És aztán, nagy a gyanúm, szégyelném is magamat. Eszembe jutna mindez, amitől megmenekültem, amitől csak én menekültem meg. Miért éppen én? Ha mindenki elpusztul, miért kell éppen nekem megmenekülnöm? És ha nem pusztulnak mind el, ha egyszer majd győznek, ha nélkülem győznek - milyen megalázó lenne!

Ha elmenekülnék, ha vissza sem néznék és semmit sem vinnék magammal, akkor is mindig elkísérne a fametszet kalodába szorított parasztjának pillantása. Ha a legmélyebb magányban már magamat is elveszíteném, ez a kép akkor is megmaradna.

*

Már tegnap is gondoltam a menekülésre, de közbejött valami, amitől egy időre megfeledkeztem róla. A villamos perrónján álltam, az utca idegesen pezsgett a tavaszi szélben és azt hiszem, mindenki gyorsabban lélegzett a szokottnál. Többen álltunk a perrónon és természetesen nem ismertük, nem érdekeltük egymást. Szemben velem egy ember állt, alig néztem rá, nem is igen emlékszem az arcára. Azt hiszem, kis bajusza volt, nem lehetett sem fiatal, sem

öreg, öltözetét nem figyeltem meg. Hirtelen nagyot zökkent a kocsi, a perrónon állók váratlanul kilendültek nyugalmi helyzetükből, egyesek majdnem eldőltek. A zökkenés váratlan és majdnem mulatságos volt: felemeltem tekintetemet, a másik ember is felnézett és talán egy másodperc tizedrészéig egymásra mosolyogtunk. Ennyi volt az egész, aztán a villamos szabályosan gördült tovább. Két ember, akit semmi kapcsolat sem fűz össze, egy hirtelen közös élmény hatása alatt önkéntelenül összenéz és mosolyog. Két idegennek váratlanul és látszólag indokolatlanul egy pillanatra köze lesz egymáshoz. Utána úgy éreztem, hogy nagy és értékes élményben volt részem. Az emberek talán, a lelkük mélyén mégsem végzetesen idegenek.

*

Ma eszembe jutott Madách. Mindig nagyon szerettem az »Ember tragédiáját«, csak utolsó mondatával nem tudtam soha kibékülni. Annyi céltalan küzdelem után mégis: »Ember küzdj és bízva bízzál!« Mindig úgy éreztem, hogy Madách ezt a mondatot meggyőződés nélkül írta a nagy mű végére, csak azért, hogy eleget tegyen az optimizmus illemszabályainak. Most, nem is tudom hogyan, ezen a kora tavaszi napon ráeszméltem, hogy ez a mondat az egész mű lényege. Küzdelem magáért a küzdelemért: ez az élet. Madách nem hiába nevelődött Hegelen, dialektikus volt, megértette, hogy élni annyi, mint küzdeni és ezért a küzdelem jó. Bízva bízni: ez kissé nehéz és nem mindig sikerül. Küzdeni viszont olyan természetes és nélkülözhetetlen, mint lélegzetet venni. Küzdeni még bizakodás nélkül is lehet.

*

Besötétedett, hűvösen lebben a szél, most kellene menekülni, ki tudja, lehet-e még, mire megint világos lesz. Maradok.

CSONTVÁRY.

Elfogódottan és szóttanul állnak az emberek Csontváry Tivadar képei előtt. Egyes vásznakról sokáig nem tudják levenni a pillantásukat: mintha valami rendkívüli, titokzatos és talán kétségbeejtő esemény játszódna le előttük. Csontváry képei szuggesztívek, mint az örület.

Ez a nagy festő, mint tudjuk, elmebeteg volt. Szkizofréniája aránylag enyhe volt, nem szakította el egészen az emberektől. Dúlt és sötét világot hordozott magában, de közben eljárt a Japán-kávéházba. Szörnyű víziói lehettek egy csésze fekete mellett, de, mint életrajzaiból és a személyes ismerősök elbeszéléseiből értesülünk, egyéniségéből hiányzott az örület félelmes pátosza. Inkább komikus figurának számított a kávéházban. Megnyilatkozásai szórakozást nyújtottak, mint például az a terve, hogy életnagyságú tájképet készít a Magas Tátráról vagy sürgönye, amit Ferenc József náthájának hírére küldött a kabinetirodának: »Királyt a napra kitenni. Csontváry.« Művészkollégái éveken át sokat nevettek rajta. Azután meghalt, többé-kevésbé éhen, majd néhány év múlva kiderült, hogy megelőzte korát és képei ezreket érnek. Én már többször láttam a kepeit és minden alkalommal félek tőlük. Zseniálisak és irtózatokak.

Végeredményben nem festett mást, mint a többi művész: tájképeket, csoportokat, arcképeket. És mégis, ha festményeit nézzük, önkéntelenül arra kell gondolni, amit Dantéről mondtak, mikor alakja feltűnt a ravennai utcán: »Ime az ember, aki lent járt a pokolban.« Csontváry, azt hiszem, állandóan a pokolban járt, széthasogatott énje gyanús, bizonytalan rémségei között. Cézanne annakidején bebizonyította, hogy még egy csendélet is nyugtalan lehet. Hisztériás sajtokat és sikoltozó salátát alkotott pályája delelőjén. Csontváry továbbment: ontotta az örjöngő domboldalakat, a gyilkos fákat és a szorongó öblöket. Azt látta, amit a többi festő - de mit látott bele az ártatlan dolgokba! Valószínűleg önmagát látta mindenben, mint ahogy arcképei is mind őt ábrázolják. Minden arcról, amit lefestett, az iszonyat sugárzik. Áthatolhatatlan gyanúval néznek: az ember feszengve várja, mikor ordítanak fel. (Egyszer azonban tudatosan festette meg önarcképét: erről a vásznonról szelid, békés, szakállas bácsi néz felénk.) Nagyméretű képein hatalmas, exotikus fákat növesztett az égig. Az egyik fa felső ágai olyanok, mint a vörös, ideges flamingónyakak. Az alsó ágak száraz, kinyújtott karok és ha jobban megnézzük őket, végük marokba görcsösödik és kést szorongat. Egyik békésnek látszó tengeröble partján fantasztikus ruhájú nők ülnek lóháton, struccokkal kalapban. Nem lehet tudni, miért vannak ott és mit akarnak. Nehéz és megbízhatatlan álmaiban lát ilyet az ember. Egy athéni utcarészletén eleinte nem látni semmi különöset. Később kiderül, hogy az egyik ház kariatidjai nem nők, hanem szakállas férfiak és nem is szobrok, hanem élő emberek, kik vadul néznek maguk elé. Az ég színe, mely előbb még kellemesnek látszott, most egyszerre furcsa villanásokkal telik meg. Valami nagy vihar készül, úgylátszik és a kihalt utca kövein láthatatlan lépések koppannak hirtelen.

Az ilyen átmeneti hangulatoknak volt mestere. Kedvenc témája az alkony. Valami, ami e pillanatban még világos, már kezd elborulni. A táj egyrésze még vakítóan fényes, másrésze már alig észrevehetően elhomályosul. Néma kozmikus harc folyik a világosság és a sötétség között. A levegő fullasztó, tele elektromos feszültséggel. Még egy perc és helyrehozhatatlanul sötét lesz.

Borzalmas kínok közt élhetett Csontváry Tivadar, miközben korát megelőzte. Valószínű, hogy e megelőzés nem sikerült volna neki eszelős szorongása nélkül. De azért még valami kellett hozzá: *tehetség*. Mert tájképei nemcsak úgy egyszerűen, bolondmódra háborognak, hanem *tehetségesen* is háborognak. Sok örült fest nyugtalanítóan, de nem mindegyik fest *jól*. Az ösbolondok nem érnek többet, mint az östehetségek. Láttam egyszer egy paranoiás vasalónő képeit és megerősítettek abban, amit különben is sejtettem: hogy a bolondok között is vannak dilettánsok. Az igazi tehetség rejtélyes. Több a józan észnél, de több az elmebajnál is.

JÓSÁG?

»Nem tudok rossz emberek között élni«, - írta egy pestkörnyéki asszony és felakasztotta magát. Tragikus búcsúmondata nyilván személyi ügyekre vonatkozott, de mégis úgy hangzik, mint egy elvi kijelentés. Az öngyilkos túl volt már az ötvenen. Fél évszázadon át kísérletezett nyilván a rossz emberekkel, míg végül nem bírta tovább és feladta a próbálkozást. Megrendítő esete szerencsére elszigetelt marad: mi lenne, ha mindenki öngyilkos lenne, akinek rossz emberek között kell élnie?

Nézzünk szembe a valósággal: az emberek általában rosszak. Illetve szabatosabban - nem jók. Ennek azután sok változata van, a jó cselekedetek el nem követésétől egészen a gonosz cselekedetek elkövetéséig. Annyi bizonyos, hogy társadalmunkban felette ritkák a jó emberek. Ezek rendszerint feltűnést keltenek, a közvélemény elnéző mosollyal beszél róluk és hátuk mögött ujjal mutat rájuk. Furcsaságnak, exotikumnak számítanak, mint a falu bolondjai, vagy enyhébb esetben, mint a cirkuszi fakírok, akik szeges deszkán víkendeznek vagy kardot nyelnek. Ez a megítélés nem is egészen igazságtalan, mert a jó emberek működése társadalmunkban csakugyan olyan nehéz és meglepő, mint egy ritka artistabravúr és legalább olyan kényelmetlen. A legtöbben nem is végzik jól, előbb-utóbb kitörik a nyakukat, mint a vakmerő mutatványosok. A közvélemény ilyenkor jóindulatúan megjegyzi: »Addig jár a korszó a kútra...«

Hogy az ember alaptermészete jó-e vagy rossz, efölött már sokan vitatkoztak. Ugy tudom, eddig még senkinek sem sikerült kielégítő módon megfelelnie a fogas kérdésre. Minden jel amellet szól, hogy az ember jó is meg rossz is. Ha szabad még egy hasonlattal élni: eredetileg mindkét kéz egyformán használható. Később a nevelés a jobbkez ügyességét és erejét kifejleszti, a balkézét pedig elhanyagolja. Ugyanezt fordítva is el lehetne képzelni, de bizonyos okok a jobboldal mellett szólnak. A jobbkez tehát ügyes - az ember rossz. A baloldal és a jóság kiesik a számításból. Természetesen mindig akadtak gondolkozók, akik az emberi rosszaságot nem helyeselték és mindenképpen rá akarták beszélni földünk vagy legalább is földrészünk lakóit, hogy legyenek jók. A rábeszélés eddig feltűnően csekély eredménnyel járt. Ugy tudom, hogy legutoljára Dosztojevszkij és Tolsztoj fordultak ezirányban az emberiséghez. Tolsztoj halála után négy évvel kitört a világháború. Azóta már senki sem meri komolyan kérni az embereket, hogy jók legyenek. Pedig határozottan tanulságos kísérlet volna. Csak az csökkentené érdekességét, hogy a válasz előrelátható. Bárki tehet egy próbát. Szólítsuk meg az utcán a legelső szembejövő idősebb embert és kérjük meg, hogy legyen jó. Biztos, hogy ezt válaszolja: »De uram, nekem három gyereket kell eltartanom!« Mindenkitől ezt a feleletet fogjuk kapni, csak az eltartandó családtagok számában lesz eltérés. A legtöbben meg is fognak sértődni. A vízbefuló is megsértődne, ha mentés helyett odakiáltanánk neki, hogy sürgősen énekeljen el néhány hangulatos népdalt.

Valószínű, hogy az emberek nagy része szívesen lenne jó, vagy legalább is mérsékelné rosszaságát, ha módjában állna. Sajnos, a jósághoz nagyon sok nyugalom kell és gondtalan élet. Ilyesmivel ma alig találkozunk. Az emberek egy részének van valamije - ezek azért nem lehetnek jók, mert meg akarják védeni azt, ami az övék, illetve amit az imént szereztek. A többi embernek semmije sincs. Ezek igyekeznek szerezni valamit, ha mást nem, hát »egzisztenciát«. Ezer ember pontosan ezer vetélytársat jelent. Tehát ezer olyan embert, aki másirányú elfoglaltsága miatt, sajnos, nem ér rá jósággal foglalkozni. Talán később, ha javulnak a viszonyok. Talán ha majd megváltoznak a játékszabályok. Mert a mostaniak nem védik egymástól a játékosokat és egészen vad kényszerűségeket tesznek lehetővé. No igen, kérem, ez sport, aki bírja, marja, ez komoly verseny, ehhez erő és ügyesség kell, nem pedig jóság. Van ugyan egy modern irányzat, mely »rendezni« akarja a versenyt, de ez sem segít. Ez karhatalommal

kizárja a pályáról a játékosok többségét, labdaszedőkké fokozza le őket, csak pár fillért juttat nekik és ha elégedetlenek, a fejükre üt. Kezd most divatba jönni ez az újabb módszer, de jóságra még kevesebb alkalmat ad, mint a régi, melynek csak szigorítottabb és kellemetlenebb kiadása. Egészen új játékszabályok kellenének és át kellene építeni a pályát - addig a jóság ügye reménytelen. E pillanatban a jóság majdnem életveszélyes és még különösebb erkölcsi sikert sem lehet vele elérni. Az emberek kénytelenek rosszak lenni, mint ahogy a jegesmedve kénytelen vastag, fehér bundát viselni. E sorok írója megvallja, hogy ezidőszerint ő sem jó ember. Ezt a legjobb akarattal sem engedheti meg magának. Sajnálatos magatartását azonban természetesen nem helyesli és maga örülne a legjobban, ha végre nyugodtan jó lehetne, minden artistamutatvány nélkül, egyszerűen, szabadon, sportszerűen jó. Ezért legfontosabb feladatának tartja, hogy a pályaátépítésben és az új játékszabályok megszövegezésében minden erejével résztvegyen.

LEVÉL.

»Az abesszín trónörökös elindult Európába.«

(Lapjelentés, 1936 május 6.)

Kedves fiatal herceg, ki tegnap még Juda leendő oroszlánja volt és ma angol hajón menekül Európa felé családjával, - nem kívánok önnek szerencsés utat. Ez tapintatlanság volna, melyet nem érdemel meg. Utja, valljuk meg, a lehető legszerencsétlenebb. Összeomlott véres ország áll önök mögött, - előttük pedig Európa. Még néhány nap és önből európai fiatalember lesz. Egyesek már azt is tudják, hogy a Hyde Park közelében fognak lakni. Európának azon a részén angolul beszélnek, más részein viszont másképp. E nyelvjárások hívei sokkal kevésbé értik meg egymást, mint az ön elbukott hazájában az amharák és a gallák. Európa egyébként szép tágas vidék és az első pillanatban barátságosnak látszik. A továbbiakról majd személyesen fog meggyőződni. Addig hadd üdvözljem pár szóval és a tapasztaltabb jóindulatával: én tudniillik már hosszabb ideje vagyok európai fiatalember.

Nem tudom, hogy fogja majd megszokni földrészünket, kedves fiatal herceg, ki tragikus apjával és anyjával érkezik majd körünkbe. Ez ízlés és vérmérséklet dolga. Van, aki hamar megszokja, van, aki soha. Jómagam - ha érdekli - eddig még nem tudtam megszokni. Lehet, hogy önnek könnyebben megy majd, mert anyagiakban, azt hiszem, nem lesz hiánya. Az ön társadalmi állásának és rangjának megfelelő európai fiatalemberek egészen jól bírják. Ha kedve tartja, résztvehet életükben. Golfozhat, beléphet valamelyik exkluzív jacht-klubba, veszíthet Montecarlóban és táncolhat bármely nagyváros Ritzében. Egy idő múlva talán, ha a dolgok elcsitulnak, eljőhet Budapestre is és megkóstolhatja a »báráckot«. Higgye el, kitűnő.

Ha erre az életre rendezkedik be, talán elfelejti majd forró hazáját, melynek császára lehetett volna. Ha viszont ehhez nincs kedve, nehezebb lesz a helyzete. Nem ismerem önt, nem tudom, milyen tervei voltak országával. Nem vagyok benne biztos, de el tudom képzelni, hogy folytatni szeretne volna apja munkáját és hazájában tovább terjeszteni az európai civilizációt. Ebben az esetben valószínűleg megragadja majd a kényszerű alkalmat és a helyszínen fogja tanulmányozni azt a civilizációt, melynek eddig csak egyes tüneteivel ismerkedhetett meg. Sok érdekeset fog látni, annyi bizonyos. Mindenekelőtt látni fogja apja alapvető hibáját, amit e civilizáció »bevezetése« körül elkövetett. Apja egészen rosszul fogta meg a dolgot, a tetőnél kezdte meg a ház építését. Orvosokat és tanítókat hozatott Európából, ahelyett, hogy tankokat és gázokat hozatott volna. Nem gondolkozott korszerűen és félreértette az európai civilizáció lényegét.

Ezenkívül egy nagy meglepetés vár önre, kedves fiatal herceg. Egyszerre csak észre fogja venni, hogy Európában is vannak négerek. Sőt, a lakosság túlnyomó része néger, csak éppen a színe fehér. Az a civilizáció, melyet apja jóindulatúan, de ügyetlenül akart odalenn meghonosítani, Európában sem olyan általános, mint hinné. A lakosságnak csak egy vékony rétegét érinti, - a többiek négerek. Ezek végzik a piszkos munkát. Főleg teherhordásra használják őket: ők hordják a civilizáció egész terhét. Nézze meg alkalomadtán a lakásaikat, - hasonlítanak az ön egykori rabszolgáinak »tukul«-jaira. Van Európa közepetáján egy ország, melyben egy földmunkás napi keresete húsz fillér. Nem tudom, mennyi ez galla valutában. Középeurópai valutában határozottan szerény összeg. Ugyanazon a vidéken a civilizált emberek ennyit fizetnek egy telefonbeszélgetésért.

De láthat Európában igazán szép dolgokat is. Szép házakat, szép szobrokat és képeket, szép kulturális intézeteket. Évszázados fejlődés eredményei ezek. És ugyanakkor láthat kitűnő

gépezeteket, melyek arra valók, hogy ezeket a szép dolgokat néhány perc alatt elpusztíthassák. Láthat készülékeket, melyek beteg testeket hónapokig tartó munkával rendbehoznak és láthat készülékeket, melyek egészséges testeket egy pillanat alatt szétroncsolnak. Higgye el, a mi civilizációnk nem olyan egyszerű, mint ahogy önök odalent képzelték. (Sok szemrehányónivalójuk különben önöknek sincs, mert az utolsó percig fenntartották a rabszolgaságot. Ennek most már szerencsére vége. Rabszolgáik holnapra kulik lesznek és ha minden símán megy, holnapután megismerik a Bedeaux-t.)

Egyébként a körülményekhez képest jól élünk itt. Az éghajlat most kissé nyomasztó ugyan, de úgy teszünk, mintha nem vennők észre. Igyekszünk mennél többet hazudni, elsősorban magunknak. Vannak kedves, könnyed, színes világnézeteink, ezekkel szórakozunk. Furcsa feszültség van a levegőben, várunk valamit, magunk sem tudjuk, mit és addig is úgy ütjük agyon az időt, ahogy éppen tudjuk. Kávéházaink zsúfoltak és a fehér nők ilyenkor tavasszal még szebbek, mint télen. Marlene Dietrich legutóbbi filmje kitűnő, Párizsban még a kisvendéglőkben is nagyszerű tengeri halakat lehet kapni és Bernard Shaw készülő új darabjáról a legjobbakat mondják a befentesek.

TALÁLKOZÁS.

A gepárd, mely feljött a szerkesztőségbe, egykor a négus gepárdja volt, legalább is így mondja tulajdonosa, a külföldi artista. Azt állítja, hogy Hailé Szelassziétől kapta ajándékba a szép állatot, mely egészen olyan, mint rokona a párduc, csak karcsúbb és magasabb. Szelíden viselkedik az egykori vadállat, szájkosár sem kell neki. Gazdája láncpórázon vezeti és a szobában a póráz végét a fűtőtesthez köti. A gepárd ezt is kibírja, mint általában az európai civilizációt. Csendesen leheveredik a fűtőtest előtt a szőnyegre és unottan hallgatja a fehér emberek beszélgetését. Csak néha kapja fel nyugtalanul a fejét. Úgylátszik, eszébe jut valami, figyel, a levegőbe szimatol, aztán ismét megnyugszik. Foltos teste síma és valószínűleg meleg, selymes fogású.

A karrierjére gondolkodom, hányatott pályafutására a dzsungeltől a négus udvarán át a pesti szerkesztőségi szobáig és a körúti kávéházig, ahová gazdájával reggelizni jár. Az abesszin őserdőben, hol kora ifjúságát töltötte, izgalmasabbak voltak a reggelik. Vannak pillanatok, amikor irigylem. Olyanokat látott és élt át, amilyenekben nekem sohasem lehet részem, egyrészt, mert Budapesten élek, másrészt, mert nem vagyok gepárd, csak ujságíró. Még Addisz-Abeában is érdekes lehetett az élete, pedig ott már rabszolga volt. Most természetesen nem rabszolga többé. Mozgásában nem barbár afrikai, hanem civilizált európai lánc akadályozza. Hogy ízlik ez a szép fejlődés, kedves gepárd? Az afrikai láncokat nem ismerem, de az európaiakról tudnék egyetmást beszélni.

A gepárd nem felel. Egykedvűen néz, gyönyörű zöld szemével. Arca macska-arc és ez megnyugtat egy kissé. Közele rokona a macskának: ez biztosít, hogy sohasem fog egészen bele-nyugodni. Ismerem jól a macskákat, egyidőben egész macskacsaládokat neveltem. Évezredek óta élnek itt és még mindig nem tudtak egészen belenyugodni. Nem beszélnek az elveszített szabadságról, de még mindig gondolnak rá. Pillantásuk méltóságos és áthatolhatatlan, mint a színes embereké. Az európai civilizáció sokat ronthat rajtuk, de lelkük mélyén nem romlanak meg. Vannak köztük bűnözők, csavargók, akad rabló macska, vagy kóbor macska, csak egyfajta nem akad: szolga macska. Ezért nem féltém a fogoly gepárd jellemét. Már régen szőnyeg lesz belőle valamilyen fűtőtest előtt, de a megváltozott állapotot még mindig nem fogja elismerni. Igen, kedves gepárd, én megértem hideg, konok hallgatásodat. Szeretném megszo-ritani a mancsodat, ha nem félnék, hogy félreérted.

Az afrikai állat fehér gazdája elvégezte dolgát a szerkesztőségben és kifelé indul a gepárddal. Kikísérem őket a lépcsőházba. Az állat járása olyan büszke és biztos, mintha ő vezetné láncon a fehér embert. Úgy néz végig a lépcsőn, mint egy száműzött uralkodó. Ekkor tűnik fel az ismeretlen hölgy. Szembe jön a gepárddal, fel a lépcsőn. Középkorú és középtermetű hölgy, jólkonzervált babaarca van. Alakját tökéletesre olvasztotta és gyúrta a torna és a masszázs, arcát porcellános rétegbe foglalta a kozmetika, öltözete kifogástalan. Ez a hölgy a modern technika csodálatos vívmánya. Magassarkú cipőben tipeg, kényesen, finoman; valósággal selypít a lábával. Minden mozdulata szabályosan adagolt, kerek, csiszolt. Valóban olyan, mintha skatulyából vették volna ki és az ember csak azt sajnálja, hogy nem hagyták benn. A lépcsőn találkozik a gepárddal, kecsesen felkapja a fejét és ezt mondja (szóról szóra ezt, hiteles szöveg):

- Nini!

Drámai pillanat ez, legalább is számomra. Egy nagy, pettyes vadállat azért élt az őserdőben és a négus udvarában, azért jött Európába és azért járja láncraverten a fehér szerkesztőségeket, hogy ez az ismeretlen hölgy negédesen megállapítsa róla: »Nini!« Ebben a pillanatban egyetlen nagy vágy lesz úrrá rajtam, sötét, gonosz vágy, melyet alig merek leírni: szeretném, ha a

gepárd itt a helyszínen, most azonnal megenné ezt a hölgyet. Nem is vágy ez tulajdonképpen, inkább valami pokoli kíváncsiság. Hogyan tartaná kecses fejét ez a hölgy, ha a gepárd váratlanul ráugrana a lépcsőházban, hogy elfogyassza? Mozdulatai tovább is finomak maradnának és kimért bájjal csak annyit mondana: »Ejnye!«? Vagy nemes felháborodással utasítaná rendre a magáról megfélemezett vadállatot és jogaira hivatkozna, hölgyi és kultúremberi kiváltságaira és férje társadalmi állására? Vagy talán ijedtében végre egyszer elfelejtené a negyven év alatt betanult európai leckét és őszinte állati sikítással kitörne belőle az ember? Izgalmas látvány volna, nagyon izgalmas. De a hölgy már el is tipegett a gepárd mellett és nem történt semmi. A hölgy még egyszer könnyedén visszanéz, a gepárd nem is néz vissza. Hideg, fojtott göggel vonul el, még mindig úgy, mint egy száműzött uralkodó. Nem néz körül és nem támad meg senkit a lépcsőházban. Egyáltalában nem mutat indulatokat, belül őrzi őket, jó helyen. De azért tudom, hogy egy másodpercre sem feledkezik meg Afrikáról és a láncról. Helyes, kedves gepárd, csak így tovább. Sohasem felejteni!

MESÉK.

Nemrég ünnepelték a dánok Andersen halálának hatvanadik évfordulóját. Nálunk nem történt semmi ez alkalomból; én is csak elkésve és magánosan ünnepeltem, mikor tudomást szereztem a jubileumról. Megint elővettem a meséit, mint olyan sokszor gyerekkoromban és azóta is. Nagy író volt. Soha senki sem tudott olyan szépeket mesélni békáról, ganajtúróbogarakról és törött ibrikekről, mint ő. A legcsúnyább jelenségekről is volt néhány kedves szava, ő rehabilitálta a híres csúnya kis kacsát, akivel senki sem akart szóbaállni. Az államtanácsosokról viszont rendszerint gúnyosokat mesélt.

Meséiben lehetőleg elkerülte a tündéreket és a boszorkányokat. Ilyen természetfölötti szereplőkre nem volt szüksége: csak hozzá kellett nyúlania valamilyen ócska, mindennapi háztartási cikkhez és az rögtön életre kelt. Egy régi teakanna vagy földrepottyant szélkakas csodálatos teljesítményeket vitt végbe a keze alatt. Ha körülnézett az asztalon vagy a baromfiudvarban, gazdag és izgalmas világ nyílt meg előtte. Írt néha regényes, exotikus tárgyú meséket is, de a legszebbek az egyszerű és házas meséi. Jó fél évszázaddal megelőzte Walt Disneyt, Miki egér alkotóját. Faggyúgyertyák harsányan nevetnek nála, cölöpök zsúritagságot vállalnak az állatok futóversenyében és hernyóknak kínos kalandjaik támadnak a hatalmasokkal.

Minden meséjében szeretet van és humor. Író létére nagyon kiegyensúlyozott lehetett: mindenben talált egy kis szeretnivalót. Gyönyörködni tudott egy bogáncsban, egy kis pocsolóban, melyre rásüt a nap. Állatok és kisgyerekek apró örömeit mérhetetlenül tudta élvezni. Még a halált sem tartotta nagyon borzalmasnak. Szörnyű helyzetek sívárságát humorral enyhítette. Általában örült, ha nevetetett. Egyes meséiben derűsen kiélte gyerekesen gonoszkodó hajlamait. Egyik története arról szól, hogy a vihar egy éjszaka összecseréli a városka cégtábláit. Az igazságügyi államtitkár kapujára borbélycégtáblát sodor és hasonló pajzánságokat enged meg magának. Másnap reggel az adóhivatalba igyekvő komoly polgárok az iskolába nyitnak be, ahol a fiúk éppen keresztülugrálnak a padok fölött. Ennyi az egész mese; angyali. Látni, amint az író ravaszul hunyorít hozzá. Legnagyobb boldogsága az volt, ha meséiben megréfálhatta vagy kicsúfolhatta a nagyképeket. Mert ezt az egyet nem szerette. Irtózott a nagyképségtől és kajánul elbánt mindenkivel, aki okosabbnak és előkelőbbnek tartotta magát egy gyereknél vagy egy kecskénél. Egyik meséjében két gögös rongy beszélget a zsákban, egy dán meg egy norvég rongy. Kölcsönösen lenézik egymást és a dán, Andersen földije, megsemmisítő büszkeséggel mondja valamire: »Dán rongy sohasem beszél így.«

Ilyen remekművek tömegét találni ennek a nagy költőnek a meséi között. Azt hiszem, minden írását felülmúlja a császár új ruhájának története. Két csaló jelentkezik az udvarnál. Megrendelésért jönnek: olyan ruhát akarnak a császárnak varrni, amit csak az okos emberek láthatnak, a buták számára viszont örökre láthatatlan marad. Sokáig élnek jól az udvarnál, míg végül elkészül a ruha. A császár felveszi. Az udvar kínosan feszeng és közben zajosan dicséri a gyönyörű ruhát. A császár díszmenet élén végig vonul a városon: mindenki buzgón éljenez és feltűnő hangosan magasztalja az uralkodó új köntösét. Végül egy kis gyerek, akinek nincs érzéke a finom és elvont dolgok iránt, egy megátalkodott kis materialista őszinte csodálkozással felkiált: »Hiszen a császár meztelen!« Nagy botrány támad, de mindenki megkönnyebbül és örül, hogy valaki végre kimondta.

Ennél zseniálisabb példázatot nem igen írtak, még Swift vagy Voltaire sem. Andersen a 19. század derekán élt. Ez a kor termelte a nagy polgári hazugságokat, de ugyanakkor a hazugságokat leleplező erőket is. Ez az Andersen-mese a 19. század leleplező szellemének legjava természetéből való. Mostanában sokszor jut eszembe. Nagyon sok új ruhát dicsérnek gyanús lelkesedéssel és harsányan. És rögtön közhírré is teszik, hogy ezeket a ruhákat csak az osto-

bák nem látják, meg a gonoszok, a felforgatók. Könyvtárakra menő tudományos munka foglalkozik e köntösök tüzetes leírásával és magasztalásával. Vitairatok és előadások bizonyítják, hogy a ruhákat nem látni: meghaladott álláspont. Sokan kifejtik, hogy a ruhát általában nem szabó készíti szövetből és munkadíjért, hanem rejtelmes forrású őserő teremti. Egyesek azt állítják, hogy a ruha tulajdonképpen a vér és a föld akaratának misztikus kisugárzása, mások elmagyarázzák, hogy a ruha valamilyen gényusz öntudatosodása. Az emberek jórésze pedig hallgat és elismerően néz a ruha irányába. Utóvégre senki se fogja beismerni, hogy buta vagy rosszindulatú. Különben is, ki tudja, hátha van benne valami... Mi lenne, ha valaki hirtelen elhatározná, hogy követi a mesebeli kisgyerek példáját és felkiáltana?

ÉJJELI ÉLET.

Mialatt e sorokat gondolom, hogy később leírom őket, éjszakai életet élek. Ízlésesen terített asztal mellett ülök társaságommal. Mint az éjszakai élet egy alaposabb ismerőjétől értesülök, hivatalos meghatározásom, amióta a helyiségbe léptem: »pali«. A hölgyek, kikkel ideérkeztem, ugyancsak hivatalos nyelven: »privátok«. A jazz ezt játssza: »Ha már tavasz van, legyen tavasz.« Méltányos kívánság. A zsúfolt parketten elegáns párok csoszognak. A körülményekhez képest jól érzem magamat.

Fejem fölött mesterséges égbolt villanykörte-csillagokkal. A helyiség végén a mesterséges égboltnak végeszakad és elkezdődik a valódi égbolt a valódi csillagokkal. Ott van a kert-helyiség, mely e pillanatban üres. A páholyok délvidéki kikötő matrózkocsmáit ábrázolják ötletesen. Általában minden ábrázol valamit. A tánc hirtelen abbamarad és kezdetét veszi a műsor, mely a szakértők szerint világvárosi. A görlok az egyes számokban hol cowboyokat, hol tengerészeket, hol cilinderes urakat, hol pedig matyó menyecskéket ábrázolnak. Duett következik: a férfi apacsot ábrázol, a nő apacs-hölgyet. Kitűnő tornászmutatványok. Zokszó nélkül, könnyedén teremtik egymást földhöz, úgy pottyannak a parketre, mint a rongybabák. »Ezt így szokták az apacsok?« - kérdezem beavatott ismerősömtől. »Nem, ezt csak artisták szokták, apacsok talán már nincsenek is,« - hangzik a válasz. »Hát akkor miért nem ábrázolnak artistákat, miért nem ábrázolják önmagukat?« - kérdezem tovább, de erre nem kapok választ. Úgy érzem, kérdésem nem is felel meg az éjszaka szellemének. Az éjszakai életben senki sem ábrázolja önmagát; mindenki szerepet játszik. A mennyezet a mennybolt szerepét alakítja, a táncos az apacsét és a gabonabizományos a napkeleti kényúrét. Tapsol és a pincér pezsgőt tölt poharába, míg félmeztelen lányok táncolnak és tornásznak előtte. Az én poharamba is tölt a pincér. Ma éjjel én is kényúr vagyok - állapítom meg feszengve és megtörlöm a szemüvegemet.

A műsor később véget ér és ismét az úri közönség táncol, valamint a helyiség hölgyalkalmazottai. A vendégek ma éjszaka részint német turisták, horogkeresztes jelvényekkel, részint budapesti ellentéteik. »Ha már tavasz van, legyen tavasz« - követeli sürgetően a jazz. A németek és a budapestiek szófogadóan táncolnak a ragyogó villanycsillagok alatt. Nagyrészüik középkorú, pocakos ember. A nőalkalmazottak, kik nem táncolnak, estélyiruhában ünnepélyesen ülnek az üres asztalok mellett. Minden üres asztalnál egy lány. Egyenesen ülnek, illedelmesen, mozdulatlan arccal. Ha valaki táncra kéri őket, engedelmesen felállnak és eldobják cigarettájukat. Gépiesen beleakaszkodnak táncosukba és korrektül, hibátlanul táncolnak. Egyesek ugyanilyen hibátlanul ülnek a páholyokban, kegyes mecénásaik mellett és pezsgőznek. Semmi szabálytalant sem lehet felfedezni rajtuk: tökéletes, precíziós készülékek. Este tizenegykor, mikor a zene megszólalt, felhúzták őket és reggelig járnak. Nappal azután szűk dobozaikban pihennek, a Rottenbiller és a Dembinszky uccában.

Az úri közönség pedig iszik és táncol; keveset iszik és sokat táncol. A megjelentek mind úgy viselkednek, mintha nagyszerűen mulatnának. Lehet, hogy így is van. Nekem egy fénykép jut eszembe Kurt Tucholsky híres elégetett könyvéből, a »Deutschland über alles«-ból. A kép néhány pezsgőspoharat mutat. A szöveg, melyre már nem emlékszem szószerint, körülbelül ezt mondja: íme a pezsgő, íme az a dolog, melyért annyian küzdenek, versengenek, spekulálnak, »gründolnak« és néha, szükség esetén sikkasztanak is. Íme az örömek teteje, a pezsgő. És íme, teszem hozzá, a legszebb és legizgalmasabb élet, az éjszakai élet. Íme a nagy éjszakai vonzerő, ami annyi embert csábít, íme a fényűzés, íme a mámor. Íme a gyönyör, melyért oly sokat kockáztatnak; íme a híres pesti éjszaka, melyet külföldi barátaimnak előzékenyen megmutattam és melyet ez alkalommal magam is megtekintettem.

Már hajnalodik, amikor kilépek a mesterséges égbolt alól a valódi alá. Mögöttem még forognak a parketten a hibátlan lányok és a jazz még mindig sikongja: »Ha már tavasz van, legyen tavasz«. Erős tavaszi szagok szállnak felém a hajnali szélben és a szürkülő úton már nyikorognak a tejeskocsik. A tehenekre gondolok, melyeket félhomályos istállókban fejtek meg órákkal ezelőtt, még az első apacstánc alatt. Nemsokára már indulnak a legelőre. Egyre halkabban hallatszik mögöttem a zene, keleten kezd pirosba átmenni a szürkesség, körülöttem a parkban csendesen meg-megszólnak a madarak, szeretnék leheveredni a fűbe.

MŰVÉSZ.

Tegnap végre láttam az igazi művészt, sőt Művészt, nagy kezdőbetűvel. Sok művészt láttam már ezelőtt is, de ez volt most az ősművész, a művész-an-sich, az elv megtestesítője, mint az algebrai betűjel, melybe azután rengeteg szám helyettesíthető be tetszés szerint.

A művész négy óra után néhány perccel jelent meg az uccán, ablakom alatt. Megjelenésében nem volt semmi erőltetetten és elcsépelten »művészies«, nem viselt kihajtott nyakú inget és lobogó csokornyakkendőt. Valószínűleg hosszú fürtjei sem voltak, bár erről nem volt alkalmam meggyőződni. Fejét gyűrött és kissé zsíros puhakalap fedte. Öltönye is gyűrött volt - jóval túljutott már a legszebb férfi-, illetve férfiruhakoron. Lekonyuló, vastag bajusza volt a művésznak és balkarján sétatbot lógott. Ez képviselte nála a könnyedséget és az eleganciát. Wilde Oszkár és Ady is szerette az ilyen sétatbotokat. Virág viszont nem volt a művész gomblyukában. Mindent összevetve: olyan volt, mint egy idősebb és kissé tönkrement fuvaros.

Megállt az ucca közepén és tekintete gyorsan végigsiklott a magas bérházak oromfalain. A nagy hegedűsök tekintenek így végig a hatalmas terem tömött széksorain az első hang előtti bűvös és feszült pillanatban. Mikor látta, hogy néhányan kinézünk az ablakon és hogy az uccán is akad egy-két ácsorgó és ráérő járókelő, hirtelen tapsolni kezdett. Először meglepődtem: úgy tudtam eddig, hogy a taps a közönség dolga és nem a művészé. Talán így előlegezi magának a sikert, gondoltam aztán, vagy talán a közönség megnyeréséért tapsol, tekintettel szerény viszonyaira. De aztán folytatódott a taps: a művész ritmusban tapsolt. Kiderült, hogy ez a taps nem is taps tulajdonképpen, hanem maga az előadás. Ez a taps zene.

Ismert slágerdarabokat tapsolt a vastagbajuszú, fuvaroskülsőjű művész. Két nehézkes tenyere hangszerre nemesült. Nemcsak ritmus volt ezekben a tenyerekben, hanem melódia is. Hol lapos, hol domború tenyérrel tapsolt, hol ujjheggyel ütött, hol teljes tenyérrel. A hús, a csont, a bőr és az egyes ujjak új szerephez jutottak: egy meglehetősen bonyolult hangszer finom alkatrészeivé váltak. Hangok és ritmusok gazdagon patakozottak a művész két kezéből. Érzelmes tangót tapsolt, majd harsány indulót. Keze hol halkán pendült, mint egy gitár húrja, hol erőlyesen csattant, mint egy pofon. Kissé szárazak voltak ugyan a hangok, - de ki kívánhat két ilyen tenyértől különösebb érzéki fülledtséget. Álmélkodva hallgattam a furcsa szabadkézi zenét, aztán szinte felujjongtam.

Végre, mondtam magamban, végre tudom, mi a művészet. Mennyit írtak és beszéltek erről a kérdésről, mennyi meddő és ingerült vitában vettem részt magam is. Mi a művészet lényege, mi teszi a művészt művésszé? Hát, íme itt a felelet. Itt egy ember, gyűrött ruhában, minden eszköz nélkül és ritmust, dallamot teremt a semmiből. Lehet, hogy valamikor szerencsésebb sorsú zenész volt, hangszerrel megáldva. Aztán jöttek a bajok és elvették tőle a zongorát, a hegedűt vagy szakszofónt. Nem maradt semmije, csak a két pusztá keze. És akkor pusztá kézzel csinálta tovább. Minden eszköz nélkül szólaltatja meg magát: nincs semmije, de formát teremt annak, ami benne él és »kihozza«. Ha egyszer le találják vágni a kezét, talán majd a lábával folytatja. Miért nem tanulnak tőle a többiek, a szerencsésebbek? Miért nem tanulnak tőle egyszerűséget, miért nem ismerik fel, hogy a művészethez nem kell külsőség, nagy apparátus, hatáskeltő ötletek színpompája - hanem csak a mondanivaló bősége és a formák fegyelme.

Közben a művész, ki egész idő alatt karján tartotta a sétatbotot, abbahagyta a játékot. Csendesen dörzsölte tenyerét: úgylátszik hangolt. Pénzt dobtunk neki az ablakból. Ügyesen elkapta, mert keze nemcsak hangszer, hanem pénztár is. Kedvesen meghajolt, ráadásul eltapsolta a Rákóczi indulót, aztán elment. Az ablakokban még sokáig álltak az emberek és utánozni próbálták. Laikus tenyerük süketen, otrombán csattant.

PÓTLÁS DARWINHOZ.

A nemzetközi távirati irodák a legkülönbözőbb forrásokból makacsul ismétlik a hírt, hogy Anglia egy hátsóindiai gyarmatán a kókuszültetvényesek emberi munkaerő helyett kísérletképpen majmokat alkalmaznak. A jelentések szerint a kísérletek eddig kielégítőek: a majmok jobban és olcsóbban dolgoznak, mint az emberek. Bámulatossággal kúsznak fel a magas kókuszpálmákra, hogy a termést lerázzák. Érthető okokból könnyebben másznak fára, mint az emberek és ami a legfontosabb: üzembentartásuk sokkal kevesebbe kerül, mint a legjutányosabb benszülött bér munkásé. Nincs az a puritán, kötelességtudó munkás, a rossz gazdasági viszonyoknak az a megértő méltányolója, aki annyiból meg tudna élni, mint egy majom. Ketreccben még csak ellakna valahogy, ruházatból is megelégedne annyival, amennyit a misszionáriusok erkölcsi okokból nélkülözhetetlennek tartanak: de ha csak annyit kapna enni, mint egy majom, szervezete fellázadna és eléggé el nem ítélné módon éhenhalna. Ez önmagában talán nem is érintené nagyon súlyosan a kókuszültetvényt, hiszen egy éhenhalt maláj helyett három újat kaphatna egy szempillantás és egy ostorcsapás alatt. A komoly fennakadást az okozná, hogy a majomkosztont tartott emberanyag erőltetnül, lassan dolgozna, úgyhogy a vállalkozó semmiképpen sem találná meg számítását. Ilyen körülmények között a majommunkaerő bevezetése a gazdasági válság legideálisabb megoldása. Olyan zseniális kezdeményezés ez, olyan úttörő reform, melynek még bizonyára messzeható következményei lesznek nemcsak a Távol-Kelet, hanem az egész világ gazdasági életében.

Ezzel kapcsolatban felmerül néhány kérdés, mely a gazdasági életet nem érinti ugyan közelebbről, de elvi szempontból mindenesetre érdekes. Először is: mi lenne, ha nemcsak a kókusz-szüretelőket, hanem a szakma más érdekeltjeit is állatokkal helyettesítenék? Igen hasznos volna például, ha a nemzetközi kókuszkartel elnöki tisztét hiénával vagy óriáskígyóval töltenék be, hiszen köztudomású, hogy egy hiéna vagy óriáskígyó étvágyát sokkal könnyebb kielégíteni, mint egy kartelvezérét. Az óriáskígyó megteszi ugyan, hogy egyszerre elnyel egy egész antilopot, de azután ha jóllakott, egyideig nyugton marad. Ezzel szemben egy kartelelnök sohasem lakik jól.

Bizonyos kultúrfeladatok elvégzésére kiválóan alkalmas volna a papagáj, vagy mérsékelt ég-öv alatt a szajkó. Gondosan előírt igazságokat pedáns lelkiismeretességgel hirdetve szállnának kultúrintézményről kultúrintézményre és feltűnő sikerrel vendégszerepelnének a mikrofon előtt is.

De felmerül egy másik, nehezebb probléma is az állati munkaerő bevezetésével kapcsolatban. Ez nem csak elméleti kérdés - bizonyos, hogy Hátsó-Indiában máris foglalkoztatja a majmokkal dolgoztató ültetvényeseket és az illetékes hatóságokat. Mi történjék a feleslegessé vált emberekkel? Ha változatlan formában, tehát élő állapotban maradnak fenn, ezzel komoly zavarokat okozhatnak. Nagy részük egészen alacsony kultúrfokon áll és ezért valószínűleg nem tudja megérteni, hogy végérvényesen feleslegessé vált és így nincs többé semmi keresni-valója a földön. Könnyen lehetséges, hogy kapzsiságukkal és békétlenségükkel még komoly megrázkódtatásoknak fogják kitenni a szépen racionalizált kókusztermelést és a gyarmat békéjét. Swift annak idején egy híres röpiratban azt ajánlotta, hogy a munkanélküliség csökkentése érdekében meg kellene enni a gyermekek egy részét. Ez az egyébként hasznos és okos gondolat ma, sajnos, megvalósíthatatlan, mert kultúremberek vagyunk és a kultúrembert tudvalevően az különbözteti meg a kannibáloktól, hogy embertársát nem eszi meg, hanem gázzal irtja. E szerint tehát a feleslegessé vált malájokat gázzal lehetne végkép leépíteni, de ez sem tökéletes megoldás. A gáz drága és fontosabb alkalmakra tartogatják. Így azután csak két lehetőség marad. Az egyik a tenger. A feleslegessé vált élelmiszerek mellett a felesleges embereket is a tengerbe lehet dobni, ami alig jár költséggel és kockázattal. A másik megoldás

a fejlődés, az emberi tökéletesedés ütemének meggyorsítása olyan irányban, melyről még Darwin sem álmodott. A felesleges embereket a majmok közé kell internálni örök időkre. A második vagy harmadik nemzedék már teljesen összekeveredik a majmokkal és tökéletesen felveszi tulajdonságaikat. Az ilymódon tökéletesített embereket azután már épúgy lehet használni, mint magukat a majmokat és a termelés harmóniáját semmi sem fogja többé megzavarni.

NARKÓTIKUM.

Gyönyörű, általános happy end-et helyez kilátásba az emberiség számára Frank Thyndall pennsylvaniai egyetemi tanár százéves terve. Száz év alatt szerinte egész sor vívmányt fog megvalósítani a tudomány. Így például: az életkort meghosszabbítja »egyelőre« 120 évig. Tökéletesen gyógyítja a rákot, a vérbajt és az érelmeszesedést. További vívmányok: a Föld körülrepülése egy nap alatt; minden fájdalom megszüntetése; a villanyerő drótnélküli továbbítása energiavesztés nélkül; zsebóranagyságú rádiókészülék; utazás a Holdba; a tökéletes mesterséges napfény; az éhség kiirtása mesterséges élelmiszerekkel; a nők szépségének teljes megőrzése; tökéletes plasztikus és színes film. E lista olvasásánál szinte már beleéli magát az ember a jövő század boldogságába. Paradicsomi világ lehet az, melyben mindezek a dolgok megvalósulnak, többek között a zsebben hordható rádió is. Ez már igen, gondoltam elégedetten, miközben a prospektust olvastam, ezért érdemes lesz még száz évig élni. Sajnos, mikor ezt gondoltam, még nem voltam a csodálatos felsorolás végén. Azután következett csak az utolsó tétel: »szédületes gyönyöröket adó ártalmatlan bódítószerek«. Ez megdöbrentett és lehűtött.

Mit jelent ez a találmány, mely az összes többi úgyszólván megkoronázza? Azt jelenti, hogy mindeme boldog lehetőségek elérése után sem fogják magukat jólérezni az emberek. Hiába szűnt meg a fogfájás, hiába lehet olcsó társasutazást rendezni a Holdba, hiába lehet mellényzsebben fogni a rajkózenekar hangversenyét a mesterséges napfényben fürdő kávéházból, - az emberek mégsem fogják magukat jólérezni, még mindig szükségük lesz bódítószerekre, még hozzá olyanokra, melyek nem járnak katzenjammerrel. Úgy látszik nem használ a legsúlyosabb betegségek gyógyítása sem. A mesterséges étel sem használ (ami különben nem is használhat, mert épúgy *áru* lesz, mint most a valódi és époly nehezen lehet majd hozzájutni) és a nők százhusz évig tartó szépsége sem. Úgy látszik, semmiféle találmány nem használ, - mint ahogy eddig nem használt a diftériaszérum, az olcsó utazás Marokkóba, az éjjeliszekeknagyságú rádió és a hangos film. Száz évvel ezelőtt nyilván ilyen lehetőségektől várták az emberiség boldogságát az utópisztikusan gondolkozók. A boldogság sajnálatos módon elmaradt és ma legalább olyan nagy szükségünk van bódítószerekre, mint 1837-ben. Úgy látszik, Frank Thyndall sejti, hogy 2037-ben sem fogják az emberek bódítószer nélkül bírni az életet.

Az »ártalmatlan« bódítószer egyébként lehetetlenség. Minden bódítószer kiragad a valóságból - ha hatása elszállt, visszazuhanunk a valóságba. Ez minden alkalommal friss és tűrhetetlen megrázkódtatást jelent. Minden bódítószernak ártalmas utóhatása van tehát - mindaddig, amíg maga a valóság is ártalmas. Minden bódítószer adagolását fokozni kell - mindaddig, amíg a valóság is fokozódó adagokban nehezedik idegeinkre. Mennél tűrhetlenebb a valóság, annál »szédületesebb gyönyöröket« ad a bódítószer - és annál keservesebb a visszatérés a valóságba. Mindig csodálkozom a dühöngő részegeken; tulajdonképpen akkor kellene dühöngeniök, amikor kijózanodnak és megint szemben állnak a tények világával. Én sohasem ismertem kínosabb percek a kijózanodás perceinél és mindennapjaim legnyomasztóbb pillanatait a reggeli ébredésnél élem át.

Nem, Thyndall tanár úr, nekem beszélhet, én tudom, hogy nincs »ártalmatlan« bódítószer. Nem is lesz addig, amíg a valóság ártalmas marad. Igyekezzenek ártalmatlanná tenni a valóságot, akkor aztán nem lesz szükség semmiféle bódítószere. Hagyjuk a mesterséges gyönyöröket és a mesterséges ételeket. Természetes ételek kellenének hétköznapra és természetes gyönyörök az ünnepekre. De ehhez a célhoz a találmányok önmagukban nem vezetnek el. Mindezek csak eszközök, melyek hozzájárulhatnak az emberiség jólétéhez. Minden azon múlik: ki használja fel őket, kinek az érdekében. E pillanatban a tudomány hiába hozza a legnagyobb vívmányokat - alig használ velük az emberek nagy tömegének. Ez a nagy tömeg

nem is jut hozzájuk; csak a bódítószerekhez jut. Ha a tudomány most tökéletesíteni akarja e bódítószereket, ezzel elismeri egyéb vívmányainak ezidőszerinti meddőségét és szerényen exkuzálja magát egy kis mákonnyal, mely olcsó és nem ráz.

RABELAIS.

Néha még kellemes meglepetések is érik az embert. Például most is: Rabelais megjelent magyarul. Alig négyszáz évvel az eredeti »Gargantua és Pantagruel« után látott napvilágot a nagy mű első kötetének magyar fordítása.

Melegen üdvözljük körünkben Gargantuát, Pantagruel apját és Grandgousier (Nagytorokú) fiát. Örömmel, de kissé aggódva fogadjuk e hatalmas termetű és robbanó humorú vendéget: ki tudja, jól érzi-e magát közöttünk? Nagyigényű fickó, egyenesen a reneszanszból jött közénk. Vajjon elegendőnek találja-e mindenféle fajta étvágyainkat, életerőnket, tudásunkat, a szellem és a test minden területén, józanságunkat és tiszteletlenségünket?

Gargantua és Pantagruel könyve is ama kisszámú és kivételes irodalmi művek közül való, melyekben minden benne van. Egy egész kor, egy egész civilizáció, minden mozgalmával, problémájával, ízével és szagával. Univerzalitásra törekszik, igazi reneszansz-stílusban, mint ahogy univerzális ember volt maga a szerző. Rabelais pap volt ugyan, de ez kevésbé befolyásolta gondolkozását. Mohó szellem volt, gargantuai étvággal megáldva. Minden érdekelte, a teológia, a filozófia, az orvostudomány, a politika épügy, mint a testi élet legapróbb mozzanatai. A közhitben mint »trágár« író él. Annyi bizonyos, hogy nevén nevez sok mindent, nemcsak a gyereket. Ujjongva száguld ki a középkorból, mélyeket lélekzik és gátlástalanul fedezi fel a szellem és a test szabadságát. Óriás-hőse Plátont betéve tudja, a szkolasztikusokat ízekre tépi kritikájával, egyszerre bekap egy fél ökröt és akószámra issza a bort. Viharos és mégis bölcs életélvező, vidáman, prűszkölve ugrik fejest a legújabb felfedezett elembe, a valóságba. Általában mindent felfedez: a humanizmust épügy, mint az emésztő- és kiválasztószerveket. Gargantua kritikai szelleme és veséi versenyműködnek. Semmit sem tisztel és semmit sem szégyel. A maga és fia kalandjai során minden intellektuális és biológiai kérdés felmerül. Egyetlen vezérelvük van: józan ész és egészséges gyomor.

Nem csoda, hogy Rabelais-t sok kellemetlenség érte. Sokan megharagudtak rá, elsősorban a Sorbonne bölcsei és a teológusok. Különböző magas pártfogók mentették meg időnként a nagyobb bajoktól. Tudása és energiája jórészt pártfogók szerzésére és megtartására kellett pazarolnia. Protektorai időnként megijedtek fenyegetésétől, kompromittálónak tartották teleszájú humorát és elejtették. Sokszor került kínos helyzetbe, sokszor kellett megalkudnia, sokszor kellett hangfogóval írnia és nehezen felismerhető jelképekben beszélnie. A legkülönbözőbb szolgálatokat végezte különböző egyházi és világi nagyuraknak és közben üres óráiban zseni volt.

A későbbi felvilágosodás korának minden nagy íróját ő termékenyítette meg, elsősorban Swiftet és Voltairt. Rousseaur is hatottak emelkedetten szabad nevelési elvei és mindent átfogó, életörömös szeretetfilozófiája. A fordító, Kemény Katalin, bevezető tanulmányában meggyőzően mutatja ki e hatásokat. De Rabelais termékenyítő ereje még Anatole France-on is megérzik. És Aldous Huxley dekadens intellektuel-hősei keservesen vágyódnak Gargantua csodálatos alapítványára, a Thelema-kolostor után.

Ebben az intézetben valósulnak meg sűrítve a rabelaisi életelvek. A szabad akarat kolostora ez, ahová csak szép, egészséges és jóindulatú fiúkat és lányokat vesznek fel. Egyetlen alapszabályuk: »Tégy, amit akarsz!« Mert »a szabad embernek, aki tisztességes társaságban nő fel, természetből fogva oly ösztöne és tapintata van, mely mindig az erényes cselekedetre készíti, a bűntől visszatartja, s ez adja meg emberi méltóságát. Azonban ha gonosz erőszak és hatalom letöri és megalázza, akkor ez a nemes hajlam, mely eddig az erényre készítette, most arra indítja, hogy a szolgaság igáját lerázza és széttörje: mert mindig a tiltott dolog után törekszünk s az után vágyakozunk, amit megtagadnak.«

A thelemiták a legszebb filozófiai könyvtárban dolgoznak, vitatkoznak és bölcselkednek; tornásznak, vívnak, lovagolnak; derűsen gondolkoznak és derűsen szeretnek. Ime a nagy rabelaisi vágyálom, az örök emberi vágyálom. Hogyan lehet megközelíteni, erre Rabelais természetesen még nem tehetett gyakorlati javaslatot. Mindenesetre tudta, mit kellene elérnie az emberiségnek és tudta, mi ellenkezik ezzel, az adott pillanatban. Sejtett ezenkívül nagyobb és akkor még ismeretlen összefüggéseket is. A szegény vándor a világ minden nyelvén szólítja meg Pantagruelt az országúton és végül elárulja, hogy a szegény ember a világ minden nyelvén csak egyet mondhat: kenyeret akarok.

Rabelais tehát mindent tudott és még ezenkívül is sejtett egyet-mást. Mindez nem tudta pesszimistává tenni. Hősei egész emberek voltak: minden kétségbevonhatót kétségbevontak, minden megállapíthatót megállapítottak és minden megíthatót megíttak. Őszinte irígységgel dicsérjük emléküket.

TÁVOL-KELET (I.)

A villamoson, a Nyugati és a Rákóczi-út között átlapoztam a »Penang Gazette« legfrissebb számát. A modern technika segítségével köszönhető, hogy alig négy hét alatt ideérkezett a nagy angol gyarmati napilap november 20-i száma. Az ujság Georgetownban, Pulu-Penang hátsóindiai szigeten jelenik meg, melynek 124.000 főnyi lakossága a lexikon közlése szerint »kínaiakból, malájokból, hindukból stb. áll«. Sajnos, a stb.-t nem részletezi a lexikon, melyben egyébként Penang egészen kicsi, mellékes címszó. Általában a stb.-t nem szokás részletezni, pedig engem főképpen az érdekelne, különösen ha lakosokról van szó. Gyakran érzem, hogy a legfontosabb éppen a stb., a besorozhatatlan, az elhanyagolható mennyiség.

Mint az ujság cikkeiből kiderül, jórészt kínaiak élnek Penangban. Az olvasók nagyrésze kínai lehet, a hírlapírók azonban angolok. A fogorvosok között viszont japánok is akadnak. Az első oldalon a címfej mellett a Nagata-fivérek hirdetik fogorvosi szolgálatukat, rendelőjük ott van mindjárt a Leith Streeten. Az első oldal egyébként nemzetközi hírekkel van tele, elsősorban természetesen londoniakkal. A lap belsejében hosszú singaporei tudósítás egy gyilkossági per folytatólagos tárgyalásáról. A másodrendű vádlott, Vincent Banka előadta, hogy a kérdéses napon elsőrendű vádlottal, Sim Keng Toh-val riksán mentek az Amoy-utcába. Az ügy egészen egyszerű rablógyilkosság, de a vádlottak riksán mennek a kérdéses napon. Ennyi az egész különbség egy európai és egy ázsiai gyilkosság között. A következő oldalon helyi törvényszéki riport. Luckham bíró úr (mert a bírák is angolok) tárgyalta egy gyilkossági kísérlet ügyét. Kültelki nyomormilióban, tömeglakáson történt a dráma. Tooi, egy szíami asszony, aki vadházasságban él Ong Ah Jong munkanélküli kínai szakáccsal, egyik ágát albérletbe adta Ching Kee Kuan kínainak. Az ágyrajárónak viszonya volt a szíami asszony leányával, Ai Jahhal, kinek neve olyan, mint egy sóhajtas. Az ágyrajáró lánya is ott lakott a szobában, ő a földön aludt. Egy reggel a vadházastárs bicskával leszúrta az ágyrajárót, ügylátszik csakugyan vad ez a házastárs. A bíró gyanakodva kérdezi a szíami asszonyt: »Nem folytatott szerelmi viszonyt a vádlottal?« Tooi határozottan tagadja ezt. Tanuként kihallgatják dr. Tan Hor Kee kórházi főorvost, aki előadja, hogy a sértetten három szúrt sebet talált, az egyik egy hüvelyk hosszú és két és fél hüvelyk mély volt. Ezenkívül a vádlott a sértett orrán átvágta a porcogós részt. A bíróság a tárgyalást elnapolta. Olyan az egész környezet, mint egy Somerset Maugham-regény couleur localeja. Vagy mint egy izgalmas exotikus film színes világa. De itt csak a tényeket kapjuk, ebben a száraz és szabatos tudósításban. És így olyan az egész, mintha a Szövetség-utcában történt volna és a Rókus orvosa közölné látletét. Sajnos, az ujság nagyon közel hozza a dolgokat és közlőről még Penang is Szövetség-utca. Egyébként november 20-án gyilkos merénylet történt Chemorban: egy fiatalember leszúrta kínai munkaadóját. Valószínűnek tartják, hogy a merénylet nemrég megszökött a Tanjong Rambutan-i elmeógyógyintézetből. Súlyossá teszi az ügyet, hogy a merényletet paranggal követte el. A korareggeli órában előrántotta parangját és hátbaszúrta a kínait. Mi lehet a parang? Nem is sejteni. Körülöttem törődött emberek kapaszkodnak a BSzKRt.-fogantyúukba, idősebbek már és még sohasem láttak parangot. Mérsékelt égöv alatt élünk, parangmentesen: vajjon jobb-e nekünk? Mindenesetre jobb, mint Cheak Geok Swan asszonynak, aki november 16-án Szumátrában elhunyt, 78 éves korában. Talán még a pahongi szultánnál is jobb nekünk, mert, mint a lap társasági rovatvezetője értesül, a szultán még mindig nem heverte ki egy orrműtét következményeit, melyet két hete végeztek rajta. A kedahi rádza viszont már visszatért székhelyére, Alor Star-ba, hosszabb külföldi tartózkodás után. Hazatérése alkalmából háromnapos népiünnepély lesz az Anak Bukit parkban. A kínai polgárság wayang-előadásokat rendez ez alkalomból, a kormány szabadtéri mozielőadásokról gondoskodik, a japánok némafilmeket

mutatnak be, a malájok viszont bangsawan-nal adnak kifejezést örömüknek. Lehet, hogy ez náluk az ökörsütés.

Utazási irodák hirdetnek. »Látogassa meg Sziámot, a napfény és a mosoly országát, ahol az emberek élnek, nevetnek és szeretnek« - mondja sokatigérően a hirdetés. Egyébként is érdemes odautazni, mert közvetlen kocsí van Penang és Bangkok között és az étkezőben kitűnő konyha. Aki pedig mégsem megy Sziámba, hallgassa otthon a rádiót. A penangi stúdióban 8.15-kor Wagner-Liszt-est. Tandjong Priokban reggel 6.20-kor tornával kezdődik a leadás, később hírek, majd jávai hanglemezek. Mozi is van. A Royalban Lugosi Béla filmjét adják: »A suttogó árnyék«. A Windsorban ma utoljára a »Segamoni«, a nagyszerű kantoni dialektusú hangosfilm! Holnap mutatják be a legújabb tamilnyelvű beszélőfilmet, a »Puvalakodi«-t, Santa Devi kisasszonnyal a táncos főszerepben. A Wembley-kabaréban nagyszerű kínai operaszíndarabok, többek között jelenetek a »Hiang Guan Suah Sut Chee Kew Chov« című dalmű második felvonásából. Ugyanitt lép fel Eliss Kraft kisasszony, a »Magyar Táncakadémia« volt tagja. Fiatal honfitársnőnk »keleti és kontinentális« számokkal szerepel és az újság más helyen a fényképét is közli, határozottan csinos.

Hosszú, kiadós irodalomrovatot is találunk a húszoldalas lapban. A kritikus megdicséri Alexej Tolsztoj és Hermynia zur Mühlen új könyveit, de lerántja Joseph Roth »Tarabas« című regényét, mely most jelent meg angolul. Igen, ez már igazán Ázsia. Egészoldalas irodalomrovat hétköznapi napilapokban. Európában ilyesmivel ritkán találkozunk. Hőség van, sárga gyilkosok riksán távoznak a tett színhelyéről, a Nagata-fivérek fájdalom nélkül tömnek a maláj zápfogakat, pálmafák állnak mozdulatlanul a forró tengerparton és közben egy penangi kritikus Aldous Huxley-hatásokat mutat ki fiatal angol regényírók stílusában. Ez szép, megnyugtató és mégis nyugtalanító, mint általában az egész furcsa újság. Megnyugtató, hogy a stílus Penangban is stílus és hogy a tamilok már a saját hangosfilmjüket is hallgathatják. De ugyanez nyugtalanító is. Nyugtalanító, hogy minden mindenütt egyforma, hogy Ai Jah-nak csak a neve olyan, mint egy sóhajlás, de a szerelmi ügye olyan, mint egy budapesti rendőri krónika, hogy Sziámot ugyanolyan idegenvezetők mutogatják a kínaiaknak, mint Raguzát az olaszoknak, hogy Sziám valójában éppoly kevésbé a zavartalan mosoly országa, mint Magyarország, hogy a penangi tőzsdén szilárdabbak a Sungei Tukang gumivállalat részvényei, a Puchong-papírok viszont egy árnyalattal estek, hogy ide sem lehet már kivándorolni, pedig milyen sokszor gondoltam titkos bizakodással, hogy egyszer majd, ha Európa már egészen elviselhetetlen lesz, emigrálok a Távol-Keletre. Mit keresnék odakint ezek után? Hangosfilmben mégis csak jobb a francia, mint a tamil és Eliss Kraft, Kraft Erzsike keleti táncait itthon is láthatom.

TÁVOL-KELET (II.)

Jávai utazásom, azt hiszem, az idén is elmarad. Kár, mert már régen számítok rá és az összeköttetés Budapest és Jáva között kitűnő. Az ember Mátyásföldön beül az amszterdam-jávai repülőgépbe és öt nap múlva Jávában van. Közvetlen kocsi repül, átszállás nincs. Már több ízben elindultam erre az útra, de csak Mátyásföldig jutottam. Odakint kedvező szél volt és a távirász jó légköri viszonyokról kapott jelentést Bagdadból. Valaki elsőrendű szállodát ajánlott Karachiban, ahol szintén megszállunk egy éjszakára. Mások megnyugtattak, hogy a kényszerleszállás nem minden dzsungelben veszélyes. Kisvártatva megjött az ezüstös gép Amszterdamból. Néhány pirospozsgás öregúr szállt ki nyújtózkodva és ásványvizet kért. Elnéztem őket, illő tisztelettel. Mához egy hétre talán már tigrisre vadásznak és este a rádió mellett Szurabájából hallgatnak könnyű zenét. Néhány perc múlva indultak tovább. Mire felocsudtam, már túl voltak Cinkotán is. Később megint kimentem a jávai géphez, de valahogy ismét lemaradtam. Az idén is biztosan így járok. Mindamellett büszke vagyok rá, hogy ilyen közel vagyunk Jávához. Büszke vagyok századunkra, melynek e csoda köszönhető. Százegynéhány évvel ezelőtt Podolinba vitt annyi idő alatt a postakocsi, mint most Jávába a repülőgép - Karachiról nem is szólva. Bagdad pedig csak egy ugrás az Oktogontól. Amíg az »Ezeregy éjszaká«-ból néhány mesét elolvasok Harun-al-Rasidról, azalatt már ott is lehetek a híres kalifa városában és egyszerű turistának öltözve vegyülhetek el a bagdadi kalmárok és szállodaportások tarka seregében. Allah hosszúra növesztette a menetrendet és ez jól van így. Még néhány év és Honoluluba is eljut az ember egy hét alatt. A pesti utazási irodákban maláj és tungúz társalgási nyelvtanokat árulnak majd. A távolságok valóban megszűnnek, sőt már meg is szűntek. Már régóta lehet Budapestről Új-Zélandba telefonálni és az aucklandi terménytőzsde felavató ünnepélyéről néhány óra alatt közvetíti a jólsikerült felvételeket a képrádió. Elég ok, hogy az ember büszke legyen. Nincs ugyan semmi részem e vívmányokban és az aucklandi terménytőzsde sem érdekel, de azért mégis büszke vagyok. A korlátlan lehetőségek korában élek - gondolom elégedetten, mialatt a 6-os villamosra várok a berlinitéri huroknál.

Csak az a kár, hogy ezek a lehetőségek nem egyetemesek. Vannak tárgykörök, melyekre nem terjednek ki. A tempó nem gyorsult meg minden téren. Itt áll mellettem egy férfi, kissé gyűrött kalappal és gyűrött arccal. Mire gondol most, milyen lehet az élete? Nyugodtan repülnék az Indiai-óceán fölött, de ezt az embert nem merném most megszólítani, hogy gondolatai és élete iránt érdeklődjem. És ha mégis megszólítanám, vagy ha valamilyen más módon megismerkednék vele, milyen mérhetetlenül sokáig tartana, míg valami lényegeset megtudnék felőle! Talán évekig tartana, de az is lehet, hogy sohasem tudnék keresztülhatolni élete őserdején. Szemben velem egy nő vár a villamosra. A megismerkedés talán könnyen menne és lehet, hogy más is. De a távolság valószínűleg nem csökkenne közöttünk ilyen hamar. Míg az ezüstös repülőgép hatvanszor teszi meg az utat oda-vissza Budapest és Jáva között - a távolság talán egy lépéssel sem csökkenne köztünk. Hányan élnek együtt, vagy dolgoznak együtt évtizedeken át és mégis messzebb vannak egymástól, mint a Berli-ni-tér egy fejjadász-törzs lakhelyétől. Néha nyári estéken elmegyek kisebb utcák földszinti lakásainak nyitott ablakai mellett. Ingujjas családfőket látok, zongoránál vesződő gyerekeket, fakó nőket fakó pongyolában és kopott cirádájú bútorokat. Megszokott, elcsépelt kép. És mégis úgy érzem ilyenkor, mintha valami ismeretlen tájat pillantanék meg először, valami meglepő és idegen vidéket, melyet sohasem fogok igazán kiismerni. Életformáik, bonyolult rituáléik végső megoldása, tudom, örök titok marad. És bizonyos, hogy ők is így vannak a mellettük lakókkal. Nincs az a technika és világrekord, ami itt meggyorsítaná az iramot. Mert nincs rejtélyesebb lény az »egyszerű« embernél és nincs távolibb, exotikusabb és nyugtalanítóbb vidék a szomszéd lakásnál.

TÁVOL-KELET (III.)

»Nincs más megoldás, a Húsvét-szigetekre kell menekülni« - szokta mondani egy barátom. Újabban gyakran merül fel ez a gondolat, különböző beszélgetésekben. A fehér világ kezd elviselhetetlenné, sőt életveszélyessé válni - körül kellene nézni más tájakon, amíg nem késő. Természetesen senki sem hisz többé a 18. század rousseau-i legendájában a »jóságos vademberek«-ről; jól tudjuk, hogy a vademberek nem is olyan vadak és nem is olyan jóságosak. Mégis gyakran vágyunk a Távol-Keletre, vagy a még távolabbi szigetvilágra. Lehet, hogy ott sem jó, de legalább másképp nem jó, mint itt. Több szabadság, kevesebb megaláztatás, több nyugalom, kevesebb életveszély: így képzeljük el a távoli világot és Gauguinre gondolunk, aki kitűnően érezte magát Tahitiben. Talán ezek az érzések adtak kezembe újabban gyarmati könyveket - nemcsak regényeket, hanem elsősorban dokumentumokat. Reménykedve fogtam hozzájuk, hogy legalább így meneküljek, apró részletekben, naponta egy-két órára. Kár volt a kísérletért. A könyvekből megtudtam, hogy mindaz, amit a trópusi világról hiszünk, éppoly naív, mint Rousseau korának »jóságos vadember«-hite. A modern gyarmati könyvek a borzalmak könyvei.

Utoljára Andrée Viollis »Indochine S. O. S.«-ét olvastam. Nagyon tehetséges és nagyon becsületos francia asszony számol be Ázsia legnagyobb francia gyarmatának, Indokínának életéről. Eddig csak Párizsban találkoztam Indokínával. A gyarmati kiállítás színpadán láttam a kambodzsai táncosnők gyönyörű balettjét. Mme Viollis most elvitt a helyszínre. A könyv anyaga 1931-33-ból való. Mindenekelőtt megtudom belőle, hogy indokínai benszülött csak útlevelemmel mehet át a szomszéd faluba: útleveleket pedig ott sokkal nehezebb beszerezni, mint Európában. De még nehezebb táplálékot beszerezni. A benszülött parasztok tízezrei halnak éhen. Fillérékért kell dolgozniuk, de még ezt sem kapják meg rendesen. Iszonyú adókat fizetnek. Az alkoholfogyasztás kötelező. A kerületi főnökök állapítják meg, hogy egy-egy falunak mennyi alkoholt kell meginnia egy év alatt. Ha valamelyik falu kevesebbet fogyaszt, pénzbírsággal sújtják. Vannak tartományok, melyekben majdnem mindenki vérbajos. Ilyen helyeken 160.000 emberre jut egy orvos. Ha nem takarékoskodik az orvossággal és oltóanyaggal, vége a karrierjének.

Vasúti kocsikban francia káplárok durván letegeznek benszülött bölcsészdoktorokat és szerkesztőket és kidobják őket a fülkájukból. Az indokínai fiatal intellektuelek, akik Párizsból hazajövet otthon is emlegetik a francia demokráciát, azonnal a politikai rendőrségre kerülnek. A vallatásnál a »klasszikus eszközökön« kívül a villanyáram és a hangyaboly is használatos. A nacionalista politikai foglyok büntetésüket kurtavasban töltik. Parasztmozgolóadások esetén az idegenlégióáriusok utasítást kapnak, hogy minden fogolycsapatból csak egyet hagyjanak élve mert a börtönök tele vannak. A legionáriusok ezt a parancsot a következő szerszámokkal hajtják végre: revolver, szurony, olló, ostor, söröspalack, csizmasarok. Az ópium állami monopólium. Az annamita-francia tenniszversenyen az annamita bajnokok rokonait kikergették a tribünökről, mert ott csak fehérek ülhetnek.

Ezt tudtam meg Annamról, mely a világ egyik legszebb földje. Tavaly július 14-én Marseille-ben végignéztam a népfrent felvonulását. Indokínai diákok és munkások is résztvettek benne. Törékeny alakjuk volt és bánatos őz-szemük. Nagy táblákat vittek, melyeken feltűnő betűkkel szerény követelések voltak. A marseillei nép őszintén és lelkesen megéljenezte őket. Ha a népfrent sokáig kormányon marad, bizonyára megváltozik a helyzet Indokínában. Egyelőre még nem jött hír javulásról.

Más gyarmaton sem szebb az élet. Kenyában, Anglia keletafrikai gyarmatán, tavaly azzal vádoltak egy angol nőt, hogy agyonverte egyik alkalmazottját. A kerületi orvosnő szakvéle-

ményében ezt mondta a törvényszék előtt: »Nem hiszem, hogy az illető a pneumatik-belsőrésztől származó ütések következtében halt volna meg. Mi a környéken mindig ezzel verjük a négereinket, de még sohasem történt baj.« Más vidékeken vízilóbőr-korbáccsal verik a benszülötteket és szintén nem történik baj. És ha történik, az se baj. Holland-Indiában ököllel ütnek a gumiültetvények kulijainak szemébe. Madelon Lulofs, a kitűnő hollandi író nő helyszíni regényeiből megtudjuk, hogy minden benszülöttnak mélyen meg kell hajolnia a fehér-lakta házak előtt, a részvénytársaságok épületeit is beleértve. Ha benszülött fehér emberrel jön szembe az utcán, tíz méterrel előtte le kell lépnie a járdáról és csak tíz méterrel utána léphet fel újra. Ha kocsin megy a maláji, le kell ugrania és mellette futnia. A kínai textilgyárakban apró gyermekek dolgoznak Angliából hozott szövőgépekkel, melyek a 19. század közepetájáról maradtak, abból az időből, mikor Angliában még nem volt tilos a gyermekmunka. Közép-Afrikában... de nem akarom folytatni. Csak vérről, éhségről, terrorról és emberirtásról számolnak be a gyarmati útleírások. Ilyen helyekre meneküljünk Európából? Hiszen csupa európai dolog történik ott, ezerszeres intenzitással és cinikus nyíltsággal. A Húsvét-szigetéről eddig nem olvastam. Őszintén szólva nem is tudom merre vannak. Elővehetném a lexikont, de felesleges. Nem vagyok kíváncsi a Húsvét-szigetekre - mindegy, milyen szigeten él az ember. Nincs többé menekülés, helyben kell maradni, itt kell vállalni az életet, vállalni minden veszélyével együtt és átalakításán dolgozni, amíg engedik. »Igazi« Húsvét-szigetek úgy sincsenek többé, a jóságos vademberek világa eltűnt, mindenütt a vad kultúremberek világa áll.

THOMAS MANN FELOLVAS.

Egy tanár leül az előadóasztalhoz és néhány perc múlva varázsló ül a helyén. Thomas Mann felolvassa készülő regényének egyik fejezetét.

Úgy ül a színpadra állított asztalkánál, mint tanár a dobogón. Mozdulatai kimértek, szabatosak, hangja egyenletes, hűvös, majdnem oktató. Ezek az első benyomások. Azután fokról-fokra eltűnik a színpadról az előadó. Egyiptomi palota udvarává alakul át a színpad és benépesül rövidkötényes rabszolgákkal, tevékkel, izmaelitákkal. Pálmák állnak mozdulatlanul a forró déli napsütésben, keleti emberek hangos, izgatottnak tűnő és mégis ráérő, kényelmes zsidongása tölti meg a helyiséget, majd megjelenik Potifár, az ünnepélyes és kövér férfiú, valamint felesége, a »baljóslatú asszony«. A kor és tér, melyben élünk, elvesz és helyét elfoglalja a másik, melyet Thomas Mann varázsol elénk, hűvös, tanáros hangjának rejtélyes, hipnotizáló erejével.

Az ifjú Józsefről olvas fel, akit eladnak Potifárnak. Az alku, a kedélyes és mégis körmönfont beszédek, két törpe testvér (egy izgatott és egy nagyképű) Homéroszba illő veszekedése, a kedves József és a kedvetlen tisztartó rövid elmésség-párbaja most jobban érdekel minden-nél. A probléma, hogy e sokreményű ifjú, a sivatag gyermeke, bekerül-e a civilizációba, ebben a pillanatban erősebben foglalkoztat, mint a mi civilizációnk problémái, melyből talán valamennyien kiesünk hamarosan. Az ideges kis majom, mely az izgatott és okos törpe vállán guggol, most elevenebb ismerősöm, mint az az úr, aki öt perccel ezelőtt az utcán valami nagyon okosat közölt velem. És Du-Du, a másik törpe udvaronc, nagyképű hangjával és háztetőszerűen előreálló felsőajkával? Mintha ő volna az első nagyképű törpe, akit láttam, mintha nála ismertem volna meg a nagyképűséget!

Igen, mégis csak ez a legnagyobb művészet, ez a lenyűgöző erejű láttatás, a reális víziónak ez a félelmes tisztasága az, ami Thomas Mann előtt csak egy-két kiválasztottnak sikerült, köztük Homérosznak és Tolsztojnak. Bevezető szavaiban Thomas Mann szerény öngúnnnyal emlékezett meg a József-regény irónikus szerepéről: megmutatja, hogy történt volna meg egy esemény-sorozat, *ha* valóban megtörtént volna. Ha a József-legenda igaz lett volna, *így* lett volna igaz. Mann a mítoszt, a legendát valósággá emeli, mert tudja, hogy nincs mélyebb, magasztosabb és költőibb a valóságnál. Nincs szebb és átszellemültebb világ a tények világánál; nincs bonyolultabb és színesebb lény egy mindennapi embernél. A legegyszerűbb gyakorlati mozdulat mögött szinte kifürkészhetetlen lelki távlatok nyílnak, melyeknek mélyén valami »végső ok« lappang. Ezeket az emberi »végső okokat« megtalálni - ez az író legizgatóbb feladata. Az irodalom a mítosz ellentéte. A mítosz elrejt, az irodalom megtalál; a mítosz a rejtvény, az irodalom a megfejtés. A mítosz valóságfölöttivé válik a maga leplezéseivel, az irodalom viszont mítoszfölöttivé válik a maga leplezéseivel, melyek visszavezetnek a valósághoz. Igen, ez a legnagyobb mágia, a legnagyobb varázslat: megmutatni, milyenek lehettek volna a legendabeli események, ha valóban megtörténtek volna. És az igazi varázsló-hang ez a kimért, tanáros hang, mely a könnyen elkalandozó szellemet a látszatok köd-vidékéről visszahívja a földre.

Ez jutott eszembe néhány órával az előadás után, amikor még mindig fülemben csengett ez a hang.

És eszembe jut Thomas Mannról még valami, eszembe jut egy szó, melyet mostanában oly gyakran használnak és oly önkényesen: humanizmus. Úgy érzem, sokan élnek ma vissza ezzel a szóval. Mind elvontabban használják, mindjobban szűkítik értelmét, míg végül az vész el belőle, ami kezdettől fogva lényege volt: a homo, az ember. Thomas Mann és még néhány kiváltságos társa sohasem felejtette el és napjainkban különösen szem előtt tartja, hogy a

humanizmus az ember és az emberség szellemének kultusza, nem pedig valami embertől elvonatkoztatott és lepárolt »szellemiségé«. De a mai humanisták nagy része reménytelen szellem-sznob, aki stiláris szempontból nézi a világ fejlődését, aki egy jólsikerült mondatért, egy szépen csengő stróféért bármely reakciós írónak hajlandó megbocsátani. Ezek a humanisták a parancsuralmi rendszereket elsősorban a kétségkívül barbár irodalompolitikáért ítélik el és csak mellékesen a nem kevésbé barbár szociális igazságtalanságokért. Az élet legtöbb kérdésében gyanúsan pártatlanok, döntő és véres problémákat olyan »magas« szempontból néznek, hogy az már frivolitás. Milyen messze van Thomas Mann ezektől az inhumánus humanistáktól, akik oly szívesen hivatkoznak rá! Milyen más értelmet ad a humanizmusnak, milyen őszinte elmélyüléssel és szeretettel hajlik a szó eredeti és egyedüli tartalma, az ember felé. Önként ment száműzetésbe négy esztendővel ezelőtt, pedig könnyen otthon maradhatott volna, háborítatlanul üzve a politikamentes szellemkultuszt. Nem harcos egyéniség és a politika iránt sohasem volt érzéke. Újabb nyilatkozataiban mégis férfias humanizmust követel. Mi más lehet ez, mint harcos, politizáló humanizmus, mely mer visszaütni és tudja, hová kell találnia? Ha a »Varázshegy« csodálatos hőse, a humanista Settembrini ma íródott volna, akkor a démoni Naphtával vívott párbajában bizonyára nem mondana le a fegyverhasználat jogáról.

LEVÉL AZ INTERNÁLÓTÁBORBÓL.

Az alábbi levéltöredék meglehetősen bonyolult módon került hozzám, de ezt most nem érdemes részletezni. Ehelyett inkább néhány jellemző bekezdést közlök a kéziratból.

*

- Mint már említettem, az »Európa«-barakban helyeztek el bennünket. Annakidején egy kínai fogoly, aki látta bevonulásunkat, irígykedve nézett utánunk. »Szerencsénk van, hogy ott kaptak helyet«, mondta sóhajtván. Azt hiszem, túlzott. Helyzetünk nem mondható szerencsésnek. Nem akarom megint részletesen ismertetni »anyagi« természetű panaszainkat, a hajlék, az ellátás, az egészségügyi viszonyok borzalmas hiányosságait, mert ezekről már régebben is beszámoltam. Ezenkívül nem tudom, nem jut-e ez a levél a cenzorok kezébe. Ezért inkább az »erkölcsiek«-ről írok, - már amennyire e kettő élesen elválasztható.

- Higgyétek el, nem az a legnagyobb baj, hogy általában éhezünk, fázunk, betegek vagyunk. Az ember a legnagyobb testi megpróbáltatást is eltűri, ha van valami értelme. Eltűri, ha tudja, hogy ezzel jogot válthat magának a jobb jövőhöz. Eltűri, ha látja, hogy egyelőre ez a szabadság ára. Eltűri esetleg még ilyen kilátások nélkül is, ha tudja, hogy valami nagy és tiszta ügyet szolgál vele, eltűri heroizmusból, vagy, mint Malraux hősei mondják, a »Condition Humaine«-ben, emberi méltóságból. De hol van a mi kínlódásunk tartalma? Ez az élet minden nap újra megaláz - megalázza egykori emberi méltóságunkat és megalázza értelmünket is. A robot, melyet napestig végzünk, teljesen értelmetlen. Egyesek a veteményes kertben dolgoznak, mások a tábor műhelyében készítik a legkülönbözőbb használati tárgyakat. Sokkal többet termelünk, mint amennyit az igazgatóság és az őrszemélyzet fel tud használni és még sokkal többet annál, amit mi kapunk a vezetőség jóvoltából. A hatalmas napi fölösleget esténként nekünk kell megsemmisítenünk a barak előtt, az udvaron. Nagy máglyát rakunk és elégetjük rajta napi munkánk eredményének túlnyomó részét. Másnap azután újra kezdjük a termelést, lázas iramban, megállás nélkül. Időnként azt hisszük, hogy nem is fegyintézetben vagyunk már, hanem tébolydában.

- Ez az értelmetlenség, ez a céltalanság a legtűrhetetlenebb. Már gépek vagyunk - de öntudattal és idegekkel megvert gépek. Sokan mennének már az igazi tébolydába, sokan mondogatják, hogy itt már csak a paralízis segít. Állandóan a legnagyobb erő kifejtést végezzük - semmiért. Maradék energiánk, amit a munka meghagy, parancsolóink jóindulatának megnyerésére, haragjának elhárítására fecseklődik. Igyekszünk jó fiúk lenni; hízelgünk, alakoskodunk, ravaszkodunk. Ha aztán néha sikerül célt érünk, sikerül egy napot megúsznunk pofon és korbácsütés nélkül, akkor elmondhatjuk, hogy ez nem volt elveszett nap.

- Az a legfelháborítóbb, hogy ez a büntetőtábor leplezni igyekszik jellegét. Vasrácsainkat és láncainkat művirágok ékesítik, a korbácsnak tetszetős, divatos nyele van, a falakon szívderítő és erkölcsnemesítő versikék olvashatók. Ha megvernek minket, mindig hozzátesszik, hogy ez a mi javunkat szolgálja. Néha udvariasan felszólítanak minket, hogy válasszunk a fenytékek közül.

- Egyetlen vigaszunk az irodalom és a művészet, amihez néha-néha még hozzájuthatunk. Ezért azonban külön kell fizetni, úgyhogy most már csak egészen kevés fogoly engedheti meg magának ezt a fényűzést. Én még ezek közé tartozom - inkább másról mondom le, amíg még van miről. De egyre kevesebb élvezetem telik benne. André Gide írja valahol, hogy kevésbé örül egy szép képnek, ha tudja, hogy csak kiváltságosak gyönyörködhetnek benne. Én is így állok most már a kultúra örömeivel. És még valami. A legszebb versnek, a legmarkánsabb zenének és a legharmonikusabb szobornak is kínos, keserű mellékíz ad az a tudat, hogy

ebben a táborban csak a pillanatnyi »mámor« a feladata, csak az, hogy rövid időre elfeledtesse velünk szörnyű életünket. Már-már arra gyanakszunk, hogy a művészek, akik alkották őket, maguk is érezték ezt. Talán csak azért alkottak szépet, hogy elrejtse, eltagadjanak maguk elől valami feneketlen ürességet. Talán úgy alkottak, ahogy a kisgyerek dúdol, mikor fél a sötétben.

- Idegeink kezdik felmondani a szolgálatot. Ingerültek vagyunk, egyre gyakrabban »esünk ki« szerepünkől, egyre gyakrabban szorul ökölbe a kezünk. Minden változást szívesen vennénk, már azt se bánnánk, ha valami földrengés fejünkre döntené az egész tábor.

*

A fenti levélrészletek hangja kissé patétikus, de ez, az író helyzetét tekintve, azt hiszem, megbocsátható. A levél keletkezésének helyét és idejét, sajnos, nem sikerült megállapítanom.

IZGALMAS OLVASMÁNY.

Ha izgalmas olvasmányra van szükségem, nem nyúlok a detektívregények után. Régen rájöttem már, hogy a dokumentum-gyűjteményekben, az adattárakban rejlik a legtöbb igazi, őszinte izgalom. Mit tud Edgar Wallace egy statisztikai közlönyhöz képest? Minden izgalom alapfeltétele, hogy a hősök érdekeljenek. Ha nem érdekelnek, ha emberileg nem állanak hozzám közel, nem tudok »drukkolni« sorsukért. Edgar Wallace bankrablóíért és titkosrendőreiért, sajnos, nem tudom visszafojtani a lélekzetemet. Szép, egyenletesen lélekzem, mi alatt Mulholland sötét célú sétára indul a kihalt folyosón, ahol ijesztően visszhangzik minden lépés. Ezzel szemben a statisztikai füzetek lázba hoznak. Ezekben még olyan jelentéktelen »színes« részletek is izgatnak, mint például a Magyarországon élő templomszolgák és egyházfiak száma. Amikor pedig a statisztika komolyra fordul, valóban elszorul a lélekzetem. Ha a magyar gyermekek halandóságáról, vagy a külváros és falu tuberkulózis-viszonyairól olvasok, sokáig nem tudok elaludni. Igen, ez az igazi rémregény, vérrel, tömeghalállal; ez az igazi bűnügy, az igazi alvilág.

Lenyűgöző olvasmány az a könyv is, melyet Matolcsy Mátyás és dr. Varga István írt. Címe: »Magyarország nemzeti jövedelme«. Megtudjuk belőle, hogyan fejlődött a lakosság jövedelme az utolsó tizenkét év alatt, mennyi jutott a nemzeti jövedelemből a mezőgazdaságra, az iparra és más ágakra. Megtudjuk például, hogy a textilipar indexe 1924-ben 86.4 volt, 1934-ben 127.7. Azóta valószínűleg még emelkedett ez az indexszám. Olvasás közben kinézek az ablakon. Emberek mennek az utcán: kinnal vonszolják magukat. Tudnak ezek az emberek a textilindex örvendetes emelkedéséről? Ruhájuk, fehérneműjük, harisnyájuk is olyan mértékben szaporodott, mint ahogy az indexszám emelkedett? Szeretnék lerohanni az utcára, hogy kikérdezzem őket. Izgatott vagyok, e kérdés jobban előveszi idegeimet, mint Mulholland ujjlenyomatai. Tovább lapozok. A megélhetésre fordított összegek kimutatása következik. Az ország lakossága 4724 millió pengőt fordított »megélhetésre« 1924-25-ben, tíz évvel később pedig már csak 3462 milliót. Igaz, hogy ezalatt az árak is estek, a megélhetés olcsóbb lett. De a fogyasztás ezalatt a tíz év alatt körülbelül 13 százalékkal mindenestre csökkent. Ez csak képlet, de mi minden van mögötte. A mai magyar kisgyerek 13 százalékkal kevesebb tejet iszik, mint a tíz évvel ezelőtti, apja 13 százalékkal kevesebb húst és főzeléket eszik, ugyanennyivel kevesebb ruhát, orvosságot és könyvet vesz. És ez még csak az átlag: van, akinek az élete sokkal több százalékkal lett silányabb. Hová lett a különbözet, ki tud róla, ki a tettes, ki tud alibit igazolni? Ezt nyomozza ki Mr. Jenkins, ha tudja!

Mindennél izgalmasabb azonban az a kis füzet, mely Matolcsy munkájának függeléke. Ez a füzet a nemzeti jövedelem megoszlásáról szól. Az egyéni jövedelmek összege 1930-31-ben 4636 millió pengő volt. Szép összeg, mindenki büszke lehet, hogy része van benne, még az a mezítlábas fiú is, aki a rakodóparton ül és a kopott ruhájú öregember is, a leépített magántisztviselő. Bármilyen szegénynek látszanak is, valami részük nekik is van a nemzeti jövedelemből. Épúgy, mint a földmunkásoknak, a »summásoknak«, akik már egy hete aratnak. Hogy mennyi részük van benne, az kiderül. Egy mezőgazdasági munkás évi átlagjövedelme például 183 pengő és negyven fillér. Ha figyelembe vesszük, hogy egy mezőgazdasági munkás jövedelméből 2-3 munkaképtelen családtag is részesedik, akkor Matolcsy tudományos összeállítása igazolja Veres Péter gyakorlati számításának eredményét: fejenként és naponként 17-20 fillér »jövedelmet«. A gazdasági cselédnek valamivel »jobban« megy dolga: 205 pengő 30 fillért keres egy évben. A 10 holdnál kisebb föld birtokosa évi 25 pengővel keres többet, mint a cseléd. A bányamunkás évi átlagjövedelme 442 pengő 50 fillér. Ezért tölti életét a föld alatt, veszélyek között, ezért pácolja tüdejét feketére a szénpor. És még ő a legszebben kereső munkás. Egyéb munkások évi átlagjövedelme 396 pengő és 70 fillér. Összegezőként álljon itt

Matolcsy Mátyás egy mondata: »Magyarország lakossága 80%-ának fejenkénti jövedelme átlagosan 288.8 pengőt tett ki 1930-31-ben és az egyéni jövedelmek összegéből számára összesen csak 44% jutott. A lakosság 20%-ának átlagos jövedelme tehát kereken ötször akkora volt, mint a 80%-ot kitevő óriási többségnek.« És végül egy megállapítás, mely az előbbit kiegészíti: a lakosság 6.0%-ának az egyéni jövedelmek összegéből 20% jutott.

Hátborzongató ez a két füzet, nem lehet letenni. Csak az a kár, hogy az izgalmas történet vége nincs benne: a »boldog befejezés«, az erény diadala még késik.

TÁVOLBALÁTÁS.

Hála Istennek, a távolbalátás már erősen tökéletesült. Nemrég adták le Londonban az első televíziós színdarabot. A színészek játékát először filmre vették fel, azután a hangosfilmet a stúdióból leadták. A televíziós készülékek tulajdonosai lakásukban nézték és hallgatták végig a stúdióban pergő filmet. A darabnak »Két csokor« volt a címe és, a bírálatok szerint, kedves, derűs hangulatával rendkívül alkalmas a televízióra. A főszereplők végül egymáséi lesznek és ez a Baird-féle és a Marconi-féle vevőkészülékek segítségével egyaránt jól fogható. Sem Baird, sem Marconi nem dolgozott tehát hiába. Kisebb optikai zavarok és homályosságok előfordulnak még ugyan, de a tudomány ezeket most már hamarosan kiküszöböli, úgyhogy a tóparti nagy jelenetet, valamint a befejező csókot még az óceánjárók fedélzetén is zavartalanul élvezheti a közönség.

Nincs messze az idő, írja egy lelkes londoni szakember, amikor az ember csak megnyom egy gombot az íróasztala mellett és végignézheti a világ bármelyik színházának vagy mozijának előadását. Talán még egy-két év és a távolbalátó készülék époly általános berendezési tárgy lesz, mint a rádió. Azt hiszem, igaza van. Ha meggondoljuk, hogy milyen »gyerekcipőben« járt a rádió még tíz-tizenkét évvel ezelőtt és hol tart ma, akkor a televízió tekintetében is el kell készülnünk a legrohamosabb fejlődésre.

Reménytelen ostobaság ez ellen az újabb fejlődés ellen védekezni, vagy akár csak tiltakozni. Be kell látni, hogy nincs előle menekvés, mint ahogy nem volt a rádió elől sem. Jöjjön, aminek jönnie kell, jöjjön a távolbahallással egybekötött távolbalátás. Jöjjön a »Két csokor«, jöjjön a »Három testőr« (talán be lehet csempészni köztük néha-néha a »Három kis malac«-ot is). Jöjjön Csiperke Tóni rajkózenekara az előkelő kávéházból - hadd lássuk végre Marconi és Baird jóvoltából. Jöjjön szobánkba az éter szárnyán a königswusterhauseni magántanár, aki a sör kultúrtörténetéről olvas fel - hadd lássuk egészen tisztán zsebkendője csücskét, amint kabátja zsebéből kikandikál. Jöjjön az operettújdontság Luxemburgból - úgyis oly ritkán láthatunk luxemburgi naívát szemtől-szembe. És jöjjenek az összes államférfiak, népesítsék be szerény lakunkat, tiszteljék meg díszszemléikkel, hajtóvadászataikkal, vacsoráikkal és okmányaláírásaikkal. Ne csak a hangjukat halljuk - lássuk is őket, szemléljük tátongó szájukat, vagy finom mosolyukat, fenyegető öklüket, vagy megnyugtató tenyerüket. Jöjjenek csak házhoz a modern tudomány és technika segítségével - itt legalább egy gombnyomással eltüntethetjük őket. Jöjjenek az összes repülőterek, az összes hadgyakorlati terepek, az összes páncélos cirkálók minden tájszépségükkel. Jöjjön minden, aminek jönnie kell - az érzelmes színdarabok, a rommá bombázott városok, a száguldó olimpikonok, a meglincselt négerek, a könnyeik között mosolygó filmsztárok és a mások könnyei között mosolygó főparancsnokok. Csak hadd jöjjenek, ha már itt vannak, és ha már Marconi és Baird feltalálták a távolbalátást. Beletörődünk mindenbe és várjuk a további találmányokat. Várjuk a szagosfilmet, melyről már kezd szó esni és a távolbaszaglást, mely szintén csak idő kérdése. Mindenre elkészültünk már - hajlandók vagyunk rövidhullámon szagolni Marlene Dietrich parfümjét és Franco puskaporát. Csak játsszanak, énekeljenek, táncoljanak, alapítsanak, nyissanak meg, szabadítsanak fel és löjjenek szitává reggeltől estig és estétől reggelig, itt a szemünk, fülünk és orrunk előtt. Mi türelmesen ülünk kényelmes karosszékünkben és védtelenül élvezzük mindazt, amivel a technikai haladás pazar bőségben elárasztja szerény otthonunkat. Csak tessék, uraim és hölgyeim, lakásunk az önöké, csak tessék zavartalanul működni, mi majd szépen hallgatunk, nézünk és szagolunk, hiszen azért vagyunk itt. Igérjük, hogy megadóan fogjuk figyelni nagyszerű alakításukat és szükség esetén tapsolunk is, ha valamilyen ötletes eljárás segítségével ezt eljuttatjuk önökhöz. Megteszünk tehát minden tőlünk telhetőt, de közben kitartóan várjuk, hogy Marconi és Baird egyszer talán mégis meggondolja magát és végre feltalálja a

rádió és a távolbalátás fordítottját - valami elmés eljárást, amelynek segítségével mindazt, ami körülöttünk történik, olyan távolságba repítse tőlünk az éter, hogy semmi körülmények között ne láthassuk, hallhassuk és szagolhassuk.

HASZNÁLT FÖLDGÖMB

Kicsomagoltam a földgömböt, melyet kéz alatt vettem, jutányos áron. Régi vágyam teljesült ezzel, örömmel forgatom a glóbuszt acéltengelye körül. Kissé kopott már helyenként, de azért még elég jó karban van, akárcsak az eredeti. Európa a legmegviseltebb része; úgylátszik, ezt nagyon sokan használták. Különben is nyugtalanítóan hat: kicsiny, zsúfolt és centiméterenként új színek uralkodnak rajta. Nem szeretem ezeket a színeket, rikítóak, valósággal ütik egymást. Gyorsan elfordítom Európát.

Afrika nagyon csinos, kitűnően mutat a déli féltekén. Alakja kissé telt, de nem idomtalan. Déli csücskén szerényen húzódik meg a Jóreménység foka. Azon a helyen, mint Vernétől tudjuk (számomra mindig csak Verne Gyula marad, sohasem lesz Zsül Vern), állandóak a heves viharok és a jó reménység, melyet a fok neve hirdet, egyáltalában nem jogosult. Keleten impozánsan tűnik fel Abesszínia: vastag kék határvonalak jelzik többezeréves függetlenségét. Ide most be kellene írni valamit, gondolom tanárosan, ha a használt földgömb haladna a korrál. Aztán mégsem írok rá semmit. Annyi bejegyzés kellene mindenütt, miért tegyem tönkre, hiszen csak most szereztem. Lassan forgatom, szeretettel vizsgálom Afrikát. Azt hiszem, egészen kisgyermekkorom óta vágyódom Afrikába. Régi elképzelésem, hogy Afrikában nagyon meleg van és azért ott mindent szabad. A golyák, amelyek kettős életet élnek, télen lemennek Afrikába és itthon sohasem számolnak be exotikus élményeikről. Az elterjedt mese szerint ott szerzik be a gyerekeket. Ez mindenesetre Afrika mellett szól. Más, komolyabb történetek szerint Afrikában a fehérek verik, éheztetik és gyilkolják a négereket. Már csak azért is le kellene mennem: oda mennék felháborodni, mert ott állítólag még szabad. Legalább is nekem. A középeurópainak Afrikában szabad felháborodnia, az amerikaiak Közép-Európában, a déleuropainak Amerikában. Ezt ügyesen elrendezték a földgömbgyárban.

Megbillentem a kissé félrecsapott tengelyű gömböt és áttérek Amerikára. Az Egyesült Államok szép halványsárgán terül el a kontinens legjobb részén. Telenyomtatták az egészet: csupa helységnév, egymás hegyén-hátán. Ilyen zsúfolt nyilván a valóságban is, gyárakkal, bányákkal, vasúttal. Mindamellettt kellemes hely lehet, sok jót is hallottam róla, barátaim dicsérik. Valahol a nyugati szélén felfedeztem Hollywoodot, melytől szívből irtózom és mely nélkül, azt hiszem, már nem tudnék élni. A másik szélén Newyork szívében nyüzsg a Wall Street és benne John Pierpont Morgan. Ettől is irtózom, de enélkül még tudnék élni. Jó még Charlie Chaplin, John dos Passos, Sinclair Lewis, a három kis malac és - remélhetőleg - Roosevel.

Amerika, mint tudjuk, egy ponton majdnem összeér Ázsiával. Ázsia nyugati partvidékén szerényen lapul a kontinenshez egy ártatlannak látszó szigetcsoporthoz, Japán. Az ember nem is hinné! Kína tömör, nyugodt hatalmas terület. Ide kellene talán a legtöbb bejegyzés. Ide is régóta vágyom, rejtelmes és leküzdhetetlen rokonszenvvel. Mindent fontosnak tartok, ami ott történik, minden festményt, minden verset, és minden puskalövést. Ami ott történik, az emberiség számára történik, melynek Kína még nem mutatta meg minden ajándékát és minden erejét. Az a gyanúm, hogy egyszer, egy óvatlan percemben elkezdek kínaiul tanulni, mint Kosztolányi híres novellahőse.

India vörös keretben pompázik, mint általában az angol birtokok. Hogy miért éppen az angol gyarmatok vörösek, azt nem értem: titokzatos régi térképkonvenció ez. Ausztrália is vörös, a mintaföldrész, ahol kicsi a lakosság és nagy a konjunktúra és ahol Egon Erwin Kisch nem engedték partraszállni. Ausztrália nem érdekel, annál inkább a közeli polinéziai szigetek. Izgatnak a középpolinéziai Sporádok és sokáig vizsgálom a szabad szemmel alig látható Ellice-szigeteket. Köztük van Nukulailai is, melybe egy pillanat alatt beleszerettem. Elhítem

magammal, hogy ha egyszer eljutnék Nukulailaiba, minden rendbejönne. De olyan messze van, hogy talán nincs is. Ahogyan a távolság növekszik, úgy csökken a realitás. Ezen a földgömbön minden közel van, de ismertem egy dunántúli parasztot, aki még sohasem volt Budapesten és Veszprémben is csak egyszer járt. Az a pár milliméter Budapest és Nemesbükk között (mely a földgömbön persze nem is szerepel) nagyon sokat jelenthet.

Szép, párhuzamos görbéken hullámzanak a földgömbön a különböző áramlatok. Feltűnik erőteljes kanyargásával az észak-ekvatoriális áramlat. Azt mondják, alattomos és baljóslatú. Nem félek tőle, ismerem veszedelmesebb áramlatokat is. Különben is: ma mindenütt egyformán veszélyes. A földgömb a kis asztalon símán forog acéltengelye körül, zavaros Európájával és ütődött sarkvidékeivel. Ha sokáig forgatom, minden pontja gyanússá válik. Nyugtalanul kopogtatom: mi lehet belül? Mindegy, itt van és rajta kívül nincs más, a Mars és a Jupiter nem számít. Itt van, kissé kopottan és gyanúsan, én már így vettem, mások sokáig használták előttem. De esküszöm, egyszer még renováltatom, ha addig élek is!

WILDE PEREI.

Lord Darling halála alkalmából bajos volna felújítani a régi, sok személyre alkalmazott mondást: ki emlékszik Wilde bírójának nevére, mikor Wilde neve már régen halhatatlan? Sajnos, ebben az esetben más a helyzet. Lord Darlingot, aki negyven évvel ezelőtt Oscar Wildet börtönbe küldte és most nyolcvanegynéhányéves korában meghalt, a mai angol nagyközönség jobban ismeri, mint Wildet. A »Gránátalmaház« és a »Readingi fegyház balladája« költőjét az angolok nem olvassák, Lord Darling ítéletei viszont nagy feltűnést keltettek és sok helyet foglaltak el a bulvárlapokban, amíg csak nyugalomba nem vonult. Az angol átlagolvasó általában jobban ismeri a bírakat, mint az írókat. A napilapokban hatalmas szerepük van a törvényszéki tárgyalásoknak. Az élet sötét, rejtelmes és nyugtalanító hátterét az angolok a törvényszéki tudósításokból ismerik meg és nem a modern regényekből. Már csak azért is jobban szeretik ezt a forrást, mert a regényírók többnyire gyanúsán elnézőek e sötét dolgokkal szemben, míg a bírák tömör, spártai szellemű mondatokban bélyegzik meg a tisztességtelen és rendetlen jelenséget. Mr. Justice Ivory, Anglia legszigorúbb bírása példátlanul népszerű volt és halála alkalmával még egyes elítéltek is elismeréssel nyilatkoztak róla. Feltehető tehát, hogy Wilde egykori bíróját, a minap elhunyt Lord Darlingot is nagyon szerették a nyárspolgárok milliói, mindenesetre jobban, mint Wildet. Csak a radikális »Manchester Guardian« írta meg tapintatosan a nekrológban, hogy Darling rossz ember volt és amellett még a joghoz sem értett. Még azt is felhozta ellene, hogy az angol jogszolgáltatásban egyedülálló módon, a tárgyalásokon nem titkolta politikai érzelmeit és a más elveket valló vádlottakat megengedhetetlen hangon lekéztette és vitába szállt velük.

Szegény Wildenek nem lehetett könnyű dolga ezzel a bíróval. A per elvi jelentőségű volt: a viktoriánus brit erkölcs tört palcát a századvégi, kissé nyegle »művészi szabadság« felett. Wildenek börtönbe kellett mennie, nem is annyira szekszuális eltévelyedése, mint inkább írói elgondolásai miatt. Kicsit korán kezdte hirdetni Angliában a »mindent szabad« elvét. Hiszen csak három évtizeddel később jött D. H. Lawrence, mint Szerb Antal megjegyzi, az első angol író, aki felfedezte magáról, hogy férfi. Még az ő könyvét is elkobozták az angol hatóságok, éppúgy, mint James Joyce híres »Ulysses«-ét, mely csaknem tudományos élethűséggel sorolja fel, hogy egy felnőtt embernek a nap folyamán mi minden jut eszébe az uccán és lakása különböző helyiségeiben. Wildenek el kellett buknia a polgári erkölcsöt képviselő Lord Darlinggal szemben. A szigorú bírónak mindenesetre van egy irodalmi érdeme: neki köszönhető a »Readingi fegyház balladája«, Wilde legszebb és legőszintébb írása, mely sohasem született volna meg a börtön nélkül.

Azt hiszem, Lord Darlingnál is keményebben bánt el Wilde-del az utókor - nemcsak az angol nyárspolgári, hanem az európai felvilágosult utókor is. Wildet többé-kevésbé elfelejtették és alig olvassák. Csak a középeurópai kezdő angoltanulók olvasgatják a »Boldog herceg«-et a Plate-féle nyelvtankönyv első kötete után. Kortársai legalább felháborodtak a »Dorian Gray« íróján és ezzel eleget tettek kívánságának. Az utókor viszont kézlegyintéssel tér napirendre Wilde keresett és kissé piperkőc romlottságkultusza fölött. Cinizmus, melynek egyidőben csodájára jártak, ma már unalmasan hat. Maró fölény, hűvös szkepszis és szellemes kegyetlenség ma csak Aldous Huxleynél valódi, aki mélyebb, igazabb, gazdagabb skálájú és amellett mulatságosabb, mint Wilde. De az utókor ítélete ennek ellenére is igazságtalan. Minden művészeti vád, amit Wilde ellen felhoznak, igaz - és mégis nagy író volt. Babits Mihály irodalomtörténetében kitűnően mutatja ki, hogy legtöbb művét más írók műveiből merítette. Meséinek forrása Andersen, a »Dorian Gray« Balzac »Szamárbőr«-ének visszhangja, a »Salome« Flaubert »Herodiás«-át dramatizálja és tanulmányainak, verseinek jórésze sem egészen eredeti. Babits mégis sokra becsüli - és méltán. Utánzó hajlamai, stiláris különkö-

dései ellenére is van benne valami eredeti, valami lenyűgöző. Nem tudnám megmondani, mi ez. Az írói egyéniség titka kifürkészhetetlen. Ez az író ötleteket plagizált finoman, »átköltött«, gyakran beszélt modorosán és mesterkéltén - és mégis, minden írásából szuggesztív vonzással sugárzik ki a személyisége. Milyen erős lehet ez a személyiség, ha ennyi mesterséges szigetelőanyagon is áttör! Ezt a feltevést igazolta azután utolsó műve, a fegyházballada. Itt nem finomkodott többé; a dandy-modornak vége szakadt. Itt kiderült, mi van a pózok és a kölcsönvett nyegleség mögött. A »dekadens« művész jelmezéből kibújt az érző, szenvedő, szüksézáván őszinte ember. Kiderült, hogy Wilde keresetlenül is tud írni - egyszerűen és monumentálisan. A megvert, megalázott emberek kínjáról, a börtön nyomorúságáról, a halálraítélt agóniájáról, az igazságszolgáltatás erkölcsi csődjéről olyan bensőséges népdal-egyszerűséggel írt, ahogy csak az egészen nagy költők tudnak. Életét tönkretette Lord Darling korlátolt ítélete, de ebben a szomorú bukásban megnőtt és megnemesedett írói személyisége. Az utókor esztétikai ítéletével szemben illő volna már a perújítás. Wildet újra fel kellene fedezni, éppúgy mint sok más, igazságtalanul »elavult«-nak ítélt író, köztük Anatole France-ot, Zolát, Ibsent és idehaza Eötvös Józsefet, akit ma csak diákok olvasnak, akiről az irodalomtörténet megállapítja, hogy »kezdetleges« művész és kinek Dózsa-regénye remekmű. Az utókor, melytől az írók oly sokat szoktak remélni, meglepően értetlen néha. Ugyáltszik, csak az egészen késői utókor igazságos. Az emberek az apákkal szemben szigorúak és csak nagyapák iránt elnézőek.

HALÁLRAITÉLTEK.

Döbbsenten veszek újra meg újra a kezembe egy verskötetet. Címe: »Járkálj csak, halálraítélt«, szerzője Radnóti Miklós. Nem tudok szabadulni ettől a verskötettől, - de nem esztétikai okokból, vagy legalábbis nemcsak ilyenekből. Ez a könyv többet ad nekem az irodalmi örömnél, - talán nem is örömet, hanem valami nyugtalan, bonyolult érzést, amiben öröm is van, de egyben kín is. Az a kínos érzés, amit akkor érez az ember, amikor valakitől nyíltan meghallja a *saját* titkos érzéseit és gondolatait. Én nem mertem határozottan bevallani magamnak, - ő világosan és kegyetlenül kimondja. Reméltem, hogy talán nem is igaz, talán csak képzelődtem, egyre sokasodó lelki vereségeim hatása alatt: most aztán jött ez a verskötet és kertelés nélkül megállapította a diagnózist. Igen, mondta, valamennyien halálraítélték vagyunk. Az ítéletet már régen kihirdették, jogerős, csak még a végrehajtás időpontja bizonytalan. Mit tehetünk addig? »Járkálj csak, halálraítélt.« Más költő is írt már a halálról, mindegyik írt róla, Schopenhauer szerint a halál nagy »műzsavezető«. De rendszerint akkor írtak róla, ha vágyódtak utána. A magyar költészetben például a középkori »Halál himnuszá«-tól Adyig hol hangosan, hol fojtottan végigvonul a halálvágy. Végre is mindnyájunk öntudata mélyén ott lappang egész szerényen és rendszerint észrevétlenül a megsemmisülés vágya. De most nem erről van szó. Mi, akik ma élünk és gondolkozunk, nemcsak ritka, ködös-romantikus pillanatainkban gondolunk a halálra. Sokkal gyakrabban és akkor a legerősebben, amikor éppen a legjobban érezzük magunkat. Ezt árulják el Radnóti Miklós versei. Igazán nem bánatra hajló költő. Lázadó temperamentum, szereti az életet. Izét megtalálja még a proletárok eledelében is, ódát ír nyári táplálékukról, a szilváról és a dinnyéről. »Ó ének, dicsérjen két gyümölcs, olcsó vacsorák dísz, kilós eledel.« Imádja a megfogható valóságot, a természetet, boldoggá tudja tenni nemcsak a szerelem, hanem egy tavaszi pocsolya a mezőn, mókus futása a nyári erdőben, vagy a »tücsökugrás kicsi zaja.« Kevés egészségesebb költőt ismerek ma, - mégis mindig eszébe jut a halál. A legváratlanabb helyzetek emlékeztetik rá.

Ó, ez a kert is aludni s halni készül,

gyümölcsöt rak a súlyos ősz elé.

Sötétedik. Halálos kört röpül

Köröttem egy elkésett szőke méh.

S fiatal férfi te! rád milyen halál vár?

Bogárnyi zajjal száll golyó feléd,

vagy hangos bomba túr a földbe és

megtépett hússal hullsz majd szerteszét?

Igy ír egy kertben, melyben boldog perceket töltött. Így ír, mikor napjai eredményét méri le, mikor egy táj szépségét élvezi, mikor szeret. Bármilyen történet, a halálmotívum mindig visszatér. Semmiesetre sem mint vágy, nem is mint szorongás, hanem mint kemény, szinte tárgyilagosságot bizonyosság. Mondom, ezt érzem magam is, régóta, csak nem mertem kimondani, reméltem, talán a letagadás segít. És ezt érzik, azt hiszem, nagyon sokan a mi nemzedékünk közül. Éljük az életet ahogy lehet, munkába, gondolatokba, érzésekbe fogunk: és közben tudjuk, hogy mindez csak ideiglenes, talán már holnap, de legkésőbb holnapután jön valami »bogárnyi zajjal« és kérlelhetetlen biztonsággal. Gyakran jut eszünkbe a »Halál himnuszá«: »Elmegyek meghalni, mert a halál bizony, de a halálnak órájánál semmi bizonytalanabb.« Ez az érzés, melyet nagyon sokan rejtegetünk és melyet Radnóti most nyilvánosságra hozott, távol van az érzelgős, kispolgári pacifizmustól. Nem halálfélelem: egyszerűen csak *haláltudat*. A halált tudomásul vesszük, beiktatjuk napi életünkbe, számolunk vele és ha bekövetkezik, nem fogunk meglepődni. Ezek a versek minden nyavalygás és ellágyulás nélkül szólnak róla,

csaknem szigorú hangon állapítják meg. Halálraítéltek bennünket, egyelőre haladékat kapunk, addig mindenesetre élünk, ahogy tudunk, sőt néha még a jövőre is gondolunk, amely nyilván nem lesz a miénk, de kétségtelenül eljön: »mert fagy készül itt, utána hull a hó majd«, de aztán »egy hajnalon az új fű kidugja törét«. Addig pedig járáljunk csak, amíg lehet. Tudjuk, hogy nem sokáig lehet, de ez nem kedvetleníthet el, nem mondhatjuk, hogy nem érdemes. Mennél rövidebb ideig lehet, annál inkább érdemes.

*... tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.
S oly keményen is, mint a sok
sebtől vérző nagy farkasok.*

Hát igen: tisztán, vagy kevésbé tisztán, keményen vagy kevésbé keményen, de nagyjából mindenesetre így.

KÉT GENGSZTER.

Mindkét gengszter a Dunaparton tartózkodik: az egyik a híres szállodában*, a másik az Ujlipótváros rakpartján. Mindkettő negyven év körüli. Az egyik férfi, a másik nő. A férfi nemrég jött Amerikából, a nő mindennap bejön Angyalföldről. Az egyik szeszt csempészt az Egyesült Államokban, a másik virágot csempészik a pesti utcán. Alexander Sycowsky - így hívják a férfit, - azért hagyta el működése színterét, mert 82 millió dollár adóhátralékkal vádolják. »Nem hiszem, hogy ennyi lenne. Körülbelül 50 millió lehet« - mondja a rendes kereskedő gondosságával, aki nem mond határozott összeget, míg fel nem lapozta könyveit. A nő, kinek nevét nem tudom, szintén hátralékban van. »Még négy napot kell leülnöm« - mondta, mikor nyilatkozatot kértem tőle. - »Négyet már ültem a múlt hónapban. Mindig egy napra ítélnék, ha elfognak virágárusításért.« Sycowsky bandája jólöltözött, elszánt állkapcsú fiatalemberekből állt, akik az ügyfelekkel tárgyaltak és a konkurens ügynököket, valamint a rend őreit lehetőleg hasbalótták. Az ismeretlen nő bandája csak két fiatalemberről áll: az egyik nyolcéves, a másik hét. Hanyagul öltözködnek, állkapcsuk törékenynek látszik, és az ügyfelekkel szerényen tárgyalnak. »Szép szalmavirágot tessék« - mondják vékony, éneklő hangon. Néha semmit sem mondanak, csak nyújtogatják a szalmavirágot, melynek húsz fillér az ára, de a késő esti órákban már tízért is kapható. Sycowsky amerikai gengszter ugyan, de lengyel születésű és nicaraguai állampolgár. Az ismeretlen nő és két gyermeke ezzel szemben színmagyarok és állampolgárságuk sem vitás. Tagjai a magyar közösségnek; a magyarság külföldi nagy pártfogói őket is felkarolják. Mégis mindig baj van velük. Mint a szerencsétlen Sycowsky, ők is folyton változtatják a helyüket. A volt csempész országot keres, ahol nyugodtan elköltheti a pénzét, a magyar virágcsempész utcasarkot keres, ahol nyugodtan megkeresheti a pénzét. Mindkettőjük törekvése reménytelen. »Nem félek senkitől, történhet velem bármi. Az érdemjegyeimet itt hordom testemben rengeteg revolvergolyó van benne« - mondja Sycowsky. »Mit csináljak, leülöm. Élni csak kell« - mondja az ismeretlen nő, aki érdemjegyeit ugyancsak a testében hordja: rengeteg tuberkulózis-bacillus van benne. Mindketten elszántak a maguk módján. Mindketten a szerény néposztályból származnak. Az egyik mégis sokkal többre vitte, mint a másik. Ez valószínűleg élelmesség és szerencse dolga. Azután meg ne felejtjük el, hogy Amerika a nagy lehetőségek hazája. Különben is: a törvényen kívül ugyanolyanok a gazdasági erők, és ugyanolyan az osztálytagozódás, mint a törvényen belül. A törvényen kívül is vannak milliomosok, szerény szorgalmas kispolgárok és prolik. Végeredményben csak árnyalatokon múlik, hogy az emberek a törvény melyik oldalára kerülnek. Csak véletlen, hogy Sycowsky és az ismeretlen nő ma nem a törvény keretében élnek. Ha Sycowsky tizenöt évvel ezelőtt sör helyett mérges gázzal kezd foglalkozni, ha az ismeretlen nő tizenöt évvel ezelőtt kiváltja az erkölcsrendészeti lapot: ma senki sem üldözné őket. Így viszont bűnösök.

És a törvény üldözi is őket, mindegyiket a maga területén. Nem tehet egyebet. És ők? Nyilván ők sem tehettek egyebet. Bűnöztek, mert másképp nem lehetett: a törvény bünteti őket, mert másképp nem lehet. Bűnökből és büntetésekből áll az élet ebben a társadalomban. Melyik az igazi bűn, és melyik a hamis: ki ér rá, hogy ezt kutassa? És hogy melyik a nagyobb bűn és melyik a kisebb: ezt is kevesen kérdezik. A legtöbb bűnöző nem érzi magát bűnösnek abban, amivel a törvény, vagy az erkölcs vádolja - és talán egészen más, hivatalosan nem is létező bűnökért hordoz magában lelkiismeretfurdalást a síríg. Én magam is, mint a legtöbb ember, elkövettem már bűnt, a törvény és a hivatalos erkölcs ellen és nem éreztem sem büntudatot, sem szégyent: de szakadatlanul bűnösnek érzem magamat gyermekkorom óta, valamiért,

* Azóta már nem.

amire már nem emlékszem, amiből csak az önvád maradt meg. Igen, mindenki bűnözik és mindenki bűnhődik, csak az összefüggés hiányzik legtöbbször. És hiányzik az arány is. Bűnözik Sycowsky és bűnözik az ismeretlen nő - de hol az arány a két bűn és a két büntetés között? És bűnöznek mások is, akik érdemjegyeiket nem a testükben hordják, hanem kabátjukon: valódi érdemjegyeket, jól szabott gomblyukakban. Aki pedig ítélkezni akar, az kutassa előbb önkínzó lelkiismeretességgel az emberi világ belső törvényeit - vagy pedig Justitia módjára kösse be szemét és találomra csapjon le, ahová ér.

KÖVEK.

A kövezetet járom gépiesen és közben a kövekre gondolkodom. Egy hete már, hogy elhagytam őket, rövid nyári pihenésem társait. Hogy most a kövezetről visszavágyom közéjük, ez nemcsak azért van, mert a kövezet a munka díszlete, a kő pedig a tétlenségé volt. Mélyebbek, örökebbek a különbségek: jellembeavágóak. Felismertem a különbségeket és döntöttem. Végkép és helyrehozhatatlanul kőpárti vagyok.

A Quarnero, e békés öböl egy még békésebb zugában, kis halászfaluban töltöttem boldog napokat a kövekkel. Szép változatban fogadtak a kövek: nagy, vörhenyes sziklatömböktől tisztacsengésű, apró kavicsokig. Sziklák őrizték keményen és monumentálisan az öblöt; tenyérnyi lapos kövek feküdtek végtelen sorokban a tenger átlátszó vize alatt és színes kavicsok ezrei éltek mozdulatlan, de mégis élénk életüket a nagy kövek között. Mindegyik fajtaival barátságot kötöttem. Maradandó volt ez a barátság, mint egy érzéki kapcsolat. Most, itt a kövezeten, időnként a kövek érintésére vágyik lábam és kezem.

Azt hiszem, a sziklákat szerettem legjobban. Néha megmászta őket, először bizonytalanul, városias és szemüveges félszegséggel, később bátrabban, bizakodóbban. A sziklák először símának és megmászhatatlannak tűnnek. Olyanok, mint valami bonyolult rajzú rejtvény, melynek nincs egyetlen ismerős eleme sem. Aztán a láb valahol támaszt talál: kis, kiugró darabot, mely fel sem tűnt az előbb. Az imént még reménytelenül vontad a vállad: most pedig már a sziklán állsz. Megvan a támasz, a kiindulópont. Lábad, kezéd tapogatózva nyomul tovább és újabb megfogható, ráléphető pontokat talál. Aztán már csak számítás dolga az egész. Tudod, hol állsz és tudod, mi következik. Fokról-fokra biztosan, nyugodtan haladsz a bevehetetlennek látszó kősziklákra. Egy bizonyos helyzetből csak egy bizonyos lépés következik, amiben aztán nem lehet csalódnai. Olyan ez, mint a nagyon fejlett sakkjáték, sőt mi több: mint a logika. Kemény, tiszta és csalihatatlan. Mennyivel biztosabb ez, mint a kövezet. Az utca kőkövességében nincsenek értelmes szabályok. Tévtutak, kisiklások, bukások fenyegetnek. A sziklán tudod hová jutsz, a kövezeten soha. A sziklán csak az anyag számít, - a kövezeten csak az, ami mögötte, fölötte, körülötte van; csupa megfoghatatlan, hazug és veszélyes jelenség.

Különben is siralmas látvány a kövezet. Egyforma, szürke, piszkos kockák végtelen sora. Alázattal vagy alattomosan lapulnak a lépések alatt. Megtört, meggyalázott szolga-kövek. Valamikor nyers, éles tömbök voltak és hatalmasak. Most már csak multjuk van. Mennyivel többet érnek és jelentenek számomra a part vagy a tenger csillogó, rejtélyes alakú kövei, vagy akár a tarka, könnyű kis kavicsok! Ezekből még minden lehet. Ablakokat foghatnak körül szelíd, erős fölényrel - vagy ablakokat verhetnek be lázadó sivítással. Csak jelenük van és jövőjük, - multjuk ismeretlen. És ha semmi sem lesz belőlük, akkor is tökéletesek. Nap forralja őket, vagy halak hűvös teste surran közöttük. Hullámok évezredes, lomha mozgása csiszolta titokzatos formáikat. Kiemeled és eldobod valamelyiket: rövid, fölényes zajjal csap le a víztükörré, aztán hangtalanul, könnyed méltósággal süllyed a mélységbe, mely az övé. Zárkózott, finom és csak önmagát jelenti.

Mindezt, mondom, a kövezeten gondolom. Por, szemét, köpések borítják az elfajzott kőkulik mezejét. Kilométerek ezreit jártam már rajtuk, ennyi lépéssel körüljárhattam volna a földet. Egymillió ember tapos még rajtuk. Néha felloccsolják, vagy lesöprik őket. Ilyenkor valószínűleg azt hiszik magukról, hogy tiszták. És ha valamelyikük már nagyon elúnja magát, kissé lesüpped vagy kicsorbul és ilyenkor egy járókelő kitöri a lábát. Ez a kövezetkocka egyetlen, ritka öröme. Hát igen, így is lehet élni.

ATHÉNI MÁGLYA.

Szép, modern földalatti villamos visz Athénből Pireuszba, a legnagyobb görög kikötőbe. Innét indulnak a görög hajók a világ minden szögletébe és ide térnek vissza. Itt tartják irodáikat Hermes villogószemű, délvidéki eleganciával öltözött követői. Innét megy a görög dohány az egyiptomi cigarettagyárakba és ide tér vissza egyiptomi cigaretta formájában. Ide jön Korinthusból a mazsola, melyet fillérekért vásárol a hivatalos mazsolakartel a szőlőművelőktől. Itt látni a görnyedt szénhordó munkásokat, akiknek arcát és karját vastag fekete réteggel vonja be a szénpor, úgyhogy pár lépés távolságról négernek nézed őket. (A tévedés nem nagy: bizonyos jövedelmen alul mindenki néger.) Itt találkozok évezredek óta Athén a világgal. És itt volt nemrég az első görög könyvégetés, a legújabb európai »tekintélyuralom« első fontosabb ténykedése.

Ne értsen senki félre: ez nem görögellenes cikk. Csak a legnagyobb szeretettel írhatok a görög népről, mellyel a közelmúltban rövid időre megismerkedhettem. Keményen dolgozó, keményen élő nép, melyet még a gazdag Athénben is spártai életmódra kényszerít a társadalmi fejlődés és a világválság. Budapest messze van Athéntől... de a pireuszi könyvmáglya, mint általában minden hasonló tűzijáték, közügy. Közügye az egész fehér emberiség kultúrájának, éppúgy, mint annakidején azok a görög könyvek, melyek Pireuszból kiindulva, meghódították a világot. A betű volt Görögország legrégebbi exportcikke: ezért nehéz beletörődni abba, hogy legújabb importcikke viszont a könyvmáglya. Utoljára, úgy tudom, Omár kalifa égetett görög könyveket, amikor felgyújtotta az alexandriai könyvtárat. Most görög kezek vetik tűzbe a görög betűt. Ez az, amibe olyan nehéz belenyugodni.

Mert ez a hellén könyvmáglya drámai módon igazol egy régi feltevést: a »tekintélyuralom« első áldozata mindenütt az írás. Az ígét, a »logosz«-t kell elsősorban megsemmisíteni, még a »logosz« szülőföldjén, Athénben is. A »logosz«, úgylátszik, a tekintélyuralom első számú közellensége - ha ezzel végeztek, nyugodtan dolgozhatnak tovább. Ha a görög parasztnak száraz kenyérre sem telik a mazsolából, ha a munkátlanná lett dohánygyári munkás utcáról felszedett bagóval igyekszik éhségét becsapni: a legolcsóbb segítség mindenesetre a könyvégetés. A könyvmáglya lángjánál nagyszerű pecsenyét lehet sütni - ha nem is az éhezők számára. Vidáman sercegnek a papírlapok, nincs többé »logosz«, nyugodtan lehet elkezdni a munkát.

Mindez megdöbbenő, de nem meglepő. Megértem a könyvégetőket. A betű félelmes ellenfél. Goethe nem hiába fordította a »logosz«-t »tett«-nek. A gondolat és a szó még ma is nagyon erős, majdnem úgy, mint a régi görögök korában. Még ma is kérlelhetetlen feloldója a »tekintélynek«. A feltétlen tekintély elve azonos a nem-bírálat elvével - a szabad gondolat és a szó pedig a bírálatot jelenti. A jelenségek vizsgálatából született a görög gondolkodás és most azok akarják megölni, akik nem állják a vizsgálatot. Félnek tőle és igazuk van. Félnek a szavaktól, »melyek erősebbek, mint az arany és a puska; melyekkel halottakat lehet felkelteni a sírból és élőket a halálba küldeni; melyek törpéket óriásokká növelnek és óriásokat összezúznak« - mint Heine mondta, kinek könyveit szintén elégették már jónéhányszor. Könnyű megérteni a könyv gyűlölőit. Tudják, hogy mit gyűlölnek és miért. Tudják, minek kell elnémulnia, hogy ők beszélhessenek.

Nem kaptuk meg az athéni könyvmáglya katalógusát. Nem tudjuk, szerepel-e benne az a könyv, melynek hőse így beszélt: »Ha engem kivégeztek, nem egykönnyen találtok hozzám hasonló valakit, akit az istenség arra jelölt ki, hogy sarkantyú legyen az állam vékonyában... hogy egész nap fáradhatatlanul köztetek legyek és egyenként ébresszelek fel álmotokból, ellenvetésekkel és szemrehányásokkal...« Majd később: »Valaki azt mondhatná közületek: nem

szégyeled magad, olyan foglalkozást űzni, mely halálos veszedelemmel jár? Ennek én azt felelném: Tévedsz, barátom, ha azt hiszed, hogy egy embernek, aki csak egy kicsit is hasznos, figyelembe szabad vennie a halál veszedelmét és nemcsak azt, hogy tettei igazságosak-e.«

Szokratesz beszélt így, Pláton szerint, nagy bűnperének tárgyalásán. Utána meghalt, kényszerű méregpohárral az ajkán, sziklabörtönében a Dionizosz-színház fölött. Sohasem írt egy sort sem, csak járt a piacon, kérdezett és felelt. »Sarkantyú az állam vékonyában...« Pláton írta le kérdéseit és feleleteit. Ezekkel a könyvekkel kellene felavatni a máglyát a mai hellén tekintélyvédelmezőknek. És még néhány szerzővel. Például Herakleitossal, aki azt merte mondani: panta rhei, minden folyik, minden változik. Nincs veszedelmesebb formája a »logosz«-nak, mint ez a tan, az ellentétek és a változások tana. Igen, vizsgálattal és bírálattal kezdődött a kultúra, Athén korai napjaiban. Most, úgylátszik, mintha vizsgálók és bírálók elhamvasztásával akarna véget érni. De csakugyan véget ér-e? Irtani kellene vajjon, ha nem lenne erős? Rettegnének-e tőle, ha nem lenne ma is veszedelmes, ha nem volnának tömegek, melyekben testet ölthet? A máglyák, melyekkel el akarják pusztítani, fényükkel talán az utat mutatják, melyet követnie kell. Ez az út pedig a néma sokaság felé vezet, mely nem táncolta körül a barbárság örömtüzeit, hanem sötét (talán szénportól is sötét) arccal figyelte őket.

JAPÁNOK.

Akutagava, Hasegava, Higucsi, Kavabata, Kikucsi, Kishi, Nagai, Satomi, Shiga, Tanizaki: ez tíz japán író neve. Mai írók, novelláik a »Japán dekameron« című kötetben olvashatók, Thein Alfréd fordításában. Nevük semmit sem mond számunkra, ha ezt halljuk: Hasegava vagy Satomi, nem indul el bennünk képzettársítási folyamat, nem gondolunk bizonyos stílus- és felfogáskülönbségekre. Pedig mindegyiknek megvan a maga egyéni írás- és látásmódja, ami még ebből a tíz novellából is kiderül. Mégsem kaphatunk mindegyikükről egyéni képet egy-egy rövid elbeszélés alapján. Különben is az egész könyvből nem annyira a japán írók közti eltérés érdekel, hanem inkább az, ami közös bennük, ami egymáshoz fűzi őket az európai irodalommal szemben. Az az irodalmi tájkép érdekel, ami már tíz novellából is kialakul és aminek mélyén egy nagy, emberi világ perspektívája nyílik.

A tájképen első pillantásra egyes azonos színek tűnnek fel, elsősorban Csehov tompítottan fájdalmas, halk színfoltjai. A Csehov-hatás kétségtelen, különösen egyes idősebb japán íróknál, akiknek írói érése a század elejére esett. De a hatás sohasem véletlen. Miért éppen Csehov? Igazi hatást csak a lelki rokon tehet. Ezek a japán elbeszélők majdnem mind a legfinomabb átmeneti hangulatok ismerői és élvezői, a megrögzíthetetlenlente igyekeznek megörögzíteni, a lassan leereszkedő, látszólag indokolatlan bánatot, a félig öntudatlan tompa válságokat, a borzongó, spleenes fájdalmakat. És ez nemcsak Csehov hangulatvilága, hanem a japán tusrajzoké is és az apró, illanó ritmusú »haiku«-verseké. Az egyik novella egy öregedő, józan férfi hangulatát érzékelteti, egy olyan emberét, aki nem tud nagyon szeretni. Semmi más nem történik az egész novellában, mint hogy a férfi megállapítja, hogy nincsenek benne erős érzések és ez kissé fáj neki. »Az ősz nyugalma költözött szívébe. De benne volt a hulló falevelek és a lekaszált meztelen rétek szomorúsága is. Ez a hangulat lassanként ingerültségbe fordult át. Olyan érzése volt, mint mikor az ember siet, hogy munkáját befejezze és látja, hogy már nem lesz rá ideje, mert az őszi nap hirtelen lebukik, mint egy vödör, amelyet a kútba ejtenek.« Később, az eseménytelen elbeszélés végén megismétlődik ez a hasonlat. Az olvasó beleborzong. Az író bonyolult nevét már nem is tudja: a novellát sohasem fogja elfelejteni. Egy másik novella szerelmi szakításról szól. A szeretők megegyezően együtt megnéznének egy kertet. »Minden hervadt virág a fáradtság és a mély fásultság érzését keltette... Mialatt mozdulatlanul álltunk és néztünk, a virágok mintha csak összebeszéltek volna, szünet nélkül hullatták szirmaikat. És mégsem fujt a szél, de még szellő sem járt a kertben. Néhány szirm fennakadt a fekete leveleken, mások a földre estek és a levelek árnyékukkal földték be őket. Már késő este volt.« Ez a kép a történet »csattanója«, teljes összefoglalása. Nyilván ezért íródott és valóban: minden benne van.

A legtöbb novella a szerelemről szól. Szerelmi problémáik nagyjából olyanok, mint a mieink - de csak nagyjából. A szerelmi társnő minden esetben a gésa. A hősök esténként elmennek a teaházba, lekuporodnak a gésával a gyékényre, szakét isznak és lelki életet élnek. Sokáig beszélgetnek lelkiállapotukról, hosszú szünetekkel, akadozva, finoman, kölcsönös megbecsüléssel. Később esetleg együtt töltik az éjszakát, de nem ez a legfontosabb a kapcsolatban. Néha itt fogadják vendégeiket, társadalmi kötelezettségeiknek itt tesznek eleget. Ha a feleség féltékeny a gésára, ennek soha sincs érzelmi alapja; inkább csak aggódik, hogy férje sok pénzt von el a háztartástól. A férj tönkrement és nem tudja többé felkeresni szerelmét a teaházban. Felesége így vigasztalja: »Szedd össze magad, légy erős, férfihez méltó és ha majd sok pénzed lesz, megint tarthatsz magadnak kurtizánokat a villádban.« A gésa pedig így kezdi a beszélgetést egyik vendégével: »Apám kézműves volt, a nagyapám irodalmár, akinek műveit károsnak ítélték a közerkölcs szempontjából. Kissé bolond volt, mint magam is és a hatóságok betiltották a könyvét... kétségbeesésében éhségstrájkot kezdett... meghalt.« Egy másik gésá-

hoz viszont így szól barátja, aki hosszú idő óta látogatja: »Majd ha egész közömbös lesz számunkra az, hogy összeházasodjunk, vagy hogy továbbra is külön éljünk, csak akkor lesz meg a szükséges nyugalom ahhoz, hogy mint férj és feleség boldog és nyugodt házasságot folytassunk.« Ezt fejtegeti sok jóindulattal és egyelőre szakít a lánnyal, mert még szereti.

A szerelem mellett a halál érdekli legjobban a japán írókat, elsősorban az erőszakos halál. Főképp az öngyilkosság, mely náluk mást jelent, mint Európában. A keresztény erkölcs elítéli az öngyilkosságot - a japán tiszteli, mint a lelki erő és az önuralom legnagyobb teljesítményét. A kettős öngyilkosság gyakori. Látszólag nincsenek súlyos okai. Az élet gyakran hoz kínos, megalázó fordulatokat. Az emberi méltóság fellázad az ilyesmi ellen, csendesesen, pátoszmentesen, törrel a kézben. Az egyik novellában a vizsgálóbíró kihallgatja a kettős öngyilkosság életbenmaradt, sebesült szereplőjét, a fiatal munkást, aki a szegényes teaházban megölte az egyik gésát, aztán a maga torkába szúrta. Hat-hétszer látogatta meg ezt a lányt a külteki házban, hosszasan elbeszélgettek, majd a hetedik alkalommal elhatározták a közös öngyilkosságot. A fiatal munkás bevonulás előtt volt, pénzt szeretett volna félretenni, hogy mielőtt bevonul, egy kis örömet szerezzen szüleinek. Ez nem sikerült, sőt adósságot csinált. A lány szerette volna viszontlátni szülőfaluját és meglátogatni beteg anyját, de nem tehetette, mert még sok adósságot kellett ledolgoznia a teaházban. Mikor mindezt megbeszélték, nyugodtan és szenvedély nélkül elővették a tört. Egyébként kevés közük volt egymáshoz... A vizsgálóbíró végighallgatja az akadozó vallomást, aztán a halott lány gyűrűjét megveszi az uzsorás tulajdonosnőtől és visszahúzza a halott merev, lesóványodott kisujjára. »Amikor tettem, különös lelkesülés ragadott magával és irányította elhatározásomat« - jegyzi meg röviden és hirtelen befejezi az elbeszélést. Igen, a halál nem egészen egyszerű dolog. Az egyik novella hőse, az öreg, hóbortos csirkefogó, megdicsőülten és megtisztultan hal meg, mert házában politikai összeesküvést fedezett fel a rendőrség és ő, bár önkéntelenül, a tudtán kívül, de mégis csak részese volt annak az ügynek, melyet nemesnek tart. Ami pedig a gyilkosságot illeti: itt is nagyon bonyolultak a problémák. Nem olyan könnyű megmondani, hogy lesz valaki gyilkossá. És még nehezebb megmondani: csakugyan szándékosan ölt-e és ha igen, bűnös-e. A bíró kihallgatja a késdobáló artistát, aki egyik késével torkán találta feleségét és megölte. Az artista vallomása röviden ez: nem szerette a feleségét és a mutatvány előtti napon azt gondolta, legjobban megölni. A mutatvány napján nem gondolt többé erre. Mikor a szám elkezdődött, mikor a késeket az asszony felé kezdte hajigálni, hirtelen elvesztette önuralmát, eszmélete kihagyott, mintha elaludt volna egy másodpercre. Ez alatt elhibázta a dobást és megölte az asszonyt. Bűnösnek érzi magát, éppen mert elvesztette önuralmát, mert ilyen véletlenség történhetett. Minden látszat mellette szól, de most már tudja, hogy lelke mélyén meg akarta ölni... »A bíró nem tudta magának megmagyarázni, hogy mi az oka erős felindulásának. A tolla után nyúlt és leírta az ítéletet: Nem bűnös.«

Végigolvastam a rendkívül csendes novelláskötetet. »Finoman írnak« - gondoltam kissé elakadó lélekzettel és nem tudtam magamnak megmagyarázni, mi az oka erős felindulásomnak.

AZ ELMÉLET DICSÉRETE.

Szürkén és görcsösen nyúlnak a magasba a Belváros lefejezett fáí. Nem viselkednek többé famódra: nem rajzolnak bonyolult csipkéket az őszi égre finom kis ágaikkal, nem hullatnak levelet és nem rázkódnak meg a szélben. Nincs többé koronájuk, csak törzsük. Lefejezték őket, mert ágaik nem kíváncsú madaraknak nyújtottak otthont. Kis csonkban végződnek hirtelen. Olyanok, mint a fenyegetően magasbaemelt öklök. Szikarak, csontszerűek, valószínűtlenek. Az ember azt hinné, nem is élnek. Mefisztó szavát juttatják eszünkbe: »Szürke minden elmélet, de zöld az élet aranyfája.« Ezek a fák is szürkék, mint az elmélet. A Belváros felületes, gyakorlati nyüzsgésében ők képviselik az elméletet. Szilárdak, hajlíthatatlanok, ridegek. Nem vesznek részt a nyüzsgésben, felülről nézik és nyilván barátságtalanul. Félreállítva, megnyirbálva, némán és konokul hirdetnek valamit. Mindegy nekik, mit mondanak a járókelők, mi van a kirakatokban. Mindegy nekik, hogy nincs már águk és levelük, hogy levágták róluk a gyakorlat, a mozgás lehetőségeit. Nem lágyulnak el, nem ismerik a megalkuvást. Tisztelem, szeretem és fontosnak tartom őket. Sokat remélek tőlük: majdnem mindent.

A fürge járókelőknek nyilván más az ízlésük. Nem szeretik a »szürkéséget« és elmélet nélkül élnek. Valószínűleg félnek az elmélettől és csak gyakorlatban bíznak, a pillanat kézzelfogható problémáiban, melyeket kézzelfogható módon oldanak meg, illetve csak áthidalnak, jól-rosszul, ideiglenesen. Mindig csak azt látják, ami az orruk előtt van, többre nem is kíváncsiak. Az összefüggések nem érdeklik őket, irtóznak a részletek egységbefoglalásától, beleszédülnek a madártávlatba. Mindent elszigetelten vizsgálnak, kiemelve, kiszakítva. »Ez az ember koldul, attól az úrtól szívességet lehet kérni, ez a nő érdekes, az a könyv unalmas, ez a spanyol agyonlőtt egy herceget, az a spanyol csak néhány parasztot« - állapítják meg esetről-esetre és nem gondolnak rá, nem is akarnak rágondolni, hogy mindez összefügg. Minden alkalommal »józan belátásuk« szerint cselekszenek, ötletszerűen. Nincs egységes véleményük: a diktatúrát esetleg ellenzik, de a diktátorért lelkesednek, mert tehetséges ember és kellemes hangja van. Bizonyos dolgokat »elveik fenntartása«-val követnek el - azt hiszik, fenn lehet tartani olyasmit, ami nincs. Elmélet nélkül nincsenek elvek - és nekik nincs elméletük. A hívó ember borzadva látja: hogy lehet hit nélkül élni. A gondolkozó ember borzadva látja: hogy lehet elmélet nélkül élni. A hajlíthatatlan szürke fatörzsek mellett hajlékony tarka emberek sűrögnek-forognak - az elmélet ateistái. »Primum vivere, deinde philosophari« - előbb élni, aztán elmélkedni? Helyes, de miután már élünk, hol marad az elmélkedés? A kínai elmélkedésbe merült nép volt és nem értett a cselekvéshez. Nagy vezére, Szun-Jat-Szen, a cselekvésre akarta megtanítani és cáfolta a régi kínai mondást: »gondolkozni könnyű, de cselekedni nehéz.« A cselekvést hirdette: tehát kidolgozta a cselekvés elméletét, helyesebben, a cselekvő elméletet. Mint minden igazán nagy politikus, Szun-Jat-Szen is teoretikus volt, gyakorlati munkája mellett. Mint minden nagy cselekvő és gondolkozó, ő is csak azt vallotta és gyakorolta, minden egyéb látszat ellenére: egyszerre élni és elmélkedni. »Az elmélet is anyagi erővé válhat, ha a tömegeket áthatja« - mondta egy német szociológus. Természetes, hogy a helyes elmélet mindig csak a valóság feldolgozása lehet, de egyben a valóság továbbépítése is - ha a tömegeket áthatja. A valóság teremti az elméletet és az elmélet teremti tovább a valóságot. A gyakorlat tehát az elméleten keresztül fejleszti és erősíti magát. Nincs végzetes baj az életben vagy a tudományban, nincs kiheverhetetlen kudarc a gyakorlatban, amíg az elmélet megvan. Az elmélethez mindig vissza lehet térni, az elmélettől mindig újra el lehet indulni. Az elmélet a gyakorlat nagy bírálója, korrigálója és újjáépítője. Az elmélet a nagy vigasztaló és útmutató egy szerencsétlen és zavaros gyakorlatú korban. Nem lehet elvenni vagy megsemmisíteni és nem lehet elrontani vagy megvesztegetni. Sokszor üdítőbb, izgalmasabb és termékenyebb, mint a gyakorlat. Mert nem baj, hogy levágták a fa koronáját, amíg épségben és szigorúan áll

helyén a törzs. Gyökerei mélyen fúródnak a földbe, melyet az aszfalt csak eltakar. Csendben és szívósan dolgozzák fel a föld erejét a szürke fatörzsek. Jövőre, vagy két év múlva, megint lesz águk, lombjuk, viráguk, gyümölcsük. Az egész csak idő kérdése és az elméleté.

LEVELEK

Révész Béla könyvet adott ki Ady és Léda szerelméről: »S lehullunk az őszi avaron« címen. E téma feldolgozásában nincs többé semmi kegyeletsértő, miután az ügy összes közvetlen és közvetett szereplői meghaltak már. Különben is: Révész Béla sohasem ír kegyeletsértően. Még a könyv vastag melléklete sem hat kínosan, az a doboz, melyben Ady több, mint száz levelének és levelezőlapjának fényképmásolatait találjuk időrendben és megszámozva. Ezeket Ady Lédának írta és Léda a haláláig őrizte. Most kerülnek először nyilvánosságra.

Különös olvasmány ez a levélgyűjtemény. Beigazolja régi gyanúmat, hogy egy nagy költő életének és egyéniségének döntő titkait a műveiben találjuk meg és nem magánélete írott vagy szóbeli megnyilatkozásaiban. Ezekben a levelekben sok panasz hangzik el a pénztelenségről, az ellenségek és barátok magatartásáról, a betegségről, a szerelemről és a magánosságról. Egyetlen Ady-versből mégis sokkal többet tudunk meg Adyról, mint az egész levél-dossziéből. A levelek, bármilyen feldúlt lelkiállapotban íródtak is, a felületen mozognak. Csak intimításokat tudhatunk meg belőlük, rövid ténymegállapításokat a »Nyugat«-ról, Ady Lajosról, vagy a költő fogainak kezeléséről. A nagy szerelemről, mely a legtöbb levél főtémája és vezérmotívuma, a Léda-versek összehasonlíthatatlanul mélyebb, szabatosabb és élményszerűbb beszámolót adnak, mint ezek a postai küldemények. Az olvasó kénytelen folyton összehasonlítani a költeményeket a levelekkel, mert a levelek is, sajnos, költői stílusban íródtak. Nincs riasztóbb olvasmány, mint egy költői hangú magánlevél, még ha a legnagyobb költő írja is. A levél nem irodalmi műfaj - már tudniillik az igazi magánlevél. És ha néhány levélsorozat idővel irodalmi fényjelzést kapott is, mint például Madame de Sévigné vagy Lord Chesterfield levelei, ez éppen annak az eredménye, hogy teljesen közvetlen társalgó hangon íródtak. Ady levelei ezzel szemben túlfűtöttek íróiak. Egy olyan levelet például, melyben közli Lédával, hogy »Ödönt mára Váradra várom«, így fejez be: »Vágyódva és reménnyel gondolok azonban Magára. Én édes Szent Nagyasszonyom, végtelenül imádja magát Ady«. Ugyanebből a korszakból valók ezek a mondatok is: »Csak látnám már magát s nézhetnék a Maga csodálatos szemeibe, én Gyötrelmes, Szomorú, Édes Sorsom!« Vagy: »Valóságos fuldoklást érzek már s imádattal gondolok magára: a Maga szent lénye siettetten bennem a tiszta levegőre vágyakozást. No, nem bírom tovább. Áldassék Maga édes Gyötrelmem és Üdvösségem, érte«. Hét évvel később, 1910-ben kelt ez a levélzáró bekezdés: »Végtelen nagy imádással kérlek, Drágaságom, szeress, várj és hidd el nekem, nincs neked, nem lehet, ilyen feltétlen, halálighív valakid, mint én. Csókollak csókomnak, csókjainknak minden összességével s minden valaha bennünk-élt vággyal. Nagyon-nagyon, a viszontlátásig«.

Általában ilyen a hangja minden levélnek kilenc éven át. Valószínű, hogy Ady nem ebben a stílusban beszélgetett Lédával, ha együtt voltak - és szerencsére nem ilyen stílusban írta hozzá a verseit. Szecessziós, erőltetettnek ható stílus ez és a levelek tömegéből üdítően válik ki egy távirat, mely így hangzik: »Hét órákor érkezem.« Megvallom, e szerelmes leveleknél sokkal szuggesztívebbek azok, melyeket Napoleon írt Mária Lujzának Oroszországból. Egyik levelét sohasem fogom elfelejteni. Így hangzott: »Tegnap megnyertem a borodinói csatát. Ma kissé náthás vagyok. Isten veled kedvesem, nagyon szeretlek.« Ebben a levélben benne van Napoleon egész hatalmas egyénisége. A Léda-levelek stílusából viszont nem bontakozik ki Ady igazi profilja. Aki a század legszebb és legnagyobb magyar verseit írta, megengedhetne volna magának, hogy magánleveleiben egyszerű és közvetlen legyen. A szerelem, e meg lehetőséget elterjedt és meg lehetőséget bonyolult emberi kapcsolat csak azokat ihleti díszes és fellengzős levélstílusra, akik egyébként nem szoktak írni. Írók magánközleményei rendszerint tömörek és mondataik puritánok. Még akkor is, ha szellemibb jellegű témákról szólnak.

Érdekes összevetni ezeket az írásokat Kosztolányi leveleivel, melyeket Babitshoz írt, körülbelül ugyanabban az időben.

»Hogy röviden beszámoljak olvasmányaimról« - írja 1904-ben - »megjegyzem, hogy Pascal »Pensées«-jét forgatom. Byront nagyon szeretem és újra és újra Ibsent cultiválom.« Egy másik leveléből: »Kezdek a lírától elpártolni s hajlok az elbeszélés felé. A szonett-korszaknak vége: komolyabb terveket forgatok agyamban«. Valószínű, hogy ha egy költő elpártol a lírától és kezd az elbeszélés felé hajolni, ez számára legalább olyan fontos és válságos korszak, mint egy szerelmi szakítás kezdete. Mégis pátoszmentesen ír levelében erről a nagy fordulóról - pedig mint megvallja »a lírában szeretem a pátoszt«. A lírában igen, de a levélben nem és ez így szép. Ady leveleiben túlsok a pátosz. Végigolvastam őket, aztán elővettem a Léda-verseket és gyorsan megvigasztalódtam. Gyönyörűek, mint mindig. Hiába minden, a költő magánéletéből csak az számít, amit a nyilvánosságnak mond el, kötött sorokban.

KÖD.

Sokan irtóznak a ködtől: én élvezem a ködös napokat. Vonzónak találom a ködöt, szeretem néha az olyan helyzeteket, hogy az ember csak egy-két lépésnyire lát. Ilyenkor minden lépésnél meglepetést sejtünk. A meglepetés rendszerint elmarad ugyan, de megmarad az állandó várakozás feszültsége. Minden bizonytalan, minden homályos foltban ezer lehetőség rejtőzik. Az élet ilyenkor gazdagabbnak látszik.

Este a legszebb a köd. Az éles fehér ívlámpafény vörhenyesre tompul, a Duna túlsó partját nem látni, általában alig látni. Ködös estéken elmegyek hazulról és azt hiszem, egyedül vagyok, nemcsak az utcán, hanem az egész világon. Behúzódom a ködbe, láthatatlanná válok, lappangok. Ha valaki észreveszi körvonalaimat, gyanus alaknak tart. Igaza van, magamnak is gyanus vagyok. Notórius bűnözőnek tartom magamat, szinte szeretném felhívni magamra a rendőrség figyelmét. Lépéseim nyugtalanítóan kopognak a vattás félhomályban. Ismeretlen célok felé osonok, ismeretlen világban. Csodálatos érzés!

Kettesben vagy többesben is jó ilyenkor. A beszéd fontossága megnő, a szavak nagyobb súllyal hullanak a sötétbe. Csak ők képviselik most a valóságot - képek nincsenek. Ködben nincs fecsegés, mindenki csak annyit mond, amennyit éppen kell, minden szava a helyén. Ilyenkor világosan kell beszélni, mert egyedül a szó tartja ébren a értelmet. A köd kitűnő stílusnevelő, nem véletlen, hogy az angol a világ legtömörebb nyelve.

Egy ködös este végigmentünk a Dunaparton. A parlament alig látszott, pedig fontos tárgyalások folytak benne. Később a Várban jártunk, néma kis utcákban. Sejtettük, hogy nem messze tőlünk zajlik a város rendes élete. Körülhullámozott ez az élet, hallottuk távoli moráját. Lehet, hogy keresett minket, de túljártunk eszén, bevettük magunkat a ködbe, nem talált meg. Néha viszont magam lepem meg ilyenkor a világot. Időnként előugrom a ködből és rajtaütésszerű razziákat rendezek. Sajnos, minden a helyén van, nem fedezek fel semmi változást, semmi rendellenességet. Találomra ugrom a világosságra és soha nem ér csalódás. Olyan ez, mint mikor rég nem látott, de ismerős tájra utazunk és minden hegycsúcsot, folyót vagy épületet ott találunk, ahol legutóbb, mondjuk tíz évvel ezelőtt hagytuk. Igen, ez is olyan, csak sokkal kevésbé vigasztaló. Az irodalmi kávéház neonfényű ablakában még mindig ott ül az ismert alanyi költő és még mindig epés gúnnyal mosolyog. A moziban, ahová betévedek, éppen hirodót pergetnek és éppen tankok vonulnak fel, úgy mint legutóbb. Az egyik utcasarkon változatlanul ott áll a koldus, akihez még mindig közvetlenül juttatom el adományomat; nem annak ellenére, hanem éppen azért, mert üzletszerűen koldul. Úgy koldul, ahogy én írok, ahogy a suszter kalapál, ahogy a tőzsdés spekulál, üzletszerűen, mert ebből él. Ha csak amatőr alapon koldulna, ha közben titokban cikkeket írna, cipőt készítené, vagy hosszra spekulálna, nem adnék neki semmit. Így azonban, bár üzletágát nem helyeslem, mégis támogatom, aztán gyorsan visszalépek a ködbe. Továbbmegyek és később megint kilépek valahol a lámpa alá és felfedezek valamilyen kedves középületet, mely szintén megvan még, teljes épségben. Benézek boltok és irodák ablakán: az alkalmazottak még mindig ott ülnek, különös, feszült figyelemmel, halálos komolysággal végzik örök-egyforma mozdulataikat. Hogyan, hát nem tudják, hogy köd van? Uraim és hölgyeim, szeretném bekiáltani, kitört a köd, meg lehet szökni, el lehet tűnni a sötétben, semmit sem kell többé komolyan venni, a kutya se veszi észre! Aztán meggondolom magamat (talán nem volna sikerem ezzel a javaslattal) és egyedül tűnök el. A pályaudvarok kísérteties, imbolygó fénypontjai felé megyek, ellenállhatatlanul vonzanak. Kékesfehér füstöt lengetnek a mozdonyok, a vasúti kocsik ablaka világos, nemsokára indulnak a csillogó üvegtető alól, ki a koromsötét szabadba. Még van néhány perc, még el lehetne menni, legrosszabb esetben mint potyautas. Nemsokára láthatatlan hidak kattognak alattuk és ők felszabadultan sivítanak a ködbe. Természetesen nem szállok fel, a

kijáratnál engedelmesen átnyujtom perronjegyemet, villamosra ülök, megmaradok a főútvonalakon, benézek a könyvkereskedőhöz, nem tudok ellenállni egy új tanulmánykötetnek, később ujságot veszek, töprengök, miről lehetne holnap írni, a ködről teljesen megfeledkezem, úgylátszik, reménytelen eset vagyok, nem lehet rajtam segíteni.

PÁRBESZÉD.

Kriton: Örvendj Szokratesz! illetve - hogy utódaink, az újjörögök módján üdvözljelek - szép napot!

Szokratesz: Mindkét üdvözlő szólásmód időszerűtlen napjainkban, ó Kriton. Örvendeni mostanában nem szokás - ezek a mai európaiak, a mi korunk barbárainak civilizált leszármazottjai nem értenek hozzá. Ami a »szép napokat« illeti, ezek is alaposan elmúltak, éppúgy, mint a nyugati és északi barbárutódok »jó napjai«. Egyébként pedig ne emlegesd az újjörögöket, Kriton. Nem érdekelnek, amióta bevezették a tekintélyuralmat. Kissé primitívek az én számomra: az elemek számát kettőre csökkentették. Tűz és kő - csak ezt a két elemet ismerik most. A tűzben könyveket égetnek, a kőből börtönöket építenek.

Kriton: Ne szólj a börtönről, ó Szokratesz, mert fájdalmas emléket ébresztasz bennem. Utoljára a börtönben találkoztunk, a te börtönödben.

Szokratesz: Emlékszem, a kivégzésem előtt. Talán igazságtalan is, ha kivégzésnek nevezem: hiszen csak halálra ítélték és azután megengedték, hogy bátor és tisztességes férfiú módjára magam oltsam ki életemet. Azóta már nagyon sokszor végeztek ki engem, kevésbé tapintatos módon. A vád mindig ugyanaz volt: megrontom az ifjúságot. Sajnos, e vád esetről-esetre alaptalanabb. Az ifjúság egyre előzékenyebb, engedelmesebb, egyre kevésbé engedi magát megrontani. A mai Athénban, mint Hermes modern találmányiból, a hírlapokból és a rádióból értesülök, maga az ifjúság vitte máglyára a könyveket, melyek megrontására törekedtek. De ne vesztegessünk most több szót erre. Bármennyire divatjamúlt is ma az öröm, mégis örülök, Kriton, hogy viszontláthatlak e szép városban, mely a Duna mindkét partján terül el. Honnan jössz, barátom?

Kriton: A színházból jövök, Szokratesz, abból a különös, apró színházból, melyben egy este tizenöt-husz kis komédiát játszanak el, mert a közönség a változatosságot kedveli.

Szokratesz: Magam is kedvelem a változatosságot, azaz csak kedvelném, ha valóban találkozni vele az életben. Sajnos, az élet, minden látszat ellenére, végtelenül egyhangú. Az emberek végeredményben mindig egyformán hazudnak és gyilkolnak. Következésképpen színdarabjaik is mind egyformák. Erről különben Arisztofanesz jut eszembe, derék ellenségem, aki alaposan kicsúfolt egyes komédiáiban. Szeretném, ha egyszer még utamba kerülne: megvallanám neki, hogy titokban nagyon élveztem gúnyolódásának ötletes és formás tüskéit. Szinte sajnáltam, hogy kénytelen voltam megsértődni, illendőségből. Ma mindaz másképp történne: velem együtt őt is kivégeznék. Mit láttál a színházban, Kritonom?

Kriton: Sok tréfa között egy komoly jelenetet, mert e szép város lakói szeretik, ha két pajzán jelenet között a tiszta erkölcsre figyelmezteti őket a színpad. Ebben az esetben kellemes megjelenésű ifjú nő vállalta ezt a szerepet. Érdekes feladatot kapott: olyan gyermeket játszott, aki nem született meg. Szívhezszólóan adta elő Hádesz szerencsétlen, korai lakójának panaszait. Elmondta, hogy nem járhat selyemben és bársonyban, nem fogadhatja tisztelőinek hódolatát, ékszerek nem villoghatnak testén, mert nem adtak neki alkalmat, hogy megszülethessen. Nem ismeri, mint mondta, az élet örömeit, különösen a szerelem gyönyöreit, melyeket korához képest feltűnő szakismerettel elemezett. Fájdalma megrendített és csak jóval a színelőadás befejezte után kezdtem gondolkozni felette. A te módszeredet követtem, ó Szokratesz, a kérdés módszerét. Mi a fájdalom? - kérdeztem és legjobb tudásom szerint igyekeztem felelni. A fájdalom, úgy tudom, érzés, ami a testet vagy a lelket, vagy mindkettőt átjárja. Test kell tehát hozzá és lélek. Annak a gyermeknek viszont, akit a kellemes külsejű színésznő személyesített meg, nincs teste, sőt lelke sincs, mert eddigi tudásunk szerint csak

annak van lelke, aki megszületett. Hogyan ismerhetné tehát a fájdalmat az a lény, aki nem született meg, tehát a nem-lény? Hogyan ismerhet egyáltalában valamit? Nem ismerheti az örömet - ezt a színésznő is bevallotta. De az örömet, mint az imént mondtad, ó Szokratesz, a megszületett emberek nagyrésze sem ismeri - a fájdalmat viszont annál nagyobb részük. Ilymódon a meg nem született embert, ha már egyáltalában foglalkozunk vele (görögten dolog az ilyesmi, ó Szokratesz!), legfeljebb irigylés illeti, mert a megszületettekkel ellentétben ő a fájdalmat sem ismerheti. A színésznő akkor lett volna igazságos, ha ezt is elmondja. El kellett volna mondania, hogy meg nem születése miatt nem járhat rongyokban, nem étezhet népkonyhán, nem ismeri a tüdőbajt, a rákot, a szerelem különböző lelki és testi nyavalyáit, nincsenek kellemetlenségei ellenségeivel és barátaival, nem éli át a hangos vagy nagyon is halk családi drámákat, nem ismeri a felelősségérzést, a lelkiismeretfurdalást, a szégyent, az unalmat, az öregséget, az undort, az adót, az esős időt, az elszakadt cipőfűzőt és a halálfélelmet. Egyszóval nem ismerheti mindazokat a kisebb-nagyobb kellemetlenségeket, melyek a legtöbb ember életét betöltik. Miért volna tehát sajnálatraméltó?

Szokratesz: Igazad van, Kriton. Kollégáim, Buddha és Schopenhauer a nemlétet feltétlenül a lét fölébe helyezték, abban látták az egyetlen igaz értéket. Én ezt nem helyeslem, mert ez is nagyon görögten felfogás, de bizonyos helyzetekben méltánylom. Az élet fájdalmai önmagukban még nem kétségbeejtők, ha időnként felváltják őket az örömök. Az élet tulajdonképpen úgy szép, ha egyforma erővel éljük át minden fájdalmát és minden örömét. Ez azonban már a mi időnkben is csak ritkán sikerült és inkább csak a Dionizosz jegyében született tragédiákban fordult elő, melyek egy mélyen letűnt kor izgalmas emlékét idézték. És ma? A nagy örömök után a nagy fájdalmak is kezdenek eltűnni és az élet, nagy általánosságban se nem boldog, se nem boldogtalan, hanem unalmas és kellemetlen. A meg nem születettek és a megszületettek panaszát egyaránt időszerűtlennek találom és nem értem. Hát hol élnek, illetve hol nem élnek ezek a szerencsétlenek? Még mindig a hagyományok szerint gondolkoznak és ítélik meg az életet. Pedig végre már egyszer tudomásul vehetnék: ma nem azért élünk, hogy jól érezzük magunkat, hanem hogy szorgosan dolgozzunk és buzgón adót fizessünk. Kötelességteljesítés - ez ma az élet. Az erényt kell gyakorolnunk, de nem azt az erényt, melyet én hirdettem, a jónak és szépnek azt a tökéletes egységét, melyet mindenkinek a maga erejéből kell megtalálnia, a maga »daimonion«-jának sugallatára. Ma azt az erényt kell gyakorolnunk, melyet parancsolóink megszabnak és melyet a »daimonion« elítél. Egyszóval...

Kriton: Bocsáss meg, hogy szavadba vágok, Szokratesz. Miért beszélsz többesszám első személyben? Miért említed »parancsolóinkat« - hiszen nekünk már nem parancsolhat senki. Elfeleddted volna Szokratesz, hogy mi már nem élünk?

Szokratesz: Igazad van Kritonom, köszönöm, hogy figyelmeztetted. Jól tudom, hogy már nem élek, de ha valami nagyon felháborítót találok a többiek életében, indulatomban mindig megfelelek erről és közbe akarok lépni. Csak később eszmélek rá, hogy már régóta árnyak vagyunk és gondolataink árnyak árnyékai. Most tehát gyorsan elimbolygok, Párizsba megyek Paul Valéry bölcselőhöz, aki időnként elmés párbeszédet ír belőlem, elvont művészeti kérdésekről. Sajnos, már csak ilyesmire vagyok használható. Imbolyogj te is tovább békében, kedves Kritonom.

PETŐFI.

A költő arcképe műveiből bontakozik ki. Kivétel az a költő, akiből érettségiznek. Amíg a költőből érettségi tétel lesz, arcképéhez fokról fokra új, hamis vonásokat told a hivatalos tendencia, az eredetieket finoman »enyhíti«, retusálja, míg végül az élethű portrét új, alig felismerhető kép fedi. Így vagyunk Petőfivel is. A zseni ezer mozdulata egyetlen színpadias pózzá fagyott; a hevesen öklöbeszorított kézről eskübe merevedett, hideg tenyér lett; verseiből idézet, eszméiből szólam, március 15-éből önképzőkörök márciusi ünnepélye. Még nincs száz éve, hogy Petőfi írni kezdett, az ügy, melyért írt és meghalt, még ma is megvalósításra vár - de a magyar irodalom legnagyobb és legforradalmibb zsenije a jólnevelt magyar tömegek szemében már régóta elsősorban a »Megy a juhász számaron« poétája. Ezt a verset tartják »érvényesnek« és nem az »Apostol«-t, vagy a »XIX. század költőihöz«-t. Mit tehetne, ha egy pillanatra feltámadhatna? Nyilván megvalósítaná az egyébként méltán magasztalt vers utolsó mondatát és nagyot ütne a számár fejére.

Illyés Gyula »Petőfi«-je, melyet lélekzetviassafojtva olvastam el, a legszebb és legbátrabb Petőfi-revizió hosszú idő óta. Az eredeti arcképről lemossa a föléje mázolt ál-portrét és keze nyomán, melyet Petőfi odaadó szeretete és a hamisítvány megvetése vezetett, tiszta és szuggesztív szépségében ragyog előtünk a költő igazi arca. A »Puszták népe« után a puszták zsenije. Módszere aránylag egyszerű volt: visszatért a Petőfi-szöveghez. Mindent komolyan vett, amit Petőfi leírt, elsősorban azt, amit 1849 óta nem illik komolyan venni. És komolyan vett még valamit: a Petőfi-ellenes támadásokat. Illyés kitűnő dialektikus, tudja, hogy minden igazságot az ellentétén keresztül lehet a legjobban felismerni. Semmi sem olyan jellemző egy emberre, vagy egy mozgalomra, mint a támadói. Illyés gondosan és meggyőzően gyűjti össze könyvében Petőfi ellenfeleit, a »Honderű« ellenforradalmáraitól a szabadságharc »megfontolt« elemeiig.

A kép, amelyet így kapunk, természetesen nem hasonlít az olajnyomatokra és közterületeink Petőfi-szobraira. A költő, aki huszonöt éves korában alkotja legnagyobb műveit és huszonhat éves korában már hősi halott, nemcsak korai tehetségével emelkedik magasra, hanem korai műveltségével, józanságával és politikai tisztánlátásával is. Nemcsak abban van zsenialitása, hogy egész fiatalon nagyszerűen ír, hanem abban is, hogy ugyanakkor nagyszerűen olvas is és nagyszerűen politizál. A »Falu végén kurta kocsma« költője - a mai anti-intellektuális vadzseni-tenyésztők és őstehetség-imádók őszinte sajnálatára - nagykulturájú, kitűnően képzett ember volt. Intellektuel - de természetesen a cselekvő fajtából, mint általában a feltörekvő osztályok intellektueljei. Minden megnyilatkozása: költői stílusa épúgy, mint politikai ténykedése a feltörekvő osztály, a magyar szegényparasztság ügyét szolgálja. Szolgálja? - tökéletlen szó. Azonossá válik vele, a lényegévé válik. Hazafisága is népi hazafiság, a korabeli, félgymagyi sorban élő magyar földművelőszegénység szociális hazaszeretete; melyre ma, a 20. században a hindu és kínai tömegek lázadó nacionalizmusa sokkal jobban emlékeztet, mint az európai nacionalista rendszerek imperialista és »totális« hazafiság-kultusza. Illyés Gyula így összegezi Petőfi haza-fogalmát: »A haza a szabadságjogokat biztosító keret, melyben mindenkinek egyformán helye és szerepe van... A haza nem bástyafal minden ellen, ami idegen; kapu még tágabb közösségek felé. A francia haza csak a keretbe foglalt kép színeiben különbözik a magyar vagy az olasz hazától, a keret ugyanazokból az eszmékből készült. A legtokéletesebb haza a keretül szolgáló eszmék legtokéletesebb megvalósulása.«

Ilyen hazáért dolgozott és harcolt Petőfi. Ilyen haza megteremtését várta 1848-tól - és ezért nem elégedhetett meg tökéletesen 1848-cal, mely, ragyogó vívmányai és értékei mellett, végeredményben csak nemesi-polgári reformmozgalom és melyben, mint Illyés írja: »a nemesi mezbe öltözött polgárok belebotlanak a saját díszkardjukba«. Petőfi a második felvonást

sürgeti, a közjogi felszabadítás után a szegényparasztság gazdasági és szociális felszabadítását, melyről az ország vezető rétegei hallani sem akarnak. Nemsokkal március után Petőfi már így ír: »A március 15-én kimondott polgári egyenlőség elvét a pozsonyi nemesek gyűlése a különféle osztálykategóriák fönnhagyása által paralizálta. Az osztályuralkodás a mai napig fönnállván, a nép folyvást politikai proletariátusban tengődik.« Nemcsak azért lép fel maximális követeléssel, mert a szellem emberének ez mindenkor erkölcsi kötelessége. Megnemalkuvása nemcsak az idealizmus, hanem, mint Illyés megállapítja, a józan politikai ítélőképesség következménye is. Kezdetől fogva tisztán látja azt, amit a szabadságharc vezetői csak későn, az utolsó pillanatban ismernek fel: a szabadságharcnak népi mozgalommá, szegényparasztüggé kell átalakulnia, mert csak így állhat ellen a fenyegető túlerőnek. Bármilyen meglepőnek látszik is: a realpolitika diktálta már 1847-ben Petőfinek ezeket a csodálatos sorait:

Ha majd a bőség szarujából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk -

A »józanok«, a »megfontoltak«, a »realisták« más elveket és más gyakorlatot követtek - egészen Világosig.

És ma? »Ne áltassuk magunkat, - írja Illyés utóhangjában, - nem diadalmaskodott. Amit legkevésbé várt az utókortól: gondolatai, nagy okai a haragvásra, álmai a szabadságról, s a nép jövőjéről változatlanul időszerűek.« És amit talán még ennél is kevésbé várt: követeléseit ma már sokszor az ő stílusában, az ő felületesen, rosszul ellesett gesztusaival temetik el és az ő gyengén, hamisan sikerült szobrát állítják föléjük síremlékül. Illyés könyve gyönyörű tiltakozás e gyakorlat ellen.

SZERGEJ ATYA PÉLDÁZATA.

Tolsztoj halálának huszonötödik évfordulóját az egyetlen méltó módon ünnepeltem meg: Tolsztojt olvastam. Az »Iljics Iván halálát« és a »Szergej atyá«-t olvastam el újra, otthon és a villamoson. Már rég nem olvastam Tolsztojt és ezt hibának tartom. Mindenkinek, aki írással foglalkozik, legalább hetenként egyszer el kellene olvasnia néhány oldal Tolsztojt, hogy egyszerűséget tanuljon tőle. A »Háború és béke« írója élete végén értéktelennek tartott minden olyan műalkotást, amit egy paraszt nem tud megérteni. Ez túlzás volt, mert Tolsztoj értékmérő normának tette meg a parasztok primitívségét, egy igazságtalan társadalmi helyzet egészségtelen következményét. De egy bizonyos: ez az író tudott olyan egyszerű lenni, hogy az orosz parasztok is megértsék és amellet mégis Tolsztoj maradt. Szigorú író volt, önmagához éppen olyan szigorú, mint az élethez. Nem engedett meg magának írói fényűzéseket és stílusbeli kényelmeket. Keményen, határozottan és szüksézáván írt - igen, szüksézáván. A »Háború és béke« az európai irodalom egyik legnagyobb terjedelmű regénye példátlanul szüksézávú írás. Egyetlen jelzőjét sem lehetne kihagyni, egyetlen kötőszavát sem lehetne elejteni. Mindenből csak a legszükségesebb van benne. Tolsztoj írásából úgy hiányzanak a sallangok, mint a természetből. A fákon nem akadnak felesleges rügyek, az állatoknak nincsenek díszítő vagy aláfestő célzatú végtagjaik, a tengernek nincsenek elhanyagolható öblei. Tolsztoj valószínűleg, mint ember is ilyen jelenség lehetett, megfellebbezhetetlen és lealkudhatatlan valóság, mint egy erdő, vagy az időjárás. Képei után ítélve, félelmesen tiszta és szigorú szeme lehetett; Pásztor Árpád, aki beszélt vele és könyvet írt róla, gyakran emlegeti ezt a felejthetetlen szempárt.

Iljics Iván halálát olvasom a villamoson, 1935 november 20-án, egy rideg-szürke, nyirkos napon. A tekintélyes, családos polgár halálának kétségbeejtő sivárságát és magányosságát senki sem írta meg tragikusabban és mélyebb, homályosabb perspektívákkal, mint Tolsztoj, akit az utóbbi időben sokan második helyre szorítának Dosztojevszkijjal szemben és »egysíkúnak« és »naturalistának« ítélnék. Akik így beszélnek, bizonyára nem olvasták az Iljics Iván haldoklásáról szóló fejezetet, mely így kezdődik: »Annak az egyedüllétnek utolsó idejében, melyben akkor volt, mikor arccal a dívány támlája felé fordulva feküdt, egyedül egy népes város és számos ismerőse és családtagjai közepette, olyan elszigeteltségben, melynél teljesebb sehol sem lehetett: sem a tenger fenekén, sem a föld méhében, - e borzalmas egyedülléte utolsó idejében Iljics Iván csupán a múlt emlékeinek élt.« Sok minden eszébe jut a haldoklónak, amíg végül megállapítja negyvenöt évről és mindenről, ami az alatt történt, hogy »mindez nem volt helyes, mindez rettentő óriási csalás volt, amely elfedte az életet és a halált... Nyögött és vergődött és a ruhát tépte magán. Ugy tetszett neki, hogy a ruha fojtogatja és szorítja. És ezért gyűlölte azokat, akik ráadták.«

Lehet, hogy ilyen haláltól félt Tolsztoj, amikor 1910 novemberében elhagyta Jasznaja-Poljanát és mindazokat, akikhez a törvény és a vér kapcsai kötötték. Iljics Iván halálától valóban megmenekült. Az asztapovói állomásfőnök szolgálati szobájában a világ részvéte leste utolsó lélekzetvételét. A világ részvéte és a világ szenzációéhsége. Nem halt meg magánosan, haldoklása közüggé vált, ha nem is egészen úgy, ahogy ő szeretne volna. Ekkor sokmillió híve és néhányszáz gyakorlati követője is volt már, de a hívek és követők inkább személye felé fordultak, mint tanítása felé. Nem tudott igazi mozgalmat teremteni. Azok a szakállas, nyerskoszton élő, kereszténységet, buddhizmust és gnoszticizmust zagyván összehordó magánpróféták, akik időnként Tolsztojra hivatkozva tűnnek fel a szellemi élet külvároásaiban, mérhetetlenül távol vannak tőle. Azt hiszem, ő volt az egyetlen igazi tolsztojánus és ez érthető is. Késői világnézete, ez a különös, anarchikus orosz öskereszténység, ez a meghasonlott szakítás a kultúrával és minden társadalmi rendszerrel, nem lehetett teherbíró és

időálló. Az orosz nép, melyért Tolsztoj írt és meghalt, csodálta és szerette őt, de más utat követett.

Mi a tanulság Tolsztoj halálából, gondoltam az asztapovói tragédia huszonötödik fordulóján, mi az, amit az úgynevezett szellemi embereknek meg kell jegyezniük belőle? A válasz nehéz volt. Azután újra elolvastam gyönyörű és szimbólikus novelláját Szergej atyáról, a nagy »sztarec«-ről, a szent remetéről, a lelkek szuggesztív oktatójáról, akinek cellájához ezerszámra zárandokoltak tanításért a hívők. Szergej atya néhány évtized után kételkedni kezdett tanítása és remetesége erkölcsi értelmében. Elvándorolt tehát és felkereste unokahúgát. Öreg asszonyt talált a régi házban, fáradt és mégis sokat dolgozó öregasszonyt, aki felnevelt egy sereg gyereket, egy sereg unokát, és most nagy erőfeszítésekkel maga tartja el egész családját. Szergej atya hosszan beszélget vele és azután felismeri a nagy igazságot: nem ő volt az igazi, hanem ez az asszony. »Igen - mondja - egyetlen jócselekedet, egyetlen pohár víz, amit jutalom gondolata nélkül adunk - drágább mindennél, amit én tettem az embereknek.« Igen, azt hiszem, ez a kis novella meggyőzőbb és mélyebb tanulságot ad, mint Tolsztoj elvonulása és halála. Ottmaradni a helyszínen, résztvenni, mélyen bent dolgozni a mindennapi élet közepén, napi problémákkal szemben érvényesíteni az eszmét, a részleteken keresztültörni az utat a cél felé - nem pedig félrehúzódni és a távolból tanítani. A lemondás, hamis szerénység: aki a világról lemond, az lemond a küzdelemről is. Elvonultan könnyű hűnek maradni az elvhez - bent a forgatagban kell hűnek maradni hozzá, az a nehéz és az az igazi.

HALÁL.

»Szakaszt kérek« - mondta szórakozottan az utas, aki az Oktogon-téren szállt fel. Az autóbusz nem volt egészen tele, akadt számára hely az ablak mellett. Kinézett. Téli koradélután volt, a sötétség már kezdett győzni a világosság fölött, a lámpák már égtek, bár egy-két percig még nélkülük is látni lehetett volna. Az átmenet nagy és izgalmas percei voltak ezek a fény és homály mindennapi drámájában. Sötét, kékesszürke ködfátyol vonta be az Andrássy-utat és fölötte az eget. Megszűnt a színek önálló élete, minden egyformán kékesszürke volt most, az ég, az úttest és a házak falai. Álomban lát az ember ilyesmit, gondolta az utas és tudta, hogy a néma, és légies színjáték nem tarthat tovább néhány percnél. Elmerülten nézte, azután váratlanul eszébe jutott: »Holnap felakasztanak egy embert.«

Napokkal előbb olvasott már a kivégzés időpontjáról, de megfedkezett róla és csak most gondolt rá, szinte az utolsó pillanatban. »Még szerencse« - mondta magában, azután csodálkozott ezen a gondolaton. Miért szerencse, kinek szerencse, hogy az autobuszon eszébe jutott az akasztás, még idejekorán, amíg nem késő, amíg még jövőidőben lehet róla beszélni és nem multban? Danton utolsó tréfája jutott most eszébe, amit Stendhal idéz. Milyen érdekes, állapította meg Danton a siralomházban, hogy vannak igék, melyeket - egyesszám elsőszemélyben - nem használhatunk mult időben. Ragozhatjuk: engem lenyakaznak, engem lefognak nyakazni, de semmi esetre sem mondhatjuk: engem lenyakaztak. Az a fiatal fiú, akit holnap reggel felakasztanak... Mit csinálhat most?

Az autóbusz megállt, egy utas leszállt, azután a jármű tovább indult, nagy zökkenéssel. Az utas sok leírást és sok torz anekdotát hallott már a siralomházzal. Utolsó kívánság, satöbbi. Néha megható és erkölcsnemesítő tudósítások jelennek meg a kivégzés után, elmondják, hogy az elítélt magabaszállt, könnyezve, de nyugodtan fogadta anyját, közölte a fogház lelkészével, hogy megbánta bűnét és szívesen viseli el a büntetést, majd pörköltet rendelt és utána elszívta utolsó cigarettáját. Mit csinálhat most az az ember, akit reggel felakasztanak? Az utas úgy emlékezett, hogy hét órákor szoktak akasztani. Holnap reggel hétkor az utast felkelti a bejáró takarítónő. Fürdő, gyors reggeli, alig lesz ideje, hogy feleségével beszélgethessen. Most karácsony előtt sok a munka. Milyen keveset tudnak beszélgetni mostanában! Gyors reggeli a terített asztal mellett; mire a mézet felkeni a süteményre, a fogházorvos már régen megállapította a beállott halált. Mire az utolsó falatot lenyelte, a fiatal férfi, aki most még él, koporsóban lesz. »Megállapítom a beállott igazságszolgáltatást« - gondolta az utas és kinézett az Andrássy úti fák száraz, csontszerű és lombtalan ágaira. Egy ember meghal holnap, egy ember meghal, aki sohasem reggelizett terített asztal mellett, akinek sohasem volt fürdőszobája. Lehet, hogy már találkozott ezzel az emberrel, elment mellette az utcán, vagy szemben állt vele a villamos perronján. Eszébe jutott egy tárgyalás, pár évvel ezelőtt. Rövid időre beült a tárgyalóterembe. Ijedt suhanc volt a vádlott, pénzt akart rabolni egy bankból. Keveset beszélt és bizonytalanul. Az utas hirtelen a fiú nyakára nézett. Vékony, fehér, kissé lányos nyaka volt, azóta sem felejtette el ezt a nyakat. »Lehet, hogy ezt a nyakat hurok fogja összeszorítani ma délután?« - kérdezte akkor és rögtön felelt is magának: »Lehetetlen.« Hazament és délután értesült róla, hogy a fiú már nem él.

Mit csinálhat most a halálraítélt? - gondolta az utas a Köröndnél. Talán most búcsúzik. A kezétől búcsúzik, a lábától, melyekkel szoros kapcsolatot tartott fenn eddig, de a kapcsolat holnaptól kezdve megszűnik. Holnaptól kezdve minden szerve külön életet él, sőt az egyes szervek, minden egyes sejtje önállósítja magát, az együttműködésnek vége. Nem tartott sokáig, úgyszólván átmeneti jellege volt, alkalmi tömörülés, rövid és nem egészen zavartalan társas összejövetel. A határidő holnap reggel hétkor lejár.

»Bajza utca!« - kiáltotta a kalauz és az utas összerezzent. Ez a halál, állapította meg és homloka izzadni kezdett a kalapja alatt. »Én is meg fogok halni« - gondolta.

Elég gyakran gondolt mostanában a halálra, de ilyen világosan és élesen még nem képzelte el soha. Most itt állt előtte ez a lehetőség, minden rejtelemtől menten, egészen reálsan, mint annakidején az iskolában a felelés, amikor határozott biztonsággal látta, hogy a tanár az ő kezdőbetűjénél nyitotta ki a noteszt. Most gyorsabban gondolkozott és úgy érezte, hogy az Andrassy-út kékje egyre sötétül. Az öngyilkosokra gondolt és hirtelen nem értette, miért idézik elő önként azt, ami úgysem fog elmaradni. Túlzás, gondolta idegesen, minek sietni? Én is meg fogok halni, bizonyára természetes halállal. Ámbár, ki tudja? Történelmi időket élünk, mint mondani szokás. Körülnézett a kocsiban. Férfiak és nők gyanútlanul ültek a bőrpadokon. Ezek is meg fognak halni, állapította meg, a bőr, pedig, melyen ülnek, élt valamikor. Nem tudta pontosan, milyen állat bőréből készülnek az autbuszpadok. Tehén lehetett, vagy disznó, gondolta, legelt a napon, párosodott, azután pad lett belőle. »Szegény Yorrick!« - mondta Hamlet. Ócska koponya, vagy vadonatúj pad a Beszkár birtokában: végeredményben egyre megy. Azon töprengett, miben fog meghalni. Sorravette az ismertebb, gyakoribb betegségeket. Egyelőre nincs semmi baja, de előbb-utóbb csatlakoznia kell valamilyen betegséghez. Most majdnem tárgyilagos kíváncsisággal találgatta, melyik osztályra kerül majd és melyik alcsoporthoz. Belgyógyászat, sebészet, esetleg elme... Erre az utolsóira megborzongott és görcsös erőfeszítéssel kikapcsolta ezt a gondolatot. A többi lehetőséget számítgatta. Egy időben sokat hallott az epekövekről. Vagy vese... Ujjával dobolni kezdett a kocsiaablak keskeny párkányán. Lehúnyta szemét, módszeresen sorra vette összes szerveit működési körük szerint. E pillanatban még hibátlanul működik valamennyi. Gyanakodva gondolt rájuk, mint romantikus drámák kényurái az udvaroncaikra. Valamelyik a gyilkosa lesz, ez kérelhetetlenül biztos. Volt egy pillanata, a Munkácsy és Bulyovszky ucca között, amikor gyanúsító fellobbanással, szenvedélyesen gyűlölte a máját. Azután nyomasztó, szorongó gondolat villant meg: a belső szekréciós mirigyek titokzatos, bujkáló, összeesküvő-társasága, mely újabban annyit hallat magáról. Mindegy, jegyezte meg azután, mindegy, hogy melyik. Egyikük megöli, ez biztos. Nincs fellebbezés. »Hát ezért érdemes...?« - kérdezte keserűen, mikor már feltűntek az Aréna-út lámpái. És akkor felkelt a padról, mely valamikor napfényes mezőn legelészett, elindult a keskeny ösvényen a két padosor között és majdnem hangosan kimondta a feleletet: »Igen, érdemes, éppen ezért érdemes. Mert minden pillanatban jöhet valami, egy mirigy, vagy egy hurok, vagy egy gáztámadás és akkor nem lehet többé. Azért kell most mennél intenzívebben és mennél következetesebben. Azért kell élni, mert nem lehet mindig élni. Azért kell élni, mert meg kell halni. Olyan elképesztően értelmetlen az egész, hogy bele kell vinni valami értelmet. Az élet is kötelező, épúgy, mint a halál. És ha már kötelező, próbáljuk tűrhetővé tenni. De tűrhető-e az életem, ha másoké tűrhetetlen? Értelmes-e, ha másoké értelmetlen? Az ember egyedül hal meg, de másokkal él. A halálban apró részekre bomlik, de az életben maga is csak sejtje egy óriási testnek. Csak az él igazán, aki együttél. Holnap meghal egy ember, akit talán láttam az utcán, aki sohasem reggelizett terített asztalnál. Nem változtathatók a sorsán. De talán másokén, talán egyszer, hogy nekik is érdemes legyen.«

Leszállt és a megállónál ismerőssel találkozott. »Hogy van?« - kérdezte az ismerős. »A körülményekhez képest jól« - mondta őszintén és rövid mozdulattal eldobta összegyűrt szakaszjegyét.

Utóhang.

Felháborodom, tehát vagyok. A felháborodás - a mai társadalomban - a szellemi ember létének legmagasabbrendű kifejezése. Felháborodni nemszemélyes sérelmekért, elvi alapon: ez az intellektuel végső és legintenzívebb teljesítménye, ez az ő barrikádharc. Ifjú intellektuelek, tanuljátok meg a felháborodás művészetét!

*

A felháborodás nem csupán »negativum«. Ha valami ellen felháborodom, annak ellenkezőjéért lelkesedem, ha valamit elutasítok, annak ellenkezőjét követelem. Lehet, hogy ez az ellenkező még nincs kéznél és még nem is tudom pontosan, milyen lesz. Csak egy bizonyos: akarom. Akarom, azzal, hogy nem akarom az ellenlábását, a meglevőt, a fennállót. Egyelőre még birtokon kívül állok, még nem formálhatom meg tökéletesen az újat - most még csak felháborodhatom a meglevő ellen. A felháborodás a hatalom birtokán kívül álló intellektuel legerősebb fegyvere. Ezért nem lehetnek más szövetségesei, mint a birtokon kívül álló tömegek. Ifjú intellektuelek, kezdő felháborodók, sohase felejtsetek ezt!

*

Mi háborítja fel a szellem emberét? Semmiesetre sem személyes ügy. Ez csak bizonyos gyakorlati reflexet válthat ki belőle, haragot, irigységet, esetleg taktikus lépéseket. Hozzájárulhat ez is a felháborodáshoz de - önmagában nem elég. Valami személyen túli kell hozzá, valami általános elvi. Az elnyomott, kizsákmányolt emberek tömegét a személyes sérelmek rendszeres, koordinált tömege teszi harcossá: a tömegnél a személyes és az általános, a gyakorlati és az elvi oszthatatlanul egy. Az intellektuelnél, akinek gondolkozása és munkája magányos jellegű, más a helyzet. A tömeg személyes sérelme az ő számára elvi sérelmet jelent és csak ezen keresztül válik személyes élménnyé. A tömeg ügye az ő személyes ügyévé lesz - ha azzá segíti a megfelelő elvi funkció, a felháborodás. Csakis így érthető, hogy vannak jó-módban élő szellemi emberek, akik az éhező tömeg ügyének harcosaivá lesznek és vannak nyomorgó szellemi emberek, akik rongyos ruhában, kínosan összekoldult két pengővel a zsebükben is a birtokon belül levők hívei maradnak. Újra meg újra véssétek emlékezetekbe, ifjú intellektuelek: nem a személyes sérelem a döntő. Emlékeztetek néhány híres szociális író esetére? Személyes sérelmük vitte őket a tömeg közelébe, ahelyett, hogy a tömeg sérelme vált volna az elv közvetítő közegén keresztül az ő személyes ügyükké. Idővel valahogy belefáradtak a sértődésbe, melyre már kevesebb okuk is volt. Személyi ügyeik javultak és ők megkötötték a maguk különbékéjét. Ifjú intellektuelek, okuljatok a példájukon. A ti felháborodástokhoz elvi alap kell, sőt bizonyos fokig elméleti alap. Nincs magasrendű felháborodás elmélet nélkül. Tudni kell bizonyos dolgokat: csakis így háborodhattok fel egy hazug ember, egy csúnya szobor, egy pongyola gondolat, vagy egy hazug, csúnya és pongyola társadalom ellen.

*

Van köztetek, aki nem tud felháborodni - vagy aki mindenben egyformán háborodik fel. Van, aki elviselhetőnek találja, hogy az erős Péter fejbeüti a gyenge Pált - és van, akit az is felháborít, hogy Pál vissza meri ütni Pétert. Az előbbiekről, a rendíthetetlenekről, a »bölcsék«-ről most ne essék szó - ők azok a silány és hasznavehetetlen intellektuelek, akikre találóan áll Wilde Oszkár mondása: »A bölcs ember mély nyugalommal tűri a csapásokat, melyek felebarátját érik.« Fontosabbak és veszélyesebbek a túlnyugtalanok, a túlháborodók. Sokan vannak és rossz a szemmértékük. Az erős Péter támadó ütése és a gyenge Pál védekező ütése számukra egyforma. Ütni nem szabad, mondják, még visszaütni sem. Az ő szellemük diktálta a közelmúlt egy híressé vált riport-címét, mely így kezdődött: »Példátlan brutalitással

védekeznek...» Ők azok, akik egyformán sajnálják a letaglózott borjút és a mészárost, aki izomlázat kap a taglózástól. Ők azok, akik mindkét félnek megértést ajánlanak, mikor az egyik már fojtogatja a másikat, ők azok, akik mindkét féllel szemben megőrzik szigorú semlegességüket akkor is, mikor a gyengébb már alig piheg az erősebb markában. Ők azok, akik nem ismernek különbséget erőszak és erőszak között - és akik nem ismerik fel a nagy hasonlóságokat sem. Mert nem minden erőszak szemmel látható, nem minden gyilkosság jár vérrel. Az éhség van olyan kegyetlen gyilkos, mint a kés. André Gide naplójában csodálkozik azokon, akiket megdöbbszent egy uccai zavargás néhány áldozata, de érintetlenül hagy százezer ember tengődő, lassú ínség-pusztulása. Ifjú intellektuelek, ne kövessétek ezeket. Tanuljátok meg jól, hová kell irányítani felháborodástokat. Drága fegyver, bűnt követ el, aki helytelenül és felületesen használja. Ifjú intellektuelek, legyetek igazságosak: ne mérjétek egyenlő mértékkel!

*

És még egyet: sohase szégyenkezzetek felháborodástok miatt. Ne higgyétek, hogy »vad« és szellemi emberhez méltatlan indulat. Szokatlan és nem várt helyzetekben bontakozik ki a legfényesebben az emberi méltóság. Legyetek okosak, - ez az első szabály; de legyetek elszántak is, ez a második és nem kevésbé fontos. »Éljétek veszedelmesen« - mondta Nietzsche és ezt még így lehetne megtoldani: érezzétek veszedelmesen, sőt, gondolkodjatok veszedelmesen. Ne hódoljatok az indulat és gondolat kettősségének, higgyétek e kettő egységében. A gondolat számítsa ki a távolságot és a szükséges lendítő erőt - aztán az indulat repítsen benneteket egyéniségtek biztos, de szűk partjáról tágas veszélyek felé. Ifjú intellektuelek, vállaltok a legnagyobb kockázatot: egy-egy nagy, döntő pillanatban veszítsétek el magatokat. Merüljétek alá a tömeg történelmi kavargásában, hogy később, a vihar után felbukkanva, derűs ég alatt, megújultan találkozzatok ismét magatokkal.